

**YÜKSEKOVA İLÇE MERKEZİNİN
KÜLTÜREL COĞRAFYASI**

Kübra AKARSU

**Yüksek Lisans Tezi
Coğrafya Ana Bilim Dalı
Dr. Öğr. Üyesi Cemal SEVİNDİ**

**2024
Her Hakkı Saklıdır**

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA ANA BİLİM DALI

Kübra AKARSU

YÜKSEKOVA İLÇE MERKEZİNİN KÜLTÜREL COĞRAFYASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Cemal SEVİNDİ

ERZURUM - 2024

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum “YÜKSEKOVA İLÇE MERKEZİNİN KÜLTÜREL COĞRAFYASI” adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

25/12/2023

Ash Islak İmzalıdır

Kübra AKARSU

* LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE

.....
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü tezle ilgili **patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda**, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz **makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış** ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile **altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.**

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dr. Öğr. Üyesi Cemal SEVİNDİ danışmanlığında, Kübra AKARSU tarafından hazırlanan bu çalışma 25 / 12 / 2023 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından. Coğrafya Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof.Dr.Günay KAYA	İmza: Aslı Islak İmzalıdır
Jüri Üyesi : Prof.Dr.Mustafa ÖZDEMİR	İmza: Aslı Islak İmzalıdır
Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Cemal SEVİNDİ	İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Prof. Dr. Sait UYLAŞ
Enstitü Müdürü
Aslı Islak İmzalıdır

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	V
TABLolar DİZİNİ.....	VI
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	VII
FOTOĞRAFLAR DİZİNİ.....	VIII
HARİTA DİZİNİ.....	X
ÖNSÖZ.....	XI
I.KÜLTÜR VE KÜLTÜREL COĞRAFYA.....	1
II. ARAŞTIRMA SAHASININ YERİ- SINIRLARI ve ÖZELLİKLERİ.....	4
III. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ.....	7

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMA SAHASININ FİZİKİ ÇEVRE ÖZELLİKLERİ

1.1. JEOLojİK ve JEOMORFOLOJİK ÖZELLİKLERİ.....	9
1.2. İKLİM ÖZELLİKLERİ.....	12
1.2.1. Sıcaklık.....	12
1.2.2. Basınç ve Rüzgârlar.....	14
1.2.3. Yağışlar.....	16
1.2.4. Yağış Etkinliği ve İklim Tipi.....	18
1.3. HİDROGRAFYA ÖZELLİKLERİ.....	19
1.4. TOPRAK ÖZELLİKLERİ.....	22
1.5. DOĞAL BİTKİ ÖRTÜSÜ ÖZELLİKLERİ.....	24

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMA SAHASININ BEŞERİ ÇEVRE ÖZELLİKLERİ

2.1. YERLEŞMENİN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	28
2.2. NÜFUSUN GELİŞİMİ VE ÖZELLİKLERİ.....	31
2.2.1. Nüfusun Gelişimi.....	31
2.2.2. Nüfusun Cinsiyete Göre Yaş Yapısı.....	33
2.2.3. Göçler.....	36
2.2.4. Nüfusun Eğitim Özellikleri.....	38
2.2.5. Çalışan Nüfusun Sektörel Dağılımı.....	39

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA SAHASINDA SOMUT KÜLTÜREL MİRAS

3.1. GİRİŞ.....	41
3.2. SOMUT KÜLTÜR UNSURLARI.....	42
3.2.1. Beri (Taş) Kilisesi.....	42
3.2.2. Kerpil Kilisesi.....	43
3.2.3. Orişe Kilisesi.....	44
3.2.4. Şavita Kilisesi.....	45
3.2.5. Gevaruk Kaya Resimleri.....	46
3.2.6. Koç ve Koyun Heykelleri.....	47
3.2.7. Kent Kalıntıları, Tarihi Mezarlıklar ve Yatırlar.....	48

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ARAŞTIRMA SAHASINDA SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS

4.1. GASTRONOMİ KÜLTÜRÜ	49
4.1.1. Keledoş.....	49
4.1.2. Herise.....	49
4.1.3. Sarma.....	50
4.1.4. Kurutulmuş Biber ve Patlıcan Dolması.....	51
4.1.5. Şalo.....	52
4.1.6. Soğuk Baklava.....	53
4.1.7. Otlu Peynir.....	53
4.1.8. Arı Ürünleri.....	55
4.1.9. Etnobotanik Kültür.....	57
4.1.10. Baharatlar.....	61
4.2. GİYİM KUŞAM KÜLTÜRÜ	62
4.2.1. Yöresel Kadın Kıyafeti Kıras-u Fistan.....	63
4.2.2. Yöresel Erkek Kıyafeti Şel-u Şepik.....	64
4.2.3. Takı Kültürü.....	66
4.3. EVLENME KÜLTÜRÜ	68
4.3.1. Yol İsteme.....	72
4.3.2. Nişan.....	72
4.3.3. Gelin Ziyaretleri ve Elbise Kesme.....	73
4.3.4. Hediyeler.....	74
4.3.5. Çeyiz.....	74
4.3.6. Sağdıç Belirleme.....	75
4.3.7. Gelin İndirme.....	75
4.3.8. Dini Nikâh ve Mehir.....	76
4.3.9. Takı Törenleri.....	76
4.3.10. Halaylar.....	77
4.4. AŞİRET KÜLTÜRÜ	79
4.5. DİĞER KÜLTÜREL ETKİNLİKLER	82
4.5.1. Dini Bayramlar.....	82
4.5.2. Taziyeler.....	84
4.5.3. Kıbale (Salma Usulü).....	87
4.5.4. Divanlar.....	88
4.5.5. Cemaat ve Şeriat Divanları.....	90
4.5.6. Yayla Şenlikleri.....	91
4.5.6.1. Koyun Kırpma.....	93
4.5.6.2. Holani.....	94
4.5.7. Nargile Kültürü ve İran Pasajı.....	97
SONUÇ VE ÖNERİLER	98
KAYNAKÇA	102
ÖZGEÇMİŞ	109

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ
YÜKSEKOVA İLÇE MERKEZİNİN KÜLTÜREL COĞRAFYASI

Kübra AKARSU

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Cemal SEVİNDİ

2024, XI + 109 Sayfa

Jüri: Prof. Dr. Mustafa ÖZDEMİR

Prof. Dr. Günay KAYA

Dr. Öğr. Üyesi Cemal SEVİNDİ

Araştırma sahasının oluşturan Yüksekova, idari açıdan Hakkâri İline bağlı Yüksekova İlçesinin merkezidir. Doğu Anadolu Bölgesi'nin Hakkâri Bölümü sınırları içinde yer alan Yüksekova İlçesi kuzeyde Başkale (Van), doğuda Hakkâri merkez, güneydoğuda Şemdinli (Hakkâri) ve güneybatıda Çukurca (Hakkâri) ilçeleriyle komşudur. Yüksekova İlçesinin kuzeydoğuda İran İslam Cumhuriyeti ile 56,3 km, güney-güneybatıda Irak Cumhuriyeti ile 36,3 km sınır komşuluğu mevcuttur. Yüksekova Şehri, 1900 metreye yaklaşan ortalama yükseltisi ile ülkemizin en yüksek düzlüklerinden biri olan Yüksekova'nın kuzey bölümünde yer alır. Nehil Çayı'nın önemli kollarından Büyük Çay tarafından oluşturulmuş birikinti yelpazesi üzerinde gelişen şehri, kuzeybatıda 3008 metre yükseltisiyle Beyazdağ, kuzeydoğuda 2607 metre yükseltili Güveç Tepe ile çevrelemektedir. Araştırma sahasının da içerisinde bulunduğu Hakkâri yöresinde yerleşme tarihi Orta Paleolitik döneme kadar inmektedir. Araştırma sahasının içerisinde bulunduğu yöre günümüze kadar çok farklı kültür ve dini inanışa sahip medeniyetlerin hâkimiyeti altında kalmıştır. Bu durum Yüksekova İlçesi'ni maddi kültür öğeleri açısından zengin bir alan haline getirmiştir. Çevresinden yüksek dağlık alanlarla izole edilmiş araştırma sahasında yeme-içme, giyim-kuşam, gelenek ve görenekler gibi kültür öğeleri önemli ölçüde korunmuştur. Çalışma kapsamında Yüksekova İlçe Merkezi'ndeki kültürel miras coğrafi bakış açısıyla incelenmeye ve tanıtılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yüksekova, kültür, kültürel coğrafya, Yüksekova kültürü

ABSTRACT
MASTER'S THESIS
CULTURAL GEOGRAPHY OF YÜKSEKOVA DISTRICT CENTER

Kübra AKARSU

Thesis Advisor: Assist. Prof. Dr. Cemal SEVİNDİ

2024, XI + 109 Pages

Jury: Prof. Dr. Mustafa ÖZDEMİR

Prof. Dr. Günay KAYA

Assist. Prof. Dr. Cemal SEVİNDİ

Yüksekova, which constitutes the research area, is administratively the center of Yüksekova District of Hakkâri Province. Located within the borders of the Hakkâri Department of the Eastern Anatolia Region, Yüksekova District is neighbors with Başkale (Van) in the north, Hakkâri center in the east, Şemdinli (Hakkâri) in the southeast and Çukurca (Hakkâri) in the southwest. Yüksekova District has a 56.3 km border with the Islamic Republic of Iran in the northeast and a 36.3 km border with the Republic of Iraq in the south-southwest. Yüksekova City is located in the northern part of Yüksekova, one of the highest plains in our country, with an average altitude approaching 1900 meters. The city, which developed on the deposit fan formed by the Büyük Stream, one of the important branches of the Nehil Stream, is surrounded by Beyazdağ with an elevation of 3008 meters in the northwest and Güveç Tepe with an elevation of 2607 meters in the northeast. The history of settlement in the Hakkâri region, where the research area is located, dates back to the Middle Paleolithic period. The region where the research area is located has been under the domination of civilizations with many different cultures and religious beliefs until today. This situation has made Yüksekova District a rich area in terms of material culture elements. In the research area, which is isolated from its surroundings by high mountainous areas, cultural elements such as food and drink, clothing, traditions and customs have been preserved to a great extent. Within the scope of the study, the cultural heritage in Yüksekova District Center was tried to be examined and introduced from a geographical perspective.

Keywords: Yüksekova, culture, cultural geography, Yüksekova culture

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

ADNKS: Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi

CBS : Coğrafi Bilgi Sistemleri

DSİ : Devlet Su İşleri

EİE : Elektrik İşleri Etüd İdaresi

KHGM : Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü

MTA : Maden Tetkik Arama

TDK : Türk Dil Kurumu

TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu

HGM : Harita Genel Müdürlüğü

MÖ : Milattan Önce

MS : Milattan Sonra

vb : Ve benzeri

da : Dekar

ha : Hektar

m : Metre

m² : Metrekare

m³ : Metreküp

km : Kilometre

km² : Kilometrekare

mm : Milimetre

°C : Santigrat Derece

cm : Santimetre

% : Yüzde

° : Derece

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1.1. Yüksekova'da Sıcaklıkların Aylara Göre Dağılımı.....	12
Tablo 1.2. Yüksekova'da Donlu Günlerin Aylara Göre Dağılımı.....	14
Tablo 1.3. Yüksekova'da Basınç Değerlerinin Aylara Göre Dağılımı.....	14
Tablo 1.4. Yüksekova'da Esen Rüzgârların Yönlere Göre Mevsimsel Dağılımı.....	15
Tablo 1.5. Yüksekova'da Ortalama Toplam Yıllık Yağışın Aylık Dağılımı.....	16
Tablo 1.6. Yüksekova'da Ortalama Toplam Yağışın Mevsimlere Göre Dağılımı.....	17
Tablo 1.7. Nehil Çayı Ortalama Akım Verileri (DSİ-Konaklı Köprüsü, 2013).....	20
Tablo 2.1. Yüksekova İlçesi Nüfusunun Gelişimi (1927-2020).....	32
Tablo 2.2. Yüksekova Şehir Nüfusunun Geniş Aralıklı Yaş Gruplarına Dağılımı (2020)..	34
Tablo 2.3. Yüksekova Dar Aralıklı Cinsiyet ve Yaş Gruplarına Dağılımı (2020).....	34
Tablo 2.4. Yüksekova İlçesinin Aldığı ve Verdiği Göç Miktarları ve Net Göç Hızı.....	36
Tablo 2.5. Yüksekova İlçe Merkezi'nden Ülke İçerisine Yönelik Göçler (2008-2020)....	37
Tablo 2.6. Yüksekova Şehrinde Altı Yaş ve Üzeri Nüfusun Cinsiyete Göre Eğitim Durumu (2020).....	38
Tablo 2.7. Yüksekova Şehri'nde Çalışan Nüfusun Sektörel Dağılımı (2019).....	39
Tablo 4.1. Yüksekova İlçesindeki Yaylalar (2023).....	91

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1.1. Yüksekova'da Sıcaklıkların Aylara Göre Dağılımı.....	13
Şekil 1.2. Yüksekova'da Basınç Değerlerinin Aylara Göre Dağılımı.....	14
Şekil 1.3. Yüksekova İstasyonunun Yıllık Rüzgâr Frekans Gülü.....	15
Şekil 1.4. Yüksekova'da Ortalama Yıllık Toplam Yağışın Aylık Dağılımı.....	16
Şekil 1.5. Yüksekova'da Ortalama Toplam Yağışın Mevsimlere Göre Dağılımı.....	17
Şekil 2.1. Yüksekova İlçesi Nüfusunun Gelişimi (1927-2020).....	33
Şekil 2.2. Yüksekova Nüfusunun Geniş Aralıklı Yaş Gruplarına Dağılımı (2020).....	34
Şekil 2.3. Yüksekova Nüfusunun Dar Aralıklı Yaş Gruplarına Dağılımı (2020).....	35
Şekil 2.4. Yüksekova İlçesinin Aldığı ve Verdiği Göç Miktarları.....	37
Şekil 2.5. Yüksekova Şehrinin Eğitim Durumu (2020).....	39
Şekil 2.6. Yüksekova'da Çalışan Nüfusun Sektörel Dağılımı (2019).....	40

FOTOĞRAFLAR DİZİNİ

Fotoğraf 1. Yüksekova Şehri'nden genel bir görünüm.....	5
Fotoğraf 1.1. Şehir merkezindeki kar temizleme çalışmalarından bir görünüm.....	18
Fotoğraf 1.2. Nehil Çayı (Suüstü Köyü yolayrımı).....	19
Fotoğraf 1.3. Nehil Çayı özellikle ilkbahar mevsiminde taşkınlara neden olabilmektedir.	20
Fotoğraf 1.4. İlkbahar aylarında Nehil Sazlığı (Kaynak: DKMP, 14 Bölge müdürlüğü fotoğraf arşivi).....	21
Fotoğraf 1.5. Dilimli Baraj Gölü (Yüksekova-Esendere karayolu).....	22
Fotoğraf 1.6. Yüksekova'yı çevreleyen dağlık alanlar cılız bitki örtüsüne sahiptir (Köprücük Köyü yakınları, arka planda Buzul Dağları yer almaktadır).....	25
Fotoğraf 1.7. Yüksekova'nın doğusunda bitki örtüsü yoğunluk kazanmaktadır (Karabey –Yüksekova, Korgan-Şemdinli arası).....	25
Fotoğraf 1.8. <i>Fritillasio imperialis</i> (Ters lale).....	27
Fotoğraf 1.9. Çanak yapraklarının yapısı ve ebadı nedeniyle Ters Lale'nin bitkisel su tutma kapasitesi yüksektir. Yağmur sonrası tutulan su taneleri çanak yapraklardan damlamaya başlar. Gözyaşı benzetmesi buradan gelmektedir. Çiğ olayı ile karıştırılmamalıdır (Kaynak: Fotoğraf Hakkâri Valiliği arşivinden temin edilmiştir).....	27
Fotoğraf 3.1. Hem ticari hem de kültürel etkileşim açısından önemli yere sahip Esendere Sınır Kapısı.....	42
Fotoğraf 3.2. Yüksekova Beri (Taş) Kilisesi (Kaynak: Hakkâri İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü arşivi).....	43
Fotoğraf 3.3. Kerpil Kilisesi (Kaynak: Hakkâri İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü arşivi)...	44
Fotoğraf 3.4. Şavita Kilisesi (Kaynak: Hakkâri İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü arşivi)...	45
Fotoğraf 3.5. Geverok Kaya Resimleri Çizimleri (Tümer,2017:122: Bekiş, 2021:65).....	46
Fotoğraf 3.6. Geverok Kaya Resimleri.....	47
Fotoğraf 3.7. Koç Heykeli (Kaynak: Hakkâri İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü arşivi).....	47
Fotoğraf 4.1. Keledoş.....	49
Fotoğraf 4.2. Herise.....	50
Fotoğraf 4.3. Üzüm Yaprağı Sarması.....	51
Fotoğraf 4.4. Kurutulmuş Patlıcan Dolması.....	51
Fotoğraf 4.5. Biber Dolması.....	52
Fotoğraf 4.6. Cevizli Şalo.....	52
Fotoğraf 4.7. Fıstıklı Soğuk Baklava.....	53
Fotoğraf 4.8. Yüksekova otlu peynirinin hazırlanışı.....	54
Fotoğraf 4.9. Toprağa gömülerek 6 ay kadar bekletilen otlu peynir.....	55
Fotoğraf 4.10. Bal ve polen satışı yapan bir işyeri.....	56
Fotoğraf 4.11. Ballı bitkilerin yoğun olduğu Karlı Köyü çevresinden bir görünüm.....	56
Fotoğraf 4.12. Kurad Pancarı.....	57
Fotoğraf 4.14. Pirinç Pilavında Kullanılan Lüşe.....	58
Fotoğraf 4.15. Lor peynirinde kullanılan Siyabo (<i>Diplotaenia cachrydifolia</i>).....	58
Fotoğraf 4.16. Hingedan (<i>Ferula orientalis</i> L.).....	59
Fotoğraf 4.17. Kara Kenger (<i>Gundelia tournefortii</i> L.).....	59
Fotoğraf 4.18. Yoğurda katılarak tüketilen Mende (<i>Pleurotus eryngii</i>).....	60
Fotoğraf 4.19. Kansere karşı etkili olan ışkın bitkisi (<i>Rheum ribes</i> L.).....	61
Fotoğraf 4.20. Baharat satışı yapan bir işletmeden görünüm.....	62
Fotoğraf 4.21. Yöresel Kadın Kıyafeti Kıras-u Fistan.....	63
Fotoğraf 4.22. Fistancılar Çarşısı.....	64
Fotoğraf 4.23. Yöresel Erkek Kıyafeti Şel-u Şepik.....	65
Fotoğraf 4.24. Yöresel Kıyafet Dikim Evleri.....	65
Fotoğraf 4.25. Yüksekova Kuyumcular Çarşısı.....	66
Fotoğraf 4.26. Malğırıp gerdanlıklar.....	66
Fotoğraf 4.27. Altın Kemer.....	67

Fotoğraf 4.28. Gümüş Kemer.....	67
Fotoğraf 4.29. İran'dan getirilerek satışı sunulan düşük ayarlı takılar.....	68
Fotoğraf 4.30. Nişan Töreni Hazırlıkları.....	73
Fotoğraf 4.31. Bayramdan Önce Evlerde Hazırlanan Ev Baklavaları.....	83
Fotoğraf 4.32. Evlere Bayramlaşmaya Giden Köy Cemaati.....	83
Fotoğraf 4.33. Bayramlarda verilen yemek ziyafetlerinden (Dan) bir görünüm.....	84
Fotoğraf 4.34. Yüksekova'da bir taziye evi.....	85
Fotoğraf 4.35. Taziyesi olan bir ailenin ot biçimin salma usulü ile yapılması.....	88
Fotoğraf 4.36. Salma Usulü ile pişirilen tandır ekmeği.....	88
Fotoğraf 4.37. Divanların toplandığı odadan bir görünüm.....	89
Fotoğraf 4.38. Yüksekova da Geleneksel Yayla Şenlikleri (2023).....	92
Fotoğraf 4.39. Koyun Kırpma.....	93
Fotoğraf 4.40. Koyun etlerinden yapılan kavurmalar.....	94
Fotoğraf 4.41. Holani oyununun oynandığı top.....	94
Fotoğraf 4.42. Nargile mağazalarından bir görünüm.....	95
Fotoğraf 4.43. İran Pasajı girişinden bir görünüm.....	96
Fotoğraf 4.44. İran Pasajındaki işyerlerinden bir görünüm.....	96
Fotoğraf 4.45. İran pasajında yiyecek-içecek satan bir işyeri.....	96
Fotoğraf 4.46. İran pasajında hediyelik eşyalar satan işyerinden bir görünüm.....	97

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 1. Araştırma Sahasının Lokasyon Haritası.....	4
Harita 2. Araştırma Sahasının Topografya Haritası.....	6
Harita 1.1. Araştırma Sahasının Jeoloji Haritası.....	10
Harita 1.2. Araştırma Sahasının Fiziki Haritası.....	11
Harita 2.1. Araştırma Sahasının İdari Haritası.....	31

ÖNSÖZ

Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu bilimsel çalışmada, *Yüksekova İlçe Merkezinin Kültürel Coğrafyası* incelenmiştir.

Yüksekova, Doğu Anadolu Bölgesi'nde Cumhuriyet döneminde gelişmiş, az sayıdaki şehir yerleşmelerinden biridir. Bu çalışma ile *ülkemin İran ve Irak devlet sınırına en yakın konumda kurulmuş ve sürekli bir gelişme eğilimi taşıyan şehirlerinden biri olan Yüksekova'nın, kültürel özelliklerinin belirlenmesi amaçlanmıştır*

Yüksekova, ilçe merkezi olduğundan günümüze kadar gerek sahip olduğu imkânlar ve gerekse de yakın yıllarda bölge genelinde meydana gelen terör olayları nedeniyle göç akımlarına maruz kalmıştır. Göç plansız yapılaşmaya yol açarken, şehrin kültürel yapısında da bazı değişimlere neden olmuştur. Ayrıca ilçenin özellikle İran ve Irak'la olan sınır komşuluğu, ticaretle birlikte Arap ve Fars kültürünün sahada yayılmasına yol açmıştır. Dolayısıyla bu araştırmada Yüksekova Şehri'nin kültürel özellikleri, İran ve Irak ile komşuluk ilişkisinin yanı sıra göçe bağlı hızlı şehirselleşimin kültürel yapı üzerindeki etkileri belirlenmeye çalışılmıştır.

Elde edilen bulgulara göre İran ve Irakla yakın komşuluk ilişkileri nedeniyle Yüksekova'da kültürel açıdan kozmopolit bir yapı ortaya çıkmış olsa da özellikle yerli nüfus mevcut kültürün korunması ve devamı konusunda oldukça hassastır. Bu durum yörede etkin olarak sürdürülen ataerkil aile yapısıyla doğrudan ilişkilidir.

Araştırmanın dokümanter veri toplama aşamasında ve arazi gözlemlerinde büyük yardımlarını gördüğüm tüm kamu kurum ve kuruluşları ile yardımsever Yüksekova halkına teşekkür ederim. Bu çalışmaya değerli bilgileri ile yön veren Sayın Prof. Dr. Faruk KAYA, Prof. Dr. Mustafa ÖZDEMİR, Prof. Dr. Günay KAYA ve danışman hocam Sayın Dr. Öğr. Üyesi Cemal SEVİNDİ'ye; Yüksekova İlçe Milli Müdürlüğü Şube Müdürü Sayın Âdem ÖZMEN ve çalışmamın her aşamasında bana destek veren sınıf arkadaşım, Sayın Yusuf SUEL'e teşekkürü etmeyi borç bilirim. Çalışmanın faydalı olması dileklerle...

Erzurum 2024

Kübra AKARSU

GİRİŞ

1.KÜLTÜR VE KÜLTÜREL COĞRAFYA

Latince *cultura* gelen *kültür* sözcüğünün 150’den fazla tanımı bulunmaktadır. Türk Dil Kurumu sözlüğünde kültür *tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve maddi olmayan değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçlar bütünü* olarak tanımlanmaktadır (TDK,2023).

Kültür kavramını her bilim kendi değişmez ilkleri neticesinde yorumlar ve bir tanıma bağlar. Bilim insanı Harris’e göre kültür: *Bir nüfus ya da toplumun öğrenilmiş düşünce ve davranış özellikleridir.* Stansfield’e göre kültür: *Belli bir zamanda belli bir yerde yaşayan belli bir grup insanın karakteristik yaşam tarzıdır* (Tümertekin ve Özgüç 2015: 95). Coğrafyanın ve coğrafyanın kültüre yaklaşımı temel alınarak bir tanımlama yapılacak olursa *insanların konuşmaları, davranışları, siyasi görüşü, uğraş alanları, ahlaki normları, giyim-kuşamları, meskenleri, gıda tercihleri, gelenek ve görenekleri, toplumsal değerleri gibi maddi-manevi unsurların var olduğu bir ortamda çevreyi anlama biçimlendirip değerlendirmeyi kapsayan bir olgudur.* Birden fazla kültür tanımının yapılması, kültürel fonksiyonların çeşitlilik göstermesiyle yakından ilgilidir (Koday ve Yılmaz Akçaözü, 2017:2; Aliğaoğlu ve Uğur, 2021: 142;).

İnsan bir kültür çevresi içinde doğar. Bu kültür çevresinin norm ve özelliklerini öğrendiğinden, içinde bulunduğu kültürün üyesi olur İnsanların hayatlarını devam ettirebilmek ve varoluş gayesini yerine getirmek için kültür tercihsiz bir şarttır. Her insanın ait olma sevgi ve saygı duyma gibi temel ihtiyaçları vardır. Bu temel ihtiyaçlar kültür sayesinde giderilir (Güvenç, 2020:21).Kültür dönemlerini kimi mekânlar geç yaşarken, kimi mekânlar daha erken yaşamıştır. Bur durum coğrafya ile kültürün karşılıklı etkileşim içinde olduğunun açık göstergesidir. İnsanoğlu var olduğu andan itibaren çevresini tanıma ve biçimlendirme çabasına girmiştir. Bu yüzden coğrafyacılar, kültürlerle ayrı bir önem vermektedirler. Zira coğrafya insanın doğal çevreyle etkileşimini neden- sonuç bağı kurarak, bağlantılık ilkesi göz önünde bulundurularak açıklayan bir bilimdir. Gıda, tarım, giyim, hayvancılık, gelenek görenek, kılık kıyafet, mimari unsurlar gibi pek çok değer, coğrafyadan etkilenmekte ve coğrafyanın kültürü araştırma boyutuna malzeme sağlamaktadır (Emekli, 2006: 34-55).

Coğrafi görünümün kültürün aynasıdır. Dolayısıyla coğrafi görünümün dikkatle gözlemlenmesi halinde, o kültüre dâhil insan grubu hakkında çok şeyi öğrenebilmek mümkün hale gelir (Tümertekin ve Özgüç, 2009:121). Bir yörenin kültürel özellikleri, aynı zamanda geçmiş dönemler hakkında da bilgi sağlamaktadır (Arı ve Köse, 2005: 46-59).

İnsan yer aldığı toplumda bildikleri ve öğrendiklerine göre doğal çevresini daha kullanılabilir bir duruma getirebilir. Hiç kuşkusuz her alanda olduğu gibi insanın çevresini iyi tanması daha iyi bir yaşam ve daha çok sürdürülebilir bir doğal çevrenin vazgeçilmez birer mihenk taşıdır (Uzun ve Uzun, 2001: 54). Kültürel çevreyi okuyabilmek için o kültürel çevrenin, doğal çevresi hakkında bilgi sahibi olunmalıdır. Nitekim çoğu ülkede, insanların fiziki çevreye tamamen hâkim olacağı tezi kabul edilmektedir. İnsanların geliştirmiş olduğu teknolojiler doğal çevrenin sınırlandırıcı etmenlerini ortadan kaldırmaktadır. Daha önceleri gerçekleştirilmesi imkân dâhilinde olmayan çoğu şey, teknoloji sayesinde günümüzde artık yapılabilmektedir. Küresel şirketlerin başını çektiği uzay yolculukları, uzay kolonileri kurma gibi çeşitli girişimler buna örnek olarak verilebilir.

Yirminci yüzyılın hemen başlarında insan ve doğal ortam arasındaki etkileşim, çevreci *determinizm* ve *possobilizm* kavramlarının önem kazanmasına sebep olmuştur (Tümertekin ve Özgüç, 2000:95). Deterministler *doğal çevrenin insan tarafından değiştirilmeyecek kadar güçlü ve baskın olduğunu* ifade etmektedir. Çevreci deterministler, insanın kültürel peyzajının doğal çevre tarafından belirlendiğini savunmaktadırlar. Hatta daha da ileri giderek *insan çevre tarafından yoğrulmuş bir çamur gibidir* şeklinde görüşler de mevcuttur (Gümüşçü, 2006:277). Her alanda olduğu gibi deterministlerin bu görüşüne karşı çıkacak bir görüş vakit kaybetmeden ortaya çıkmıştır. Bu görüşe göre *insan doğaya mutlak hâkimiyet kurabilen bir varlıktır. Doğal çevre pasif bir olgudur. İnsan doğal çevreyi değiştirme gücü doğal çevrenin sınırlandırıcı gücüne göre daha baskındır* (Doğanay, 2005: 22).

Bu iki görüş belki insanoğlu var olduğundan beridir süregelmiştir. Fakat tam anlamıyla iki görüş içinde doğru veya yanlış gibi bir değerlendirme yapılamaz. Çok yakın tarihte yaşadığımız 2022 Şubat Kahramanmaraş depremi aslında insanoğlunun doğal çevreyle savaştığı gücünün olmadığını bize göstermektedir. Yine Hollanda da deniz

doldurmasıyla elde edilen Polder arazisinin tarımda kullanılarak ülkenin tarımın öncü devletlerinden biri olması aslında doğal çevre sınırlamalarının insanlar tarafından ortadan kaldırılabileceğini bizlere göstermektedir. Bu sebepten dolayı ne insanoğlu doğal çevreye nede doğal çevre insanoğluna tam anlamıyla hâkimiyet kurmuş durumda değildir.

Fiziki şartların uygun olduğu doğal çevre ortamlarında insanların kültürel olarak değişmesi olağandır (Arı ve Köse, 2005: 53-61). İlk coğrafyacılarından olan Amasyalı Starbon' a göre: Ilıman, alçak ve deniz kenarında yaşayan insanlar; daha ılımlı, kural ve kanunlara daha saygılı daha yumuşa mizaçlıyken; dağlık, soğuk ve yüksek kesimlerde yaşayan insanlar daha sert mizaçlı, kural ve kanunlara daha az uyma eğilimi gösterir (Tümertekin ve Özgüç, 2015: 8).

Kültür bir grubu diğer gruplardan ayıran geçmişten beri değişerek devam ederek birikimli olarak ilerleyen maddi manevi unsurların, normların tümüdür. Toplum veya gruba belli bir kimlik kazandıran, birlikte hareket etme duygusu aşıl原因 grubun düzenini sağlayan, maddi ve maddi olmayan normların bütünüdür. Her kültür yaratıcısının eseridir. Bu açıdan baktığımızda milli kültür denilen olgu kendini göstermektedir. Birçok insan küreselleşen dünyada milli kültürün yok olacağını savunmaktadır. Diğer taraftan günümüzde *popüler kültür* ve *halk kültürü* gibi kavramlar ortaya çıkmıştır. Özellikle küreselleşen dünyada bu iki ayrı olgu önemini korumaktadır. Bunlardan *popüler kültür*; küreselleşmeyle beraber önemini arttırmıştır. Değişime ve gelişime daha açık olan bu kültür hızla değişip, gelişmektedir. Bunun en önemli sebebi dünyanın sosyal ve ekonomik ağlarla birbirine bağlamasıdır. *Halk kültürü* ise değişim ve gelişime nispeten kapalı olan bir kültürdür. Özellikle geri kalmış üçüncü dünya ülkeleri veya izole olmuş bazı toplumlar, bu kültürün yaşamasını sağlamaktadır. Ancak sürekli etki alanı daralan halk kültürü yok olmak riskleriyle karşı karşıyadır (Tümertekin ve Özgüç, 2015: 122-123).

Kültürün bilime konu olması özellikle soğuk savaş yılları başında göç alan ve veren yerlerin ortaya çıkması ile ortaya çıkmıştır. Özellikle bu göçler sosyal yapının dengesiyle oynamış ve yeni sosyal sorunların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bu bozulmalar şüphesiz kültürel bozulmaları da beraberinde getirmiştir. Bu durum kültürün bilimler tarafından güdümlü olarak ele alınıp incelenmesine sebep olmuştur (Köktürk, 2006: 153).

Bütün kültürler insan ya da grubun temel gereksinimlerini gidermesinin en düşük koşullarını meydana getirmektedir. Yeme-içme, üreme ve temizlik gibi gereksinimlerin

ortaya koyduğu sorunlara çözüm önerileri getirilmek zorundadır. Bu problemlere çözümler yapay bir ortamda- çevrede getirilir. Kültürel coğrafi mekân, kültür topluluklarının, dünyaya yerleşirken oluşturdukları yapay olgudur (Tümertekin ve Özgüç, 2015:125).

II. ARAŞTIRMA SAHASININ YERİ, SINIRLARI ve ÖZELLİKLERİ

Araştırma sahasının oluşturan Yüksekova, idari açıdan Hakkâri İline bağlı Yüksekova İlçesinin merkezidir. Doğu Anadolu Bölgesi'nin Hakkâri Bölümü sınırları içinde yer alan Yüksekova İlçesi kuzeyde Başkale (Van), doğuda Hakkâri merkez, güneydoğuda Şemdinli (Hakkâri) ve güneybatıda Çukurca (Hakkâri) ilçeleriyle komşudur. Yüksekova ilçesinin kuzeydoğuda İran İslam Cumhuriyeti ile 56,3 km, güney-güneybatıda Irak Cumhuriyeti ile 36,3 km sınır komşuluğu mevcuttur (Harita 1).

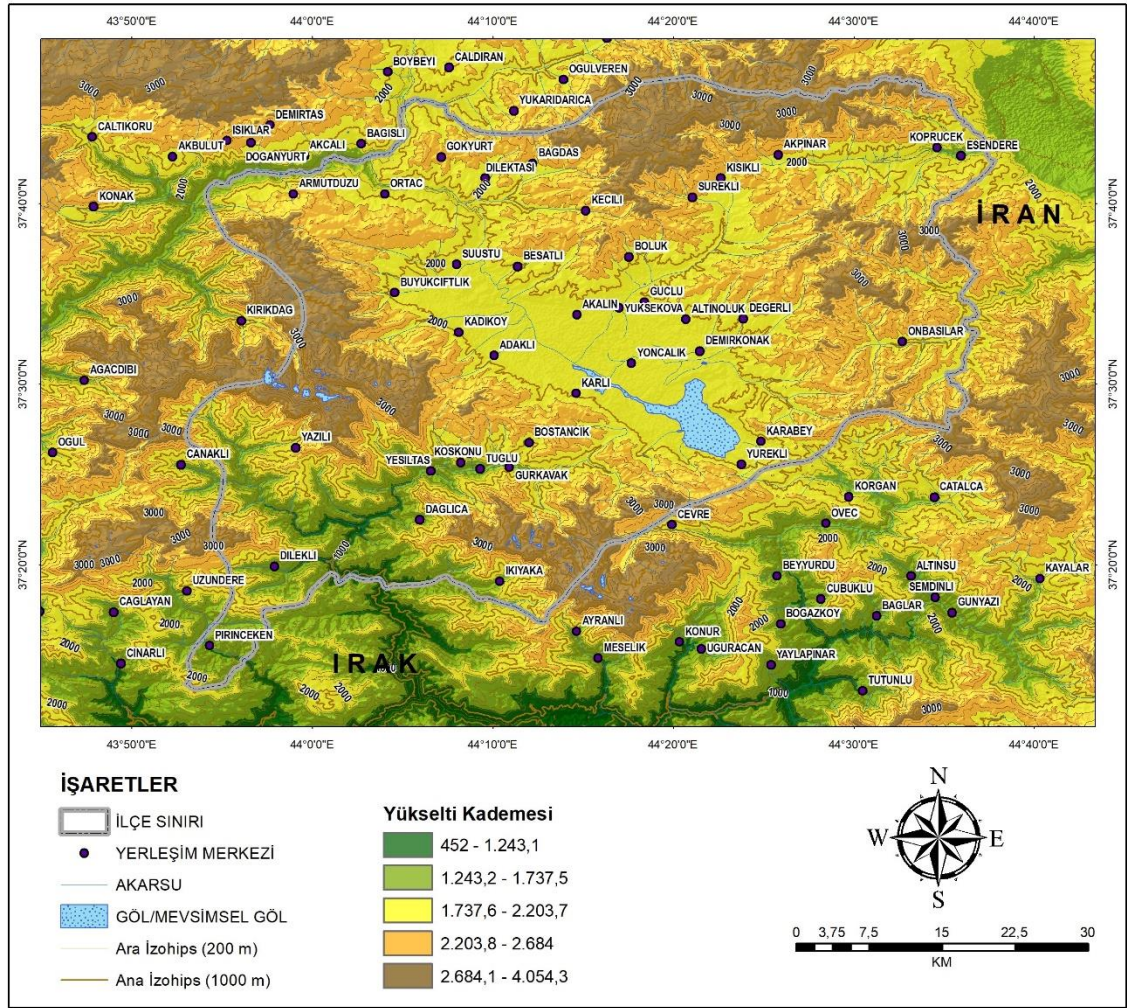
Harita 1. Araştırma Sahasının Lokasyon Haritası.

Yüksekova'nın iki ülkeyle sınır komşuluğunun bulunması, ilçeyi stratejik açıdan açıdan önemli bir konuma getirirken, sınır ticareti ilçe ekonomisine olumlu katkılar sağlamıştır. Özellikle Türkiye-İran arasındaki Esendere Gümrük Kapısı, Yüksekova Şehri'ni nüfus çekim alanı haline getirirken, şehirdeki ekonomik faaliyetleri çeşitlendirmiştir. XIX. yüzyılda Van Vilayeti Hakkâri Livası'nın bir kazası durumundaki Yüksekova, 1936 yılında ilçe merkezi haline getirilmiştir (Kaya,2008:12). 1927 yılında 645 nüfusa sahip Yüksekova şehir nüfusu 2020 yılına gelindiğinde 71705'e çıkmış ve 93 yıllık sürede yıllık ortalama %118.5 oranında büyümüştür.

Yüksekova Şehri, 1900 metreye yaklaşan ortalama yükseltisi ile ülkemizin en yüksek düzlüklerinden biri olan Yüksekova'nın kuzey bölümünde yer alır. Nehil Çayı'nın önemli kollarından Büyük Çay tarafından oluşturulmuş birikinti yelpazesi üzerinde gelişen şehri, kuzeybatıda 3008 metre yükseltisiyle Beyazdağ, kuzeydoğuda 2607 metre yükseltili Güveç Tepe ile çevrelemektedir. Yüksekova şehri yatay yöndeki büyümesini kuzeybatıda ovaya düzlüğü üzerinde devam ettirmekle birlikte, toplu konutlar için Büyük Çay vadisi dışında dağlık alanların tercih edildiği dikkati çeker (Fotoğraf 1). Araştırma sahasının içerisinde yer aldığı Yüksekova, güneydoğu-kuzeybatı uzanımlı olup sayısal harita üzerinden ölçümlere göre 214,3 km² yüzölçümüne sahiptir. Topoğrafya haritası üzerinden yapılan belirlemelere göre ovayı güneyde İkiyaka Dağları (3396 m), güneybatıda Buzul Dağı (4135 m), batıda Kandil Dağı (3350 m), kuzeyde Kor Dağı (3807 m) ve doğuda Mezar Dağı (3194 m) çevrelemekte olup, dağların önemli bölümü ilçe sınırları içerisinde yer almaktadır (Harita 2).

Fotoğraf 1. Yüksekova Şehri'nden genel bir görünüm

Harita 2. Araştırma Sahasının Topografya Haritası.

Yüksek dağlık sahalarla sınırlandırılmış araştırma sahasında karasal iklim koşulları etkilidir. Deniz seviyesinden yükseklik ve denizel etkilerden uzaklık nedeniyle sıcaklık ve yağış koşullarındaki karasallık, başta tarım olmak üzere hemen hemen tüm beşeri faaliyetleri olumsuz etkilemiştir. Diğer taraftan sahanın stratejik konumunun bir sonucu olarak uzun yıllar devam eden terör olayları ve buna bağlı ortaya çıkan huzursuzluklar Yüksekova Şehri'nde başta nüfus gelişimi olmak üzere, sosyal yaşamı derinden etkilemiştir. Ancak başlangıçta yönetim fonksiyonunun gelişmeyi teşvik ettiği Yüksekova'da, her geçen gün diğer fonksiyonlar da belirginleşmeye başlamış, ticarî fonksiyonlara ilaveten askerî, eğitim, sağlık ve ulaşım fonksiyonları da gelişmiştir. Özellikle son birkaç yıl boyunca fonksiyonları değişen ve çeşitlenen Yüksekova bir şehir yerleşmesi olarak, istenen düzeyde olmasa da, plânlı ve modern bir gelişim süreci içine girmiştir (Kaya,2008:13).

III. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Türkiye, İran, Irak üçgeninde yer alan Yüksekova tarihin çeşitli dönemlerinde farklı kültürlerle ev sahipliği yapmıştır. Dolayısıyla sahada zengin bir kültürel yapı ortaya çıkmıştır. Tez çalışması kapsamında araştırmanın temel amacı, *Yüksekova Şehri'nin doğal ve beşerî çevre özelliklerini coğrafi bakış açısıyla inceleyerek, insan mekân etkileşiminden hareketle sahanın kültürel özelliklerini belirlemektir.*

Yüksekova yöresi zengin kültürel özelliklerine sahip olmasına rağmen, konu hakkında coğrafi bakış açısıyla hazırlanmış bir çalışma olmadığı dikkate alınarak, literatür boşluğunu doldurmak üzere çalışmaya başlanmıştır. Hazırlanacak eserle, alanın tanıtımı ve iler ki dönemlerde yapılacak detaylı bilimsel araştırmalara temel oluşturacak verilerin elde edilmesi de hedeflenmiştir. Tez kapsamında Yüksekova'nın fiziki çevre ve beşerî çevre özellikleri detaylı bir şekilde ele alınarak, mevcut kültürel özellikler ile çevre arasındaki bağlantılar tespit edilmeye çalışılmıştır. Modern yaşamın toplum kültüründe meydana getirdiği değişimler dikkate alınarak, araştırma sahasındaki geleneklerin korunması ve gelecek nesillere aktarılması ile ilgili öneriler sunulmaya çalışılmıştır.

Yüksekova'nın kültürel coğrafya özelliklerini belirlemeye yönelik bu *araştırmanın evrenini*, Yüksekova Şehri oluşturmaktadır. Sahada kültürün nasıl şekillendiği ve hangi özelliklere sahip olduğu *araştırma problemi* olarak tespit edilmiştir. Çalışmanın temel hipotezine göre *Yüksekova, Batı Asya ile Ortadoğu arasında konumlandığından yöre kültürü her iki bölgenin etkisi altında şekillenmiş olmalıdır. Ayrıca sahanın özellikle İran ile olan yakın ilişkileri tüketim alışkanlıkları, yeme-içme ve giyim kuşam kültürüne yansımıştır.*

Araştırma sahasından veri toplarken *örneklem* Yüksekova İlçe Merkezi'nde ikamet eden, sahanın kültürel özelliklerine hâkim, yaşı itibarıyla değişimleri gözlemlemiş kişilerden seçilmiştir. Daha çok kadınların ilgi alanına giren konularda, şehrin farklı semtlerinde ikamet eden örneklem dikkate alınmıştır. Bu yolla Yüksekova'da doğup büyüyen ve yakın çevreden göç yoluyla Yüksekova'ya gelen nüfusun arasındaki farklar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırmada model olarak tanımlayıcı araştırma modeli kullanılmıştır. Bu modelin temel amacı çalışma konusu olayı etkileyen değişkenleri belirlemek ve değişkenler arasındaki ilişkileri tanımlayarak, geleceğe yönelik öngörülerde bulunmaktır (Balcı, 2021:90-97). Çalışmada nicel ve nitel verilerin bir arada

değerlendirildiği *karma araştırma deseni* kullanılmıştır (Balcı, 2021:41). Nitel veriler örneklem grubuyla yapılan *mülakat* tekniğiyle elde edilmiştir (Balcı, 2021:172). Nicel veriler ise ilgili kamu kurum ve kuruluşlarının kayıtlarından derlenmiştir. Nicel ve nitel veriler coğrafyanın dağılışı, bağlantı, sebep-sonuç ilkeleri göz önünde tutularak analiz edilmiştir. Bulgular harita, tablo ve grafikler halinde sunulmuştur.

Araştırma, başlıca üç aşamada gerçekleştirilmiştir: İlk aşamada, çalışma konusunu doğrudan ilgilendiren kaynaklar gözden geçirilerek tasnifleri yapılmıştır. Ardından Yüksekova Şehri'nde saha etütlerini tamamlanmıştır. Bu etütlerde mülakatların yanı sıra fotoğraf ve video çekimleri ile haritalama çalışmaları yapılmıştır. Doğrudan çalışma konusuyla ilgili bilgi ve kayıtlar sınırlı olduğundan, araştırmaya esas teşkil eden verilerin çoğunluğu alan etütlerinden elde edilmiştir. Basılı doküman ve dijital kaynaklar, çalışmanın daha ziyade fiziki coğrafyasıyla ilgili bölümlerinin hazırlanmasında kullanılmıştır. Harita Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan 1:100.000 topoğrafya haritaları, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü'nce hazırlanan 1:500.000, 1:100.000 ölçekli jeoloji haritaları ve jeoloji raporlarından çalışmada büyük ölçüde istifade edilmiştir. Diğer taraftan Devlet Su İşleri ve Köy Hizmetleri'nce hazırlanan akım verileri ile toprak haritaları; Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü'nce yayınlanan meteorolojik rasat tabloları, Türkiye İstatistik Kurumu'nda üretilen nüfus verilerinden de yararlanılmıştır. Hakkari Valiliği ile Hakkari Belediyesi yayınları ile kurumların hazırladığı brifing raporları da çalışmamızda kullanılmıştır.

Literatür toplama aşamasında tasnif edilen bilgiler ile saha etütlerinden elde edilen veriler, üçüncü aşamada bir arada değerlendirilmiş ve sahaya ait haritaların çizimi tamamlanmıştır. Tezin yazımı mevcut bilgi ve haritaların eşliğinde; coğrafi düşünce sisteminin temelini oluşturan dağılışı, bağlantı ve sebep-sonuç ilkeleri gözetilerek gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın hemen hemen tüm aşamalarında bilgisayar desteğinden yararlanılmış olup, metin bölümü Microsoft Office (2016) Word'de, tablo ve grafikler Microsoft Office (2016) Excell'de, haritalar ise ESRI firmasının ArcGIS v10 yazılımı altında hazırlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMA SAHASININ FİZİKİ ÇEVRE ÖZELLİKLERİ

1.1. JEOLojİK VE JEOMORFOLOJİK ÖZELLİKLERİ

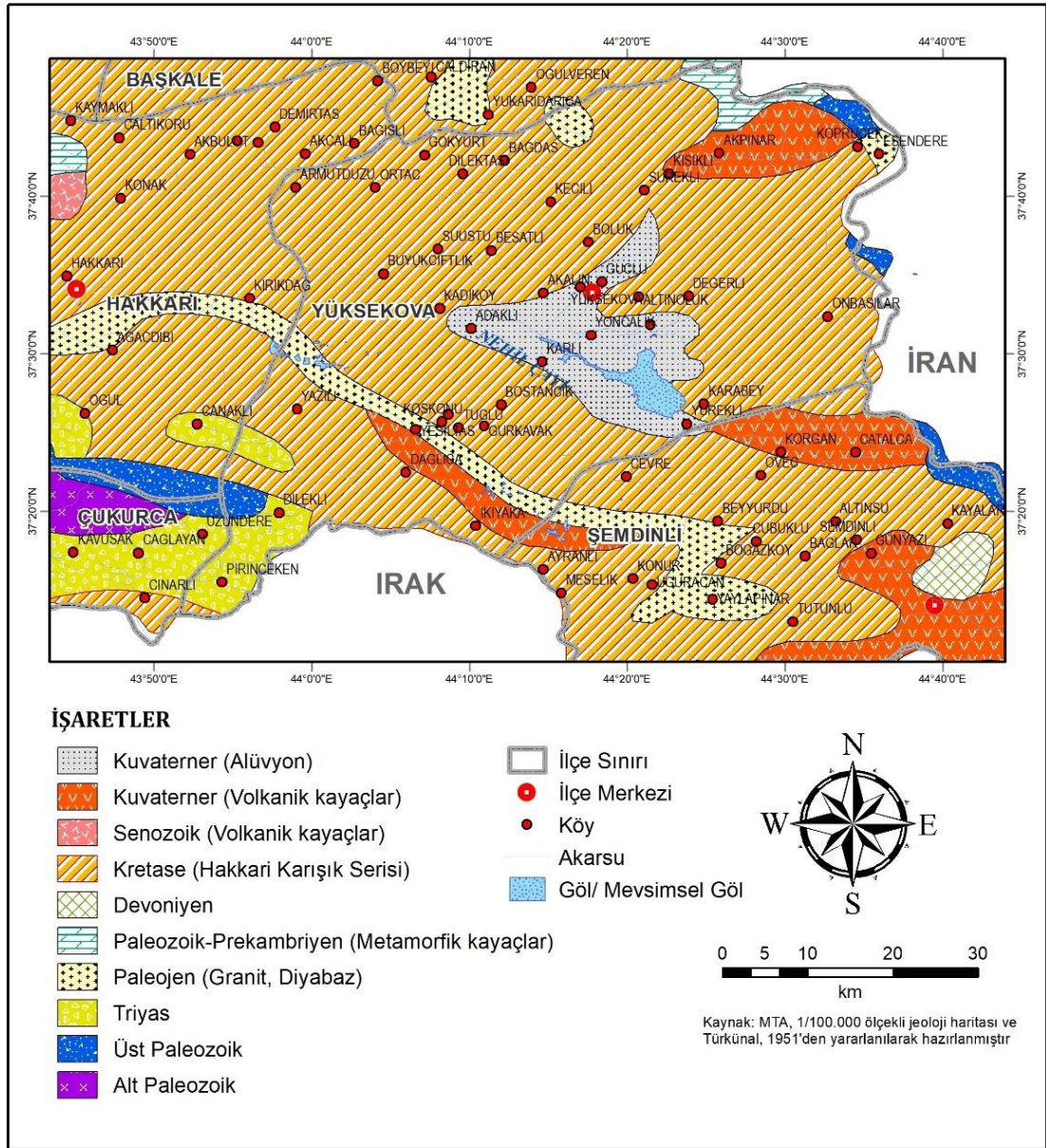
Doğu Anadolu Bölgesi'nin Hakkâri Bölümü, kuzeyde Bitlis Masifi ile güneyde Mesozoyik-Tersiyer kıvrımlarından oluşan bir alan tanınmaktadır. Bitlis Masifi, Muş ve Van Gölü depresyonlarının güney kenarında, dik yamaçlarla başlar ve ortalama 50 km genişliğinde bir şerit halinde yüzeyleyir. Araştırma sahasının güneyinde (Köşkönü-Yeşiltaş) izlenen masifin genişliği 5 km kadardır. Kristalin şistlerden müteşekkil bu eski kütle, sonraki devrelerde gerçekleşen kıvrım hareketlerine yön vermesi nedeniyle önemlidir (Erinç,1953:47; Arınç,2007:105).

Araştırma sahasının da içerisinde yer aldığı Yüksekova, Kretase yaşlı *Hakkâri Kompleksi* tarafından çevrelenmiştir. Stratigrafik olarak tabanda kumtaşı ve marnlardan serilerinden oluşan *Hakkâri Kompleksi*, Pliyosen yaşlı kilitaşı ve kum taşı serileri ile örtülmüştür (Altınlı,1963:1-9) (Harita 1.1). Bununla birlikte kompleksin kuzey ve merkezi kesimlerinde Paleozoik yaşlı kristalen şistler, güneyde ve doğuda ise Kretase-Eosen kalkerler yüzelenirken; güneybatıda çimentolaşmış konglomeralar ile konglomeralı greler ile kırmızı kumtaşlar izlenmektedir (Saraçoğlu 1989:89; Altınlı,1966:46). Yüksekova ilçe merkezinin kuzeydoğusunda Serindere-Esendere arasındaki kesimde, doğuda Yüreklî çevresinde Kuvaterner volkanizması ürünleri; Yüksekova depresyonunun merkezi kesimlerinde ise yine Kuvaterner yaşlı alüvyonlar tespit edilmektedir (Sançar, 2018:2013).

Neojen'de kapalı bir havza olan Yüksekova, Kuvaterner'de bir taşma boğaz vasıtasıyla dış drenaja bağlanmıştır. Nitekim kuzeyde Beyaz Dağ ve Mordağ, kuzeybatıda Hakkâri Dağları ve Hisar Dağı, güney ve güneybatıda İkiyaka Dağları, batıda Buzul Dağı ve güneydoğuda ise Karacadağ kütleleri ile kuşatılmıştır. Kaynağını bu dağlık alanlardan alan Nehil Çayı, ovanın kuzey bölümünü kat ettikten sonra kuzeybatıda Çığlı Suyu'na (Zap Suyu) karışır (Kaya, 2008:17). Nehil çayının taşıdığı alüvyonlarla doldurulmuş, Yüksekova depresyonu Hakkâri Bölümü'nün en geniş düzlüğü olup, Cumhuriyet öncesi dönemlerde *Gevar Ovası* olarak adlandırılmıştır. Kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu ovanın yüzölçümü 214,3 km² olup, uzun kenarı 30 km, genişliği ise 5-10 km arasında değişir. Araştırma sahasını oluşturan Yüksekova Şehri deniz seviyesinden ortalama 1900

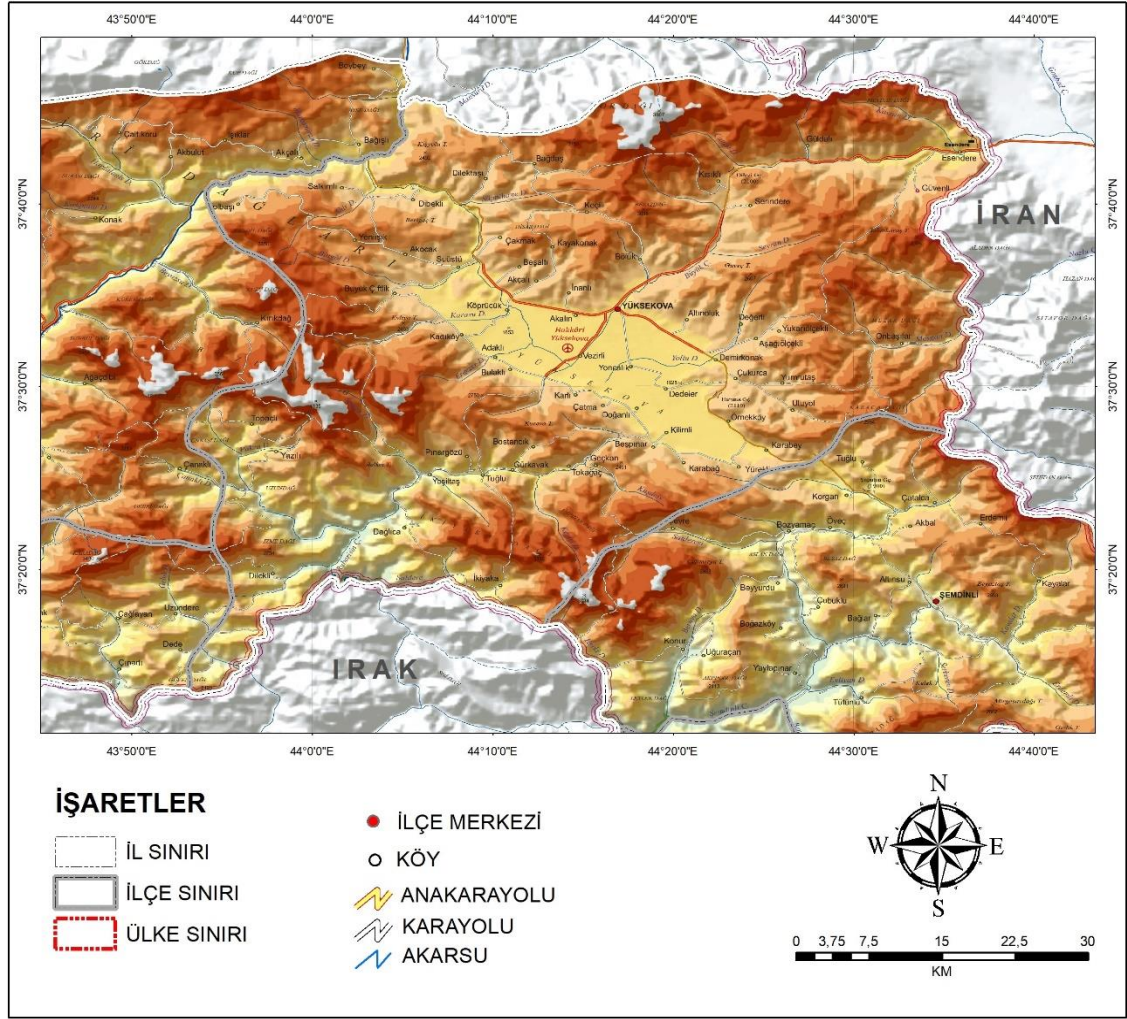
metre yükseltideki ovanın kuzey ucunda Dilimli Tepenin (2128 m) eteklerinde kurulmuştur (Kaya, 2008:7-8).

Araştırma sahası sağ yönlü, doğrultu atımlı Şemdinli-Yüksekova fay zone içerisinde yer almaktadır. Depresyonun gelişimin temel nedeni olan fay zonunu Türkiye sınırları içerisindeki uzunluğu yaklaşık 100 km'dir. Orta büyüklükte depremler üreten Şemdinli-Yüksekova fay zonunun İran sınırları içindeki uzantıları, ülkenin önemli faylarından Piranşah fayı olarak adlandırılmıştır (Şaroğlu vd,1987:237-243).

Harita 1.1. Araştırma Sahasının Jeoloji Haritası.

Araştırma sahasının güneydoğusunda güneydoğu-kuzeybatı uzanımlı izlenen İkiyaka (Cilo Dağları) ve Buzul dağları (Sat Dağları) Türkiye'nin en engebeli alanlarından biridir. Nitekim İkiyaka dağı Uludoruk Tepe zirvesinde yükselti 4116 metreye, Buzul Dağları Çelmirya Tepe zirvesinde ise yükselti 3540 metreye ulaşmaktadır (Harita 1.2).

Harita 1.2. Araştırma Sahasının Fiziki Haritası.

Yüsekova depresyonu ile arasında yaklaşık 20 km mesafede yükselti farkı 2100 m'yi bulmaktadır. Topoğrafik özellikleri nedeniyle yörenin diğer dağlık alanlarından ayrılan bu kesim *Hakkâri Kütlesi ve Bitlis-Hakkâri Toroslari* şeklinde adlandırılmıştır (Türkunal, 1951:25; Saraçoğlu,1989:89; Erinç,1953:46). Bu dağlık alanda yükselti şartlarına bağlı olarak buzullaşma izlerine rastlamak mümkündür. Bu şekiller arasında tekne vadiler, sürekli moren setleri, hörgüç kayalar ve sirk gölleri sayılabilir (Erinç,1953;50-52).

1.2. İKLİM ÖZELLİKLERİ

İklim doğal çevrenin yanı sıra yerleşmelerin, nüfusun ve bunların yoğunluğu üzerinde belirleyici etkilere sahiptir (Erol, 2011:1-2). Deniz seviyesinden ortalama 1900 metre yüksekte bulunan araştırma sahasında iklim özelliklerini belirlemek amacıyla 37.5785 K-44.2862 D koordinatlarında ve 1877 metre yükseltide faaliyet gösteren Yüksekova Meteoroloji İstasyonu'nun 1991-2020 yılları arasındaki 29 yıllık verilerinden yararlanılmıştır.

1.2.1. Sıcaklık

Yüksekova Meteoroloji İstasyonu verilerine göre sahada yıllık ortalama sıcaklık 6,5°C'dir. Ortalama sıcaklığın yıl içerisinde aylara göre seyri incelendiğinde, sıcaklığın Aralık ayından itibaren 0°C'nin altına düştüğü ve Nisan ayına kadar bu durumun devam ettiği görülür. Nisan ayından itibaren hızla artmaya başlayan sıcaklıklar, Temmuz ayında 21,3°C'lik ortalama ile yıl içerisindeki en yüksek değere ulaşır. Ortalama sıcaklığın 21°C civarında olması, yazların fazla sıcak geçmediğine işaret etmektedir. Ağustos sonlarında başlayan sıcaklık düşüşü Ocak ayında -9,9°C ile en düşük seviyesine iner. Şubat ayındaki önemsiz sayılabilecek bir yükselişle -8,6°C'ye çıkan ortalama sıcaklık, Mart ayında -2,3°C civarındadır (Tablo 1.1, Şekil 1.1).

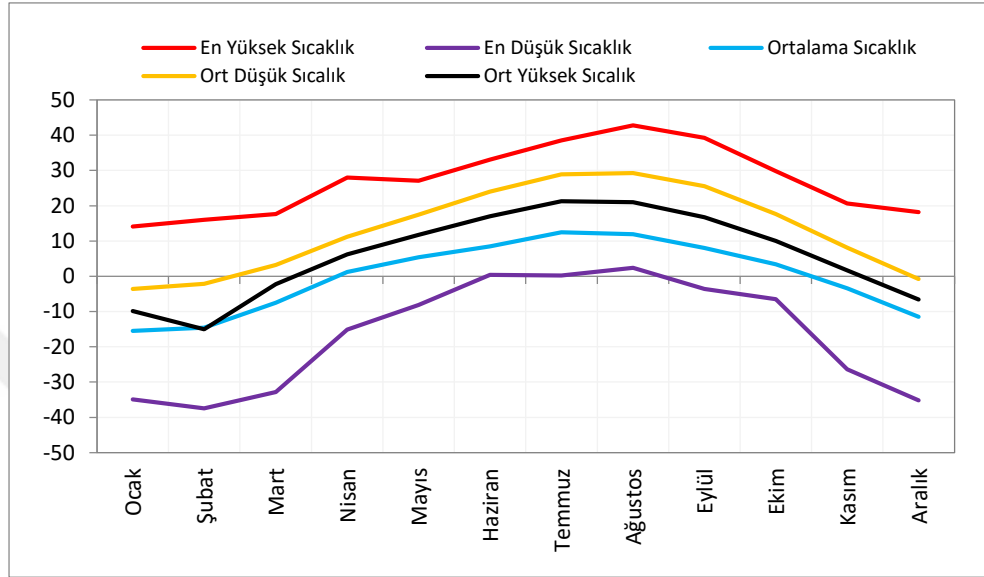
Tablo 1.1. Yüksekova'da Sıcaklıkların Aylara Göre Dağılımı.

Sıcaklık (°C)	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Ortalama Sıcaklık	-9,9	-8,6	-2,3	6,2	11,5	17,2	21,3	21,0	16,5	10,0	1,8	-6,6	6,5
Mutlak Maksimum	14,1	16,0	17,6	28,0	27,1	33,1	38,5	42,6	39,2	29,8	20,6	18,2	42,6
Mutlak Minimum	-34,9	-37,3	-32,8	-15,1	-8,1	0,4	0,2	2,4	-3,6	-6,5	-26,4	-35,2	-37,3
Ortalama Yüksek	-3,6	-2,1	3,2	11,2	17,5	24,0	28,9	29,3	25,5	17,6	8,1	-0,8	13,2
Ortalama Düşük	-15,5	-14,6	-7,5	1,2	5,4	8,5	12,5	11,9	8,0	3,4	-3,4	-11,5	-0,1

Kaynak: Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü verilerinden hazırlanmıştır.

Yüksekova'da ortalama yüksek sıcaklık değeri 13.2°C'dir. Ortalama yüksek sıcaklıklar en yüksek değerine 29.3°C ile Ağustosta ulaşırken, en düşük değer -3.6°C ile Ocak tespit edilmektedir. Yüksekova'da ortalama düşük sıcaklık değeri -0.1°C olarak belirlenmiştir. Kasım-Mayıs ayları arasındaki 6 aylık sürede, ortalama düşük sıcaklığın 0°C'nin altında olduğu dikkati çekmektedir. Ayrıca Yüksekova'da mutlak minimum

sıcaklığın Haziran-Ağustos devresinde sıfırın altında olması, yıl boyunca sahada 9 ay boyunca don olayının gerçekleşebileceğine işaret etmektedir. Sahada Mutlak minimum en düşük değerine -37.3°C ile Şubat ayında inmektedir. Mutlak maksimum ise Haziran-Eylül devresinde 30°C 'nin üzerinde olup, en yüksek değer 42.2°C ile ağustos ayında belirlenmektedir.

Şekil 1.1. Yüksekova'da Sıcaklıkların Aylara Göre Dağılımı

Kış ve yaz mevsimleri arasındaki geçiş dönemlerinin kısa sürmesi yanında, bu dönemlerde sıcaklıkta gözlenen hızlı iniş ve çıkışlar, yörede geçiş mevsimlerinin tam olarak yaşanmadığını ortaya koyar. Bu sıcaklık özelliklerine göre, Yüksekova Meteoroloji İstasyonu, fazla sıcak olmayan yazlar, oldukça soğuk geçen kışlar ve buna karşılık amplitüdü yüksek bir termik rejim tipine sahip olduğu söylenebilir. Bu termik rejim *Kontinental Termik Rejim* tipi olarak adlandırılmaktadır (Ardel vd,1969:71).

İnceleme alanında, donlu günler sayısı yüksek değer göstermekte ve yılın yarıya yakın kısmını kapsamaktadır. Yüksekova'da en düşük sıcaklığın 0°C 'nin altında olduğu günler sayısı 151,6 günü bulmaktadır. Yaz ayları dışındaki yılın tüm aylarında görülebilen donlar, genel olarak Eylül ayında başlar. Don olayı özellikle kış mevsiminde en yüksek değerlere ulaşmakta ve Aralık, Ocak, Şubat ve Mart aylarının neredeyse tamamı donlu geçmektedir (Tablo 1.2). Sahada özellikle geçiş mevsimlerinde etkili olan erken ve geç donlar, tarımsal faaliyetlerin güvenle yapılmasını önemli ölçüde etkilemektedir.

Tablo 1.2. Yüksekova’da Donlu Günlerin Aylara Göre Dağılımı.

Don Olayı	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Donlu Gün Sayısı	30,2	27,8	28	9,8	1,2	-	-	-	0,2	3,8	21,2	29,3	151,6

Kaynak: Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü verilerinden hazırlanmıştır.

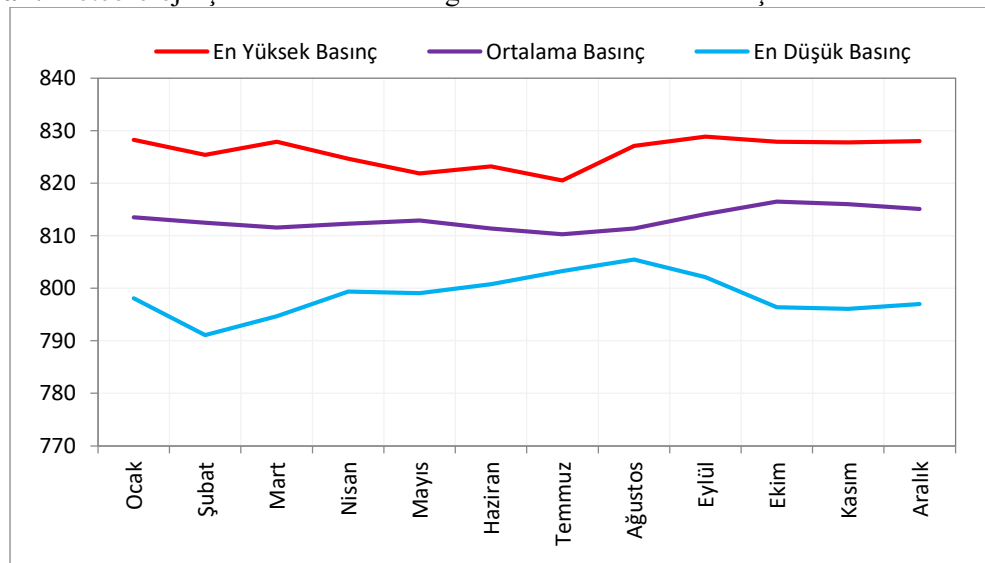
1.2.2. Basınç ve Rüzgârlar

Yüksekova Meteoroloji İstasyonunun verilerine göre yıllık ortalama basınç 813,1 mb’dir. İstasyonda basınçlar en yüksek değerine 816,5 mb ile Ekim ayında ulaşırken, en düşük ortalama basınç değeri 811.6 mb ile Mart ayında belirlenmektedir. Basınç değerlerinin 820 mb civarında ve tüm aylara düzenli dağıldığı ve aylara arasında önemsiz farklar bulunduğu dikkati çeker (Tablo 1.3, Şekil 1.2). Sahada ekstrem basınç değerleri incelendiğinde en yüksek basınç değeri 828,9 mb ile Eylül ayında, en düşük ekstrem değer ise 791,1 mb ile Şubat ayında tespit edilmiştir.

Tablo 1.3. Yüksekova’da Basınç Değerlerinin Aylara Göre Dağılımı.

Parametre (mb)	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
En Yüksek Basınç	828,3	825,4	827,9	824,7	821,9	823,2	820,5	827,1	828,9	827,9	827,8	828,0	828,9
Ortalama Basınç	813,5	812,5	811,6	812,3	812,9	811,4	810,3	811,4	814,1	816,5	816,0	815,1	813,1
En Düşük Basınç	798,1	791,1	794,7	799,4	799,1	800,8	803,3	805,5	802,1	796,4	796,1	797,0	791,1

Kaynak: Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü verilerinden hazırlanmıştır.

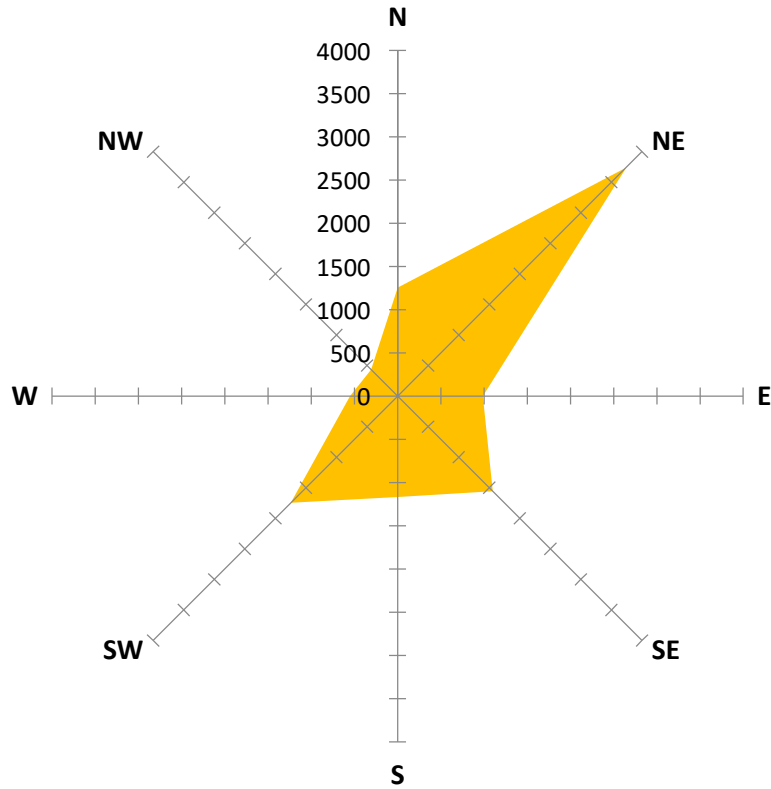
Şekil 1.2. Yüksekova’da Basınç Değerlerinin Aylara Göre Dağılımı.

Yıl içerisinde basınç koşullarında ortaya çıkan değişimler, araştırma sahasını etkileyen hava akımlarının yön, frekans ve hızlarında değişimlere neden olmaktadır. Yüksekova Meteoroloji İstasyonunun verilerine göre hâkim rüzgâr yönü toplam esme sayısının (11.029), %32.8'ini oluşturan kuzeydoğu sektörüdür. Bu yönü %15.3'lük oranıyla güneybatı yönünden esen rüzgârlar izler (Tablo 1.4, Şekil 1.3).

Tablo 1.4. Yüksekova'da Esen Rüzgârların Yönler Göre Mevsimsel Dağılımı.

Rüzgâr Yönleri	İlkbahar	Yaz	Sonbahar	Kış	Toplam	%
<i>N</i>	331	354	306	253	1254	10,7
<i>NE</i>	892	1185	1039	629	3741	32,8
<i>E</i>	228	301	184	275	988	8,6
<i>SE</i>	412	300	326	521	1559	13,7
<i>S</i>	312	250	202	405	1169	10,2
<i>SW</i>	503	444	436	365	1748	15,3
<i>W</i>	206	132	81	133	552	4,9
<i>NW</i>	122	88	128	95	433	3,8
TOLAM	3006	3054	2712	2676	11448	100

Kaynak: Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü verilerinden hazırlanmıştır.

Şekil 1.3. Yüksekova İstasyonunun Yıllık Rüzgâr Frekans Gülü.

Yüksekova istasyonunun yıllık rüzgâr frekans gülü incelendiğinde, sahada I.hakim rüzgar yönünün kuzeydoğu, II.hakim yönün güneybatıdır. Çalışma sahası daha önce de bahsedildiği üzere, etrafı yüksek dağlarla çevrili, kuzeybatı-güneybatı uzanışlı bir ovalık alanın kuzey bölümünde yer almaktadır. Ova kuzeydoğuda Şemdinli ilçesine derin yarılmış bir vadi ile bağlanırken, güneybatıda kesimde benzer yapı ile Hakkâri merkez ilçeye bağlanmaktadır. Dolayısıyla tektonik kökenli Yüksekova depresyonunda vadi yönlerinin, rüzgâr yönlerini de şekillendirdiğini ortaya koymaktadır. Sahada kuzeydoğu yönlü rüzgâr sıcaklığı düşürürken, güneybatı yönlü rüzgârlar sıcaklığı artırmaktadır.

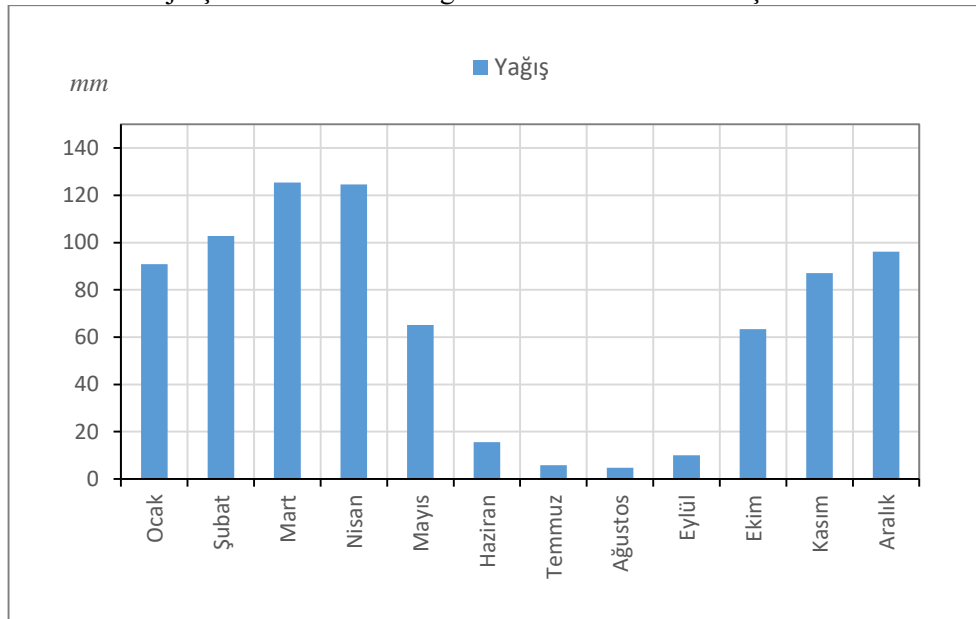
1.2.3. Yağışlar

Yüksekova Meteoroloji İstasyonu'nun verilerine göre, yıllık toplam ortalama yağış 791,8 mm kadardır. Yükselti koşullarının etkisiyle artan yağışın aylara göre dağılımı incelendiğinde, en fazla yağışın 125,4 mm ile Mayıs ayında düştüğü görülmektedir. En düşük yağışlar ise 10,1 mm ile Eylül ayında kaydedilmektedir (Tablo 1.5, Şekil 1.4).

Tablo 1.5. Yüksekova'da Ortalama Toplan Yıllık Yağışın Aylık Dağılımı.

Yağış mm	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Yağış Miktarı	90,9	102,8	125,4	124,6	65,1	15,6	5,9	4,8	10,1	63,4	87,1	96,1	791,8

Kaynak: Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü verilerinden hazırlanmıştır.

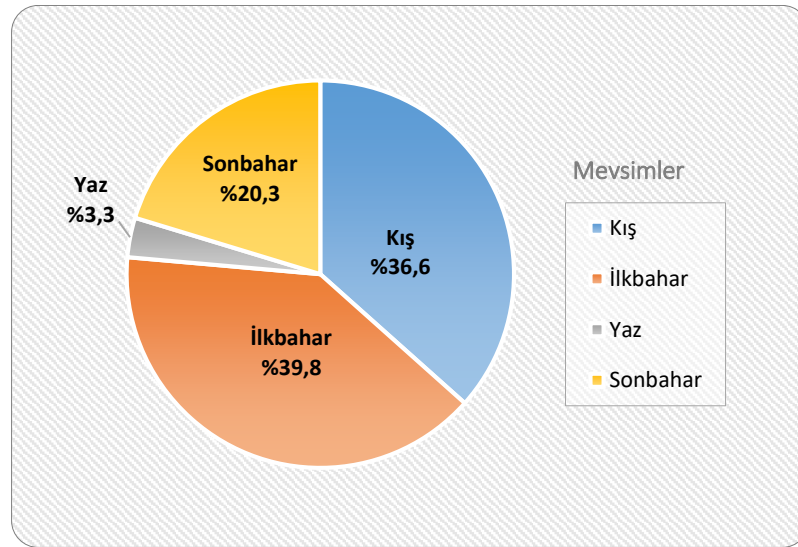
Şekil 1.4. Yüksekova'da Ortalama Yıllık Toplam Yağışın Aylık Dağılımı.

Yüksekova istasyonunda kış (289,8 mm) ve ilkbahar (315,1 mm) aylarında ortaya çıkan yüksek yağış miktarına karşılık, özellikle yaz (26,3 mm) en az yağış kaydedilen mevsimdir. Sonbahar mevsimine ait aylarda ise 4,8 mm den başlayarak 96,1 mm'yi bulan hızlı bir yağış artışı dikkati çeker. Yüksekova'da ilkbaharın en yağışlı mevsim oluşu, ikinci en fazla yağışın ilkbaharda kaydedilmesi; yaz ayları kurak geçerken sonbaharda kademeli artan yağışlar sahada kontinental etkilerin baskın olduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte karasal rejimde izlenen ve yaz aylarında etkili olan konveksiyonel yağışların düşük değerler göstermesi Yüksekova istasyonunda *Doğu Anadolu Kontinental Yağış Rejimi'nin ana karakterine uygun ancak farklı özellikteki bir yağış rejiminin etkili olduğunu göstermektedir* (Ardel, 1973: 98; Kaya, 2008:37), (Tablo 1.6, Şekil 1.5).

Tablo 1.6. Yüksekova'da Ortalama Toplam Yağışın Mevsimlere Göre Dağılımı.

Mevsimler	Yağış Miktarı (mm)	%'si
Kış	289,8	36,6
İlkbahar	315,1	39,8
Yaz	26,3	3,3
Sonbahar	160,6	20,3
Toplam	791,8	100,0

Kaynak: Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü verilerinden hazırlanmıştır.

Şekil 1.5. Yüksekova'da Ortalama Toplam Yağışın Mevsimlere Göre Dağılımı.

Yüksekova’da yağışlı geçen gün sayısı ortalama 101 gün olmasına karşılık, kar yağışlı günler 53,8 gün kadardır. Diğer bir ifade ile sahada yılın %12.3’ü yağışlı geçmekte, yağışların özellikle kış aylarında gerçekleşen kısmında (%53) kar şeklinde yağışlar kaydedilmektedir. Bununla birlikte Yüksekova istasyonunda yükselti koşullarına bağlı olarak karla örtülü günler sayısı 128,9 güne ulaşmaktadır. Kar örtüsü kalınlığının en çok 2.5 metre olarak belirlendiği sahada, özellikle dağlık kesimlerde yer alan yerleşmeler ile ulaşım bağlantısı kış aylarında kesintiye uğrayabilmektedir (Fotoğraf 1.1).

Fotoğraf 1.1. Şehir merkezindeki kar temizleme çalışmalarından bir görünüm.

1.2.4. Yağış Etkinliği ve İklim Tipi

Ana hatlarıyla iklim elemanları incelenmiş olan Yüksekova istasyonunda, yağış etkinliği derecesinin tespiti ve iklim tipinin belirlenmesi de uygun olacaktır. Nemli ve kurak ayların tespiti için uygulanan de Martonne’nin kuraklık indisine göre sahada ekim-mayıs ayları arasındaki sekiz aylık devre nemli, haziran-eylül dönemi ise kurak karakterdedir. Martonne formülüne (Erinç,1984;478) göre *Yüksekova ve çevresi 47,7’lik indis değeri ile nemli iklim tipine sahiptir.* Erinç’in yağış etkinliği formülüne göre (1965), Yüksekova *59,6 yıllık indis değeri çok nemli bir iklim tipine sahiptir* (Erinç,1965:30). Sahada haziran-eylül devresi kurak, ekim yarı nemli, mayıs nemli, kasım-nisan devresi ise çok nemli şartlar etkili olmaktadır.

1.3. HİDROĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

Araştırma sahası ve çevresinin yüzey suları Dicle Nehri Havzası içerisinde kalmaktadır. Yüksekova çevresinde akarsuları toplayan ana akarsu Çığlı Suyu'nun (Zap Suyu) önemli kollarından Nehil Çayı'dır. Nehil Çayı Yüksekova depresyonunun sularını topladıktan sonra sahanın kuzeybatısındaki Bağışlı Köyü yakınlarında Çığlı Suyu'na karışır. Nehil Çayı'nın depresyon içerisindeki en önemli kolu Büyük Çay'dır. Bu akarsu depresyonun kuzeyinde kuzey-güney akış sağlamakta olup depresyonun merkezi kesimlerinde Vezirli Köyü yakınlarında Nehil Çayı'na karışır (Fotoğraf 1.2). Yüksekova Şehri Büyük Çayı'n Yüksekova depresyonuna açıldığı kesimde oluşturduğu birikinti yelpazesi üzerinde kurulmuştur.

Fotoğraf 1.2. Nehil Çayı (Suüstü Köyü yolayrımı).

Toplam 1165 km² su toplama alanına sahip Nehil Çayı'nın diğer önemli kolları Ahir Dere, Bingöl Dere, Karasu Dere, Ergezer Dere, Süpnihan Dere'dir. Konaklı Köyü hidrometri istasyonu verilerine göre Nehil Çayı ortalama yıllık toplam 162 m³/sn akıma sahiptir. İstasyonda en yüksek debi 44,1 m³/sn ile Mayıs ayında belirlenmektedir. Bu durum ilkbahar yağışları ve kar erimeleri ile yakından ilgilidir. Yılın ikinci maksimum akım verisi 18.5 m³/sn ile Ekim ayında tespit edilmektedir. Akım fazlalığı üzerinde sonbahar yağışları belirleyici olmaktadır. Nehil Çayı'nda en düşük debi 4,2 m³/sn ile

Ocak aydan belirlenmektedir. Kış aylarında sahada yağışlar mevcut olsa da kar şeklinde düşen yağışlar debi üzerinde fazla bir etkiye sahip değildir (Tablo 1.7).

Tablo 1.7. Nehil Çayı Ortalama Akım Verileri (DSİ-Konaklı Köprüsü, 2013).

<i>Parametre</i>	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Yağış Miktarı mm	90,9	102,8	125,4	124,6	65,1	15,6	5,9	4,8	10,1	63,4	87,1	96,1	791,8
Ort Akım m³/sn	4,2	6,6	8,0	22,8	44,1	21,5	8,7	2,5	6,9	18,5	13,2	5,1	162,1

Kaynak: DSİ verilerinden hazırlanmıştır.

Nehil Çayı özellikle ilkbahar aylarında taşkınlara neden olabilmektedir.2021 yılında drenajın yetersiz kalması nedeniyle taşkın suları Yüksekova-Hakkâri karayoluna kadar ulaşmıştır. Yüksekova Şehri taşkınlardan fazla etkilenmese de ova köylerine ait tarım arazileri zarar görmektedir (Fotoğraf 1.3).

Fotoğraf 1.3. Nehil Çayı özellikle ilkbahar mevsiminde taşkınlara neden olabilmektedir

Nehil Çayı havzasının güneydoğu bölündeki normal şartlarda düşük debili akarsular yağış ve kar erimelerinin arttığı ilbaharda sel karakterli akımlar gösterirler. Dağlardan kısa sürede ovaya ulaşan sular depresyonun güneydoğu bölümünde birikmeye başlar. Taban suyu zaten yüksek olduğundan, ovanın bu bölümünde mevsimsel göller gelişir. Mevsimsel göllerin süresi sıcaklık koşullarına bağlı olarak değişmekle birlikte yaz

ortasına kadar devam etmektedir. Nehil Sazlığı olarak adlandırılan bu alan biyoçeşitlilik zenginliği nedeniyle ulusal sulak alan statüsü kazanmıştır (Fotoğraf 1.4).

Fotoğraf 1.4. İlkbahar aylarında Nehil Sazlığı (Kaynak: DKMP, 14 Bölge müdürlüğü fotoğraf arşivi)

Nehil Sazlığı Hakkâri yöresinin en önemli sulak alanlarından birisidir. Alanın sazlık kesiminde ve yamaçlarda bulunan step ve dağlık kesiminde 3 sürüngen tespit edilmiştir. Bunlardan biri tanesi hassas (VU) kategorisindedir. Alanda 2 amfibi ve 1 tanesi hassas (VU) kategorisinde 6 memeli ve sazlığı besleyen akarsularda 1 tanesi Hassas (VU) kategorisinde olmak üzere 2 balık türü belirlenmiştir. Alan kuşlar açısından da oldukça kullanışlıdır. Alanda 116 kuş türü belirlenmiştir. Bu türlerden 2 tanesi tehlike (EN) kategorisinde, 1 tanesi yakın tehlikede ve 1 tanesi de Hassas (VU) kategorisinde yer almaktadır (DKMP, 2023; Kamacıoğlu, 2015: 140; Azizoğlu, 2013:149).

Yüksekova Şehrinin yaklaşık 7 km. kuzeydoğusundaki Dilimli Köyü yakınlarında, Büyük Çay üzerinde DSİ Genel Müdürlüğü tarafından içme kullanma suyu temini için Dilimli Barajı inşa edilmiştir (Fotoğraf 1.5) (Bakış vd.2013:1-28). Yüksekova özellikle buzul gölleri açısından önemli potansiyele sahiptir. Nitekim 4135 metre yüksekliğe sahip İkiyaka Dağları'nda buzullar tarafından oluşturulmuş, İkiyaka (Sat) gölleri 2012 yılında Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle tarafından Milli Park ilan edilmiştir (Resmi Gazete,2020). Alanda Küçük Sat ve Büyük Sat olarak adlandırılan 2 buzul gölü

mevcuttur. Buzul gölleri sahada turizmin geliştirilmesine yönelik olarak 2020 yılında ziyaretçilere açılmıştır.

Fotoğraf 1.5. Dilimli Baraj Gölü (Yüksekova-Esendere karayolu).

1.4. TOPRAK ÖZELLİKLERİ

Yüksekova İlçesi'ndeki en yaygın toprak türü, 97.554 hektar alan kaplayan *Kireçsiz Kahverengi Topraklardır*. A(B)C profilli bu toprakların A horizonu kahverengi-kırmızımsı kahverengi ve grimsi kahverengi olup; yumuşak kıvamdadır. B horizonu daha ağır bünyeli, daha sert, kahverengi veya kırmızımsı kahverengidir. B horizonunun normal olarak kireci yıkanmıştır. Fakat reaksiyon nötr veya kalevidir. Kireçsiz kahverengi topraklar asit ana madde üzerinde olduğu kadar, kireçtaşı üzerinde de oluşabilir. Doğal bitki örtüsü çalı ve otlar ile yaprağını döken ormandır. Doğal drenajları ise nispeten iyidir. Bu topraklar Yüksekovayı batıdan çevreleyen güneydoğu-kuzeybatı yönlü dağlık alanlarda kesintisiz olarak izlenir (KHGM, 2000: 15; KHGM,1987:4; Oakes,1958:137).

Sahadaki ikinci en önemli büyük toprak grubu 66855 hektar alan kaplayan *Kestane Renkli Topraklardır*. ABC veya A(B)C profiline sahip kalsifikasyon sonucu oluşmuş zonal bir topraktır. Kalsifikasyon sebebi ile profilde kalsiyum zengin olup baz satürasyonu yüksektir. Organik madde miktarı kahverengi topraklardan fazladır. Doğal vejetasyonu kısa ve uzun otlarla çalılardan ve seyrek ağaçlardan ibarettir. Yılın çoğu

ayının kurak geçtiği yağış rejimini yer alır. Genelde yıllık ortalama yağışın 370-620 mm'yi bulduğu alanlarda izlenirler. Ana madde kalkerden volkanik kayalara kadar değişen kireççe zengin materyaller; ayrılmış kalker, gnays, şist, bazalt ve diğer püskürüklerden ibarettir. Bu topraklar Yüksekova'nın kuzey-kuzeybatısında geniş yayılış göstermektedir (KHGM, 2000:16; KHGM, 1987:4; Oakes,1958:157).

Yüksekova arazilerinde 24464 hektar yüzölçümüne sahip *Kahverengi Orman Toprakları* kireççe zengin ana madde üzerinde oluşmuştur. Profilleri A(B)C şeklinde olup A horizonu çok gelişmiş olduğundan iyice belirgin olup koyu kahverengi ve dağılgandır. B horizonunun rengi açık kahverengi ile kırmızı arasında değişir. Yapısı granüler veya yuvarlak köşeli bloktur. Kahverengi orman toprakları genellikle geniş yapraklı orman örtüsü altında oluşur. Bunlarda etkili olan toprak oluşum işlemleri kalsifikasyon ve birazda podzollaşmadır. Drenajları nispeten iyidir. Çoğunlukla orman veya otlak olarak kullanılır. Tarıma alınmış olanların verimleri iyidir. Bu topraklar Yüksekova İlçesinin güneydoğu bölümünde yayılış gösterir (KHGM, 2000:14; KHGM, 1987:4; Oakes,1958:153).

Çalışma sahası ve çevresindeki *Alüvyal Topraklar* toplam 8342 hektar alan kaplamaktadır. Bu topraklar akarsular tarafından taşınıp depolanan materyaller üzerinde oluşan (A)C profilli genç topraklardır. Profillerinde horizonlaşma ya hiç yok, ya da çok azdır. Diğer taraftan değişik özellikte katlar ayırt edilebilmektedir. İnce bünyeli ve taban suyu yüksek olan alüvyal topraklarda düşey geçirgenlik azdır. Yüzey nemli ve organik maddece zengindir. Kaba bünyeli alüvyal topraklar iyi drene olduğundan yüzey katları çabuk kurudur. Özellikle Nehil Çayı vadisi boyunca izlenen alüvyal toprakları, yan kolların vadilerinde de şeritvari olarak gelişmiştir (KHGM, 2000:13; KHGM, 1987:2).

Çalışma sahası ve çevresindeki *Hidromorfik Alüvyal Topraklar* 8.811 hektar yüzölçüme sahiptir. Genel düşük eğime sahip drenaj sorunlarının bulunduğu alanlarda gelişirler. Taban suyundaki yükselip alçalmalara bağlı olarak, toprak katlarında ard arda gelen *mavimsi-gri indirgenme* ve *kırmızımsı yükseltgenme* (oksitlenme, pas) lekeleri oluşur. Pas lekeleri özellikle çatlaklar ve kök kanalcıkları boyunca görülür. Taban suyunun altındaki katlar ise tümüyle gleyleşmiş olup ayrıca içlerinde bitki köklerinin çürümesinden kaynaklanan siyah lekeler görülmektedir. Bu toprakların doğal bitki örtüsü

su seven bitkilerdir. Bu toprak Nehil Sazlığı boyunca gelişme imkânını bulmuş olup, terkedilmiş mendereslerde de izlenebilmektedir (KHGM, 1987:2; Oakes,1958:64).

Yüksekova İlçesinde *Kolüvyal Topraklar* 406 hektar alana sahiptir. Bu topraklar genellikle yüksek eğimli yamaçların eteklerinde ve vadi ağzlarında gelişme imkânını bulurlar. Heyelanlar, yamaç sürünmeleri, akarsular tarafından taşınarak biriken materyaller üzerinde oluşmuş (A)C profilli topraklardır. Özellikleri açısından daha ziyade taşındıkları arazinin topraklarına benzeseler de ana materyalde derecelenme pek izlenmez. Profilde yağışın veya yüzey akışının yoğunluğuna ve eğim derecesine göre değişik parça büyüklüğünü içeren katlar görülür. Bu katlar alüvyal topraklarda olduğu gibi birbirine paralel durumda olmayıp düzensizdir. Dik eğimler ve vadi ağzlarında bulunanlar çoğunlukla az topraklı olup kaba taş ve molozları içerirler. Eğimin çok azaldığı yerlerde, parçacıklardaki küçülme alüvyon parçaları düzeyine geldiğinden, bu gibi yerlerde kolüvyal topraklar, geçişli olarak alüvyal topraklara karışır. Ara sıra taşkına maruz kalsalar da eğim ve bünye nedeniyle drenajları yeterlidir. Kolüvyal topraklar dağlık alanların eğimli eteklerinde, ovaya açılan akarsuların vadi yamaçlarında izlenmektedir (KHGM, 2000: 14; KHGM, 2000:3).

1.5. DOĞAL BİTKİ ÖRTÜSÜ ÖZELLİKLERİ

Yüksekova ve çevresinde yayılış gösteren doğal bitki toplulukları yörede etkili olan iklim koşulları, topografik yapı, toprak özellikleri ve antropojen etkiler altında günümüzdeki görünümüne ulaşmıştır. *İran-Turaniyen Fitocoğrafya Bölgesi* içerisinde bulunan Yüksekova ve çevresinde, hâkim bitki örtüsünü step toplulukları oluşturmaktadır. Sahadaki doğal bitki örtüsünü yükselti kademelerine göre dağılımı incelendiğinde; vadi ve depresyonlar çevresindeki 2000-2100 metre kadar olan yükselti basamağından çayır-step bitkileri, 2100-2700 metreler arasında yüksek yayla stepleri, 2700 metrenin üzerindeki alanlarda ise Alpin-Subalpin türler yayılış göstermektedir. Araştırma sahasında 1800-2100 metre yükseltileri kademesi orman gelişimi için uygun koşullar taşısa da antropojen etkiler neticesinde büyük ölçüde ortadan kalkmıştır (Atalay, 1983: 167-176). Yüksekovayı çevreleyen dağlık kütleler çok cılız bitki örtüsüne sahip olup, yaz aylarında bitki örtüsü kurumaktadır. Çalışma sahasının doğudaki Karabey Köyü'nden itibaren vadi içlerinde bitki örtüsü yoğunluk kazanmakta, ağaç (meşe) ve çalı türlerine rastlanmaktadır (Fotoğraf 1.6, 1.7).

Fotoğraf 1.6. Yüksekova'yı çevreleyen dağlık alanlar cılız bitki örtüsüne sahiptir (Köprücük Köyü yakınları, arka planda Buzul Dağları yer almaktadır).

Fotoğraf 1.7. Yüksekova'nın doğusunda bitki örtüsü yoğunluk kazanmaktadır (Karabey –Yüksekova, Korgan-Şemdinli arası).

Kışların uzun sürmesi sonucu olarak gerek yakacak ve gerekse hayvanların yem ihtiyaçlarını temin etmek için bilhassa köylere yakın olan yerlerde meşe ormanları tamamen ortadan kaldırılmış veya geniş ölçüde tahrip edilmiştir. Araştırma sahasında en

yaygın meşe türleri olarak *Quercus brantii* ve *Quercus infectoria*'dır. Ayrıca yerleşim yeri çevrelerinde *Salix aegyptiaca* ve *Salix alba* gibi ağaçların plantasyonu görülmektedir. Sahada doğal ve kültür olarak yetişen diğer ağaç ve çalı formu taksonlar olarak; *Acer monspessulanum*, *Amygdalus communis*, *Cerasus mahaleb*, *Crataegus pontica*, *Celtis glabrata*, *Malus slyvestris*, *Morus alba*, *Paliurus spina-christi*, *Pistacia khinjuk*, *Pyrus syriaca*, *Rosa canina*, *Rosa heckeliana*, *Vitis vinifera* taksonları sayılabilir (Kaval, 2011:26; Sırrı&Sırrı,2020:394-409).

İnceleme alanındaki steplerin yayılış alanında aşırı hayvan otlatması sonucu artık hayvanlar tarafından yenilmeyen dikenli ve kokusu hoş olmayan bitkiler hâkim duruma geçmiştir. Step alanında bulunan başlıca türler arasında; *Alcea flavovirens*, *Allium akaka*, *Alyssum pateri*, *Anthemis austriaca*, *Aristolochia bottae*, *Astragalus karabaghensis*, *Centaurea iberica*, *Centaurea pterocaula* Trautv., *Cephalaria hakkarica* Matthews, *Centranthus longiflorus*, *Chaerophyllum macropodum*, *Chaerophyllum macrospermum*, *Convolvulus betonicifolius*, *Diplotaenia cachrydifolia* Boiss., *Echinops heterophyllum*, *Echinops orientalis*, *Eremurus spectabilis*, *Eryngium billardieri*, *Euphorbia denticulata*, *Euphorbia macrocarpa*, *Euphorbia virgata*, *Ferula orientalis*, *Galium consanguineum* Boiss., *Gundelia tournefortii*, *Helichrysum plicatum*, *Hypericum scabrum* sıralanabilir (Kaval, 2011:27; Bulut vd,2016:117-120).

Bu yörede izolasyon şartlarının kuvvetli olması nedeniyle, sahada dünyanın en nadide bitkilerinden biri olan *Ters Lale* (*Fritillaria Crassifolia*) yetişme imkanını bulmuştur. Bu bitki kırmızı renklerinde, kadife hassaslığındaki çiçeği; çanak yaprakları ve taç yaprakların ters olmasıyla adeta bir doğa harikasıdır (Fotoğraf 1.8). Hakkâri çevresinde yaşayan Nasturiler, sabahları bitkinin çiçeğinde biriken ve damlayan su tanelerinin çarpmıha gerilen Hz. İsa'ya Meryem ananın döktüğü gözyaşlarını temsil ettiğine inandıklarından bitkiye *Ağlayan Lale*, *Ağlayan Gelin* gibi adlar vermişlerdir (Fotoğraf 1.9). Hakkâri dağları eteklerinde ve Güzeldere geçidinde doğal olarak gelişen *Fritillaria Crassifolia*'nın her dalında büyüyen 3 ila 8 lale mevcut olup, boyu 60 ila 80 cm'yi bulmaktadır (Kaya, 2008:46; Avcı, 2005; 32) Ters Lale, Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu'nca altına alınmış olup; lalenin il ve yurt dışına çıkarılması veya bitkiye zarar verilmesi halinde, 264.486 TL para cezası kesilmektedir.

Fotoğraf 1.8. *Fritillario imperialis* (Ters lale).

Fotoğraf 1.9. Çanak yapraklarının yapısı ve ebadı nedeniyle Ters Lale'nin bitkisel su tutma kapasitesi yüksektir. Yağmur sonrası tutulan su taneleri çanak yapraklardan damlamaya başlar. Gözyaşı benzetmesi buradan gelmektedir. Çiğ olayı ile karıştırılmamalıdır (Kaynak: Fotoğraf Hakkâri Valiliği arşivinden temin edilmiştir)

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMA SAHASININ BEŞERİ ÇEVRE ÖZELLİKLERİ

2.1. YERLEŞMENİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Hakkâri coğrafyası derin vadileri, yüksek platoları, tatlı su kaynakları, bitki çeşitliliği ve avcılık bakımından ilkel insanın beslenme, barınma ve korunma gibi en temel ihtiyaçlarını karşılayabileceği uygun bir yaşam alanı olmuştur. Hakkâri yöresinde yapılan araştırmalar, bu yörede Orta Paleolitik (100.000-40.000) dönemden başlayarak kısa süreli yerleşmeler olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun delili ise 1961 yılında Yüksekova ilçesinde bulunan volkanik cam (obsidyen) gereçlerin bulunmasıdır (Akın, 2019:8).

Yüksekova ilçesinin Gevaruk Vadisi, Reşko Dağı, Oramar köyü, Sat Gölü çevresi, Hakkâri merkeze bağlı Taşbaşı köyü ve Çukurca ilçe sınırları içerisinde yer alan Han Vadisi'nde bulunan kaya resimleri (Sadıkoğlu, 2021:74) MÖ 9.000-4.000 yıllara tarihlendirilmekte olup, bu devre Neolitik döneme tekabül etmektedir. Yazılı tarih öncesinde *Pûşû Pêşeng Ovası* olarak adlandırılan Yüksekova'nın ilk yerlilerinin güneyindeki *Cilo-Sat-Gevaruk dağlık bölgesinde* avcılıkla uğraşan topluluklar olduğu düşünülmektedir (Kaya, 2008: 47).

Yöre hakkında İlk Çağ'a ilişkin ilk yazılı bilgiler Asur yazıtlarında ortaya çıkmaktadır. MÖ 1280-1261 arasında yaşayan Asur kralı I. Salmanassar dönemi bir yazıtta göre yöreye *Uriatri* denilmektedir. Asurca bu isim *dağlık bölge* anlamına gelmektedir. Asur kralı I. Tukultininurtaya dönemi bir başka yazıtta göre yöreye *Nairi* yani *nehirler ülkesi* denmektedir. Bölgede yaşayan Urartular MÖ 1000'li yıllara kadar bağımsız beylikler halinde hüküm sürmüşlerdir. Sonraki dönemde güneyden gelen Asur saldırılarına karşı Urartu beylikleri birleşerek Urartu Krallığı'nı kurmuşlardır (Tanyürek, 2019:12-18).

Urartu Krallığı ise kuzeyden gelen Kimmerler ve MÖ 560'ta Med saldırılarıyla ortadan kalkmıştır. Medleri ortadan kaldıran Persler ise II. Kiros döneminde (MÖ 590-530) Suriye, Filistin ve Babil topraklarına hâkim oldular. Pers İmparatoru I. Darius döneminde Hakkâri yöresi büyük Babil-Asur Satraplığı içinde yer alıyordu (Tan,2017:2). Büyük İskender'in Anadolu'ya gelişiyle 200 yıl süren Pers egemenliği sona ermiştir (MÖ 332-331). İskender, Urmiye Gölü ile Hakkâri arasındaki bölgenin satrabı Atropates'i

kendisine bağlamış, Hakkâri yöresi de daha sonraları Satrap Atropates'in adıyla bağlantılı olarak Atropaten Prenslığı diye anılmıştır (Akın,2019:9).

İskender'in ölümünden sonra, Hakkâri yöresindeki topluluklar MÖ 200'lerde Atropaten Krallığı'na bağlı olarak yaşamış ve sonrasında Partların ve Sasanilerin eline geçmiştir. Yöre MS III.yüzyıla kadar yöre tamamen Roma egemenliği altına girmiştir. 638 yılında Müslümanların Cezire bölgesini fethetmesi sonucunda ise Romalıların ve Sasanilerin bölgedeki hâkimiyeti sona ermiştir (Alikılıç, 2010: 62; Sadıkoğlu, 2021: 75). Araplar topografik yapısı ve ikliminden dolayı Hakkâri yöresini merkezden yönetmek yerine, bölgede etkinliği fazla olan yöneticiler idareyi sağlamışlardır. Saha 681-750 arasında Emevilerin, 9750-1258 arasında Abbasilerin egemenliği altında kalmıştır (Sadıkoğlu, 2021:75). Türklerin Hakkâri yöresine ilk defa gelişleri ise 1040-1041 yıllarına tekabül eder. Selçuklular 1054'te Hakkâri Bölgesi'ne tam hâkim olmuşlardır. 1122-1262 tarihleri arasında Selçuklulara bağlı Musul Atabegleri (Zengîler), bu bölgeyi Selçuklular adına idare ettiler. 1259'da Hülagu döneminde Moğol saldırılarına maruz kalan bölge İlhanlılar'ın eline geçmiştir. XIV. yüzyılın birinci yarısında Moğollar'a tabi olarak ortaya çıkan Karakoyunlular, Van Gölü kıyısından başlayarak Doğu Anadolu Bölgesi başta olmak üzere Irak ve İran'da iki yüzyıla yakın hüküm sürmüş, Moğol hâkimiyetine son vererek buralarda Türkmen nüfusu tesis etmek suretiyle bölgenin Türkleşmesinde önemli rol oynamışlardı (Alikılıç, 2010: 63-65). Karakoyunlular, Doğu Anadolu Bölgesinde birliği sağlamışsa da kısa sürede İran ve Irak'taki hâkim olduğu bölgelerle birlikte yerini Akkoyunlular'a bırakmak zorunda kalmıştır. 1360 yılında yöredeki aşiretler birleşerek Hakkâri Beyliği'ni kurdular ve başına da I. İzzeddin Şir'i getirdiler. Hakkâri Miri olan İzzeddin Şir hükümdarlığını Akkoyunlulara kaptırdığında Akkoyunlular yönetime Dınbili aşiretini geçirdiler. Cizre'den gelen bu aşiret Hakkâri'yi uzun bir zaman Akkoyunlular adına yönetti. Akkoyunluların bölgedeki hâkimiyet XVI. yüzyılın ilk yıllarında Safevi Devleti'ne geçmiştir. Yavuz Sultan Selim Han'ın 1514 Çaldıran Seferi'nden sonra bölge, Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Osmanlılar bu toprakları Safevilerden aldıkları zaman ülkede Hakkâri Beyleri vardı. Bunlar Safeviler namına olduğu gibi 1587'ye kadar Osmanlılar namına da sancağı idare ettiler. Bu aileden gelen 7 Bey'in, sırayla toplam 127 yıl kadar iktidarda kaldığı bilinmektedir. Hakkâri, Osmanlı teşkilatında mülkiyeti hükümet tarafından sahiplerine ait olarak kabul edilen ve kendilerine yazılan fermanlarda cenab tabiri kullanılan sancaklar arasında idi (Özgen,

2016:18). Hakkâri sancağı, Osmanlı-İran (Safevi) savaşlarında tampon bölge görevi görmekteydi. Bu stratejik bölgedeki güçlü yerel yöneticiler ve silahlı aşiret güçleri, Osmanlı'nın doğu sınırını Safevi tehlikesine karşı koruyacak güce sahipti (Sadıkoğlu, 2021: 79).

Hakkâri Yöresi XIX. yüzyıl başında Van Eyaleti'ne bağlıydı. Bu dönemde Hakkâri ve çevresinde Hıristiyanlığın Nasturi mezhebine mensup büyük bir Asuri nüfus yaşamaktaydı. Hakkari Bey'i Şenbolu Nurullah Bey ile Cizreli Bedirhan Bey, XIX.yüzyıl ortalarında, Nasturiler'e karşı saldırılar düzenlediler. Osmanlı yönetimi ortaya çıkan karışıklığı gidermek üzere, Osman Paşa'yı yörede asayişini sağlamakla görevlendirdi. Hakkâri'ye 1874'te gelen Osman Paşa, Şenbolu Nurullah Bey ile Bedirhan Bey'in ocaklıklarını ellerinden aldı (Kaya, 2008:53; Alikılıç, 2010: 73). Osmanlı-Rus savaşını (1877-1878) izleyen yıllarda Doğu Anadolu'da ortaya çıkan otorite boşluğu, bölgedeki aşiretlerin merkezi dinlememelerine yol açtı. II. Abdülhamit'in, Doğu Anadolu'da otorite sağlamak amacıyla kurduğu Hamidiye Alayları, Hakkâri yöresini tam anlamıyla Osmanlı hâkimiyetine alamamıştı. Ancak I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı döneminde, bölgenin güvenliğinin sağlanmasında Hamidiye Alaylarının önemli katkıları olmuştur (Hakkâri,2003;24-25). Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı topraklarına katılan Yüksekova ve çevresi, 1915 yılında Rus işgaline maruz kalmıştı. İşgal döneminde Ruslar, Nasturileri Türklere karşı ayaklandırmak amacıyla liderlerini İran'ın Hoy şehrine götürdüler. İran'da Rusların desteğiyle kurulan Mahabat Cumhuriyeti ve ayaklanan Nasturilerin (Asurî) saldırıları nedeniyle bölgedeki Müslüman nüfus göç etmek zorunda kaldı. Yüksekova 1919 yılında işgal altından kurtarılmıca, isyancı Nasturiler Urmiye bölgesine çekildiler. Böylelikle Gevar Ovası yerleşmeleri neredeyse yok sayılabilecek bir nüfus yapısıyla Cumhuriyet dönemine girmiş oldu (Arınç,2007;113; Kaya, 2008:54; Arvas, 2010:139).

Yüksekova, XIX. yüzyılda Van Vilayetine bağlı Hakkâri livasının kazası iken ilçenin adı Gevar, ilçe merkezinin adı da Dize'dir. Cumhuriyet döneminde (1936 yılında) ilçe merkezi haline getirilen yerleşmenin gerek ilçe adı ve gerekse ilçe merkezi adı, Yüksekova olarak değiştirilmiştir (Kaya,2008:55). Günümüzde Yüksekova Hakkâri İli'ne bağlı 2547 km² yüzölçümüne sahip bir ilçedir (HGK, 2023). Mülki ve idari bölümler açısından Yüksekova ilçe sınırları dâhilinde Yüksekova şehri (10 mahalle) dışında, 62 köy yerleşmesi ve bu köylere bağlı 104 köyaltı yerleşmesi (mezra, kışla)

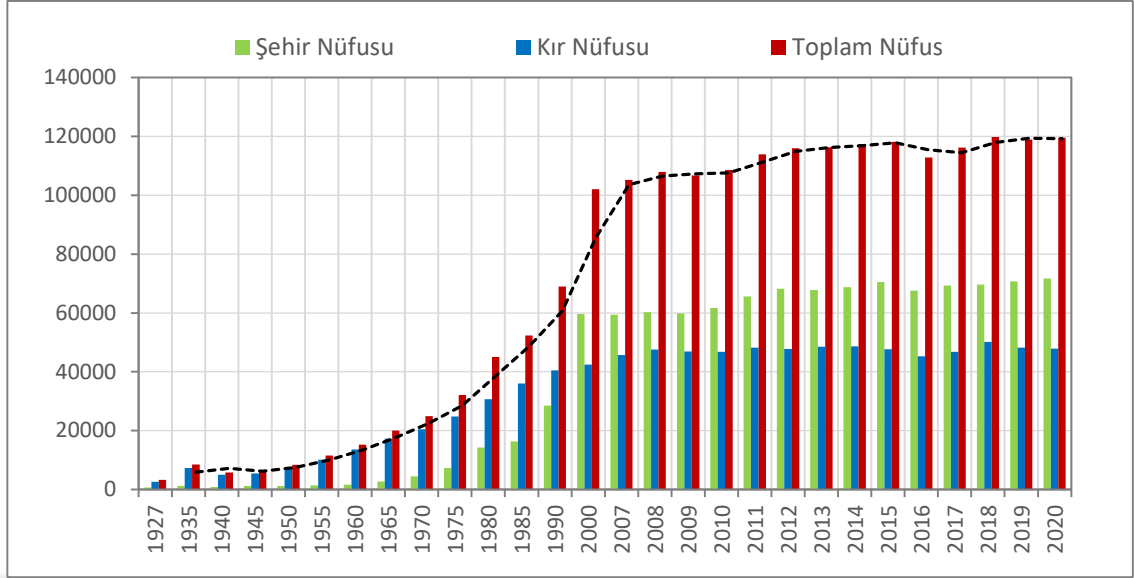

yılları arasında 1940 ve 1950 yılları haricinde sürekli artma eğilimi göstermiştir. 1940-1945 II. Dünya savaşı dönemi ve 1950 yılında hızlanan büyük şehirlere yönelik göçlerden etkilenen şehir nüfusu, 2008 yılından sonra farklı bir azalma evresine girmiştir. Nitekim 2008-2020 yılları arasında şehir nüfusu yıllık %1,4 oranında, kırsal nüfusu ise yıllık %0,04 oranında büyümüştür. Nüfustaki bu azalma eğilimi kısmen ekonomik refahın artması, ulaşım imkânlarının çeşitlenmesi, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasına bağlı olarak gerek şehirden ve gerekse de kırsal kesimden eğitim, sağlık, daha iyi koşullarda yaşama isteği ve/veya büyükşehirlerdeki çalışma imkânları gibi nedenlere dayalı göçlerdir (Tablo 2.1, Şekil 2.1). Ayrıca kaba doğum hızındaki azalmaları da bir etken olarak dikkate almak gerekir.

Tablo 2.1. Yüksekova İlçesi Nüfusunun Gelişimi (1927-2020).

Nüfus Yılı	Şehir Nüfusu	Nüfus Değişimi	Oran (%)	Kırsal Nüfusu	Nüfus Değişimi	Oran (%)	Toplam Nüfus	Nüfus Değişimi	Oran (%)
1927	645			2564			3209		
1935	1181	536	83,1	7270	4706	183,5	8451	5242	163,4
1940	858	-323	-27,3	4952	-2318	-31,9	5810	-2641	-31,3
1945	1212	354	41,3	5448	496	10,0	6660	850	14,6
1950	1143	-69	-5,7	7229	1781	32,7	8372	1712	25,7
1955	1397	254	22,2	10165	2936	40,6	11562	3190	38,1
1960	1628	231	16,5	13556	3391	33,4	15184	3622	31,3
1965	2768	1140	70,0	17297	3741	27,6	20065	4881	32,1
1970	4419	1651	59,6	20462	3165	18,3	24881	4816	24,0
1975	7329	2910	65,9	24801	4339	21,2	32130	7249	29,1
1980	14287	6958	94,9	30725	5924	23,9	45012	12882	40,1
1985	16334	2047	14,3	36023	5298	17,2	52357	7345	16,3
1990	28486	12152	74,4	40517	4494	12,5	69003	16646	31,8
2000	59662	31176	109,4	42377	1860	4,6	102039	33036	47,9
2007	59410	-252	-0,4	45747	3370	8,0	105157	3118	3,1
2008	60296	886	1,5	47586	1839	4,0	107882	2725	2,6
2009	59850	-446	-0,7	46858	-728	-1,5	106708	-1174	-1,1
2010	61712	1862	3,1	46834	-24	-0,1	108546	1838	1,7
2011	65635	3923	6,4	48236	1402	3,0	113871	5325	4,9
2012	68230	2595	4,0	47736	-500	-1,0	115966	2095	1,8
2013	67831	-399	-0,6	48496	760	1,6	116327	361	0,3
2014	68757	926	1,4	48683	187	0,4	117440	1113	1,0
2015	70497	1740	2,5	47650	-1033	-2,1	118147	707	0,6
2016	67557	-2940	-4,2	45269	-2381	-5,0	112826	-5321	-4,5
2017	69346	1789	2,6	46829	1560	3,4	116175	3349	3,0
2018	69602	256	0,4	50158	3329	7,1	119760	3585	3,1
2019	70701	1099	1,6	48214	-1944	-3,9	118915	-845	-0,7
2020	71705	1004	1,4	47857	-357	-0,7	119562	647	0,5

Kaynak: TÜİK verilerinden hazırlanmıştır.

Şekil 2.1. Yüksekova İlçesi Nüfusunun Gelişimi (1927-2020).

Yüksekova şehir nüfusundaki en yüksek artış 1990-2000 yılları arasında ortaya çıkmaktadır. Nitekim 1990 yılında 12152 şehir nüfusu 2000’de 31176’ya (%109,4) yükselmiştir. Terör olaylarının etkili bu dönemde, güvenlik endişesiyle köylerden şehre yönelik göçlerin etkili olduğunu söyleyebiliriz. 1990-2000 yılları arasında kır nüfusu %4,6 oranında büyümüş olsa da bu değer kır nüfusu için 1927-2000 devresindeki en düşük artış oranıdır.

2.2.2. Nüfusun Cinsiyete Göre Yaş Yapısı

Nüfus miktarlarındaki değişimlerin yanı sıra nüfusun cinsiyete ve yaş gruplarına göre dağılımı da önemlidir. Örneğin bir alandaki nüfusun geniş aralıklı yaş gruplarına dağılımı, bizlere ekonomik açıdan faal nüfusu verirken aynı zamanda bu nüfusa bağımlı yaşayan sayısını da ortaya koymaktadır. Aktif nüfus olarak adlandırılan 15-64 grubu dışında kalan 0-14 yaş grubu genç bağımlı, 65+ yaş grubu ise yaşlı bağımlı nüfus olarak adlandırılmaktadır. Yüksekova ilçe merkezi nüfusunda 2020 yılı itibarıyla 0-14 yaş grubundakilerin toplam sayısı 15.196’dır. Bu nüfusun 7931’i erkek, 7265’i ise kadınlardan oluşmaktadır. 0-14 yaş grubu toplam nüfus içerisinde %21.2’lik paya sahip olup, erkek nüfus fazlalığı mevcut olsa da cinsiyete göre dengeli bir dağılım söz konusudur.

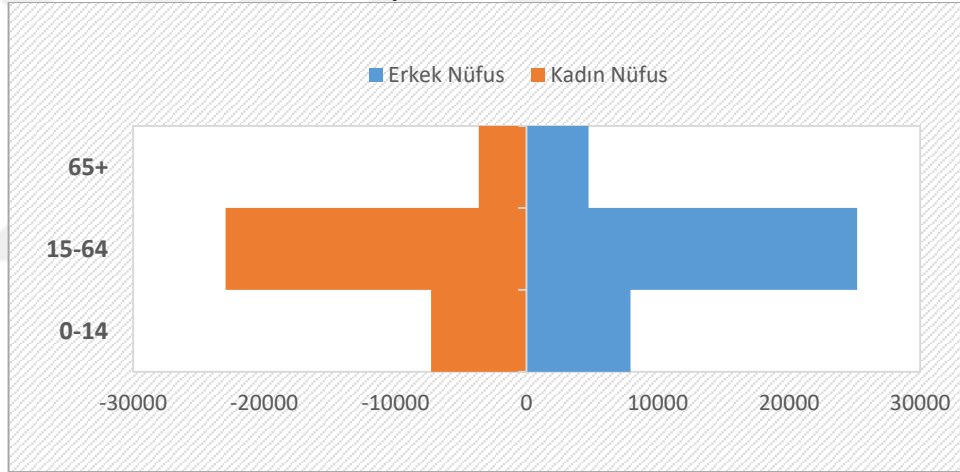
Bir diğer bağımlı nüfus grubunu oluşturan 65+ yaş grubundakilerin sayısı 8375’tir. Bu gruptaki nüfusun toplam nüfusa oranı %11.7’dir. Yaşlı bağımlı nüfusun içerisinde

erkeklerin sayısı 4725, kadınların sayısı ise 3650 olup belirgin bir erkek fazlalığı dikkati çekmektedir. Yüksekova’da genç ve yaşlı bağımlı nüfusun toplam sayısı 23571 olup, bağımlı nüfusun oranını %32.9 olarak belirlememiz mümkündür (Tablo 2.2, Şekil 2.2). Araştırma sahası nüfusunun %67.1’i 15-64 yaş grubunda yer almaktadır. Ekonomik açıdan aktif kabul edilen bu nüfusun 25.200’ü erkeklerden, 22.934’ü ise kadınlardan müteşekkildir.

Tablo 2.2. Yüksekova Şehir Nüfusunun Geniş Aralıklı Yaş Gruplarına Dağılımı (2020).

Yaş Grupları	Erkek Nüfus	Oran (%)	Kadın Nüfus	Oran (%)	Toplam Nüfus	Oran (%)
0-14	7931	21,0	7265	21,5	15196	21,2
15-64	25200	66,6	22934	67,8	48134	67,1
65+	4725	12,5	3650	10,8	8375	11,7
Toplam	37856	100,0	33849	100,0	71705	100,0

Kaynak: TÜİK verilerinden hazırlanmıştır.

Şekil 2.2. Yüksekova Nüfusunun Geniş Aralıklı Yaş Gruplarına Dağılımı (2020).

Yüksekova’da nüfusun dar aralıklı yaş gruplarına göre dağılımı incelendiğinde, en yüksek orana sahip yaş grubunun %9,3’lük payı ile 25-29 yaş grubu (6670 kişi) olduğu görülmektedir. Bu grubu %8.7’lik payı ile 30-34, %8,3 ile 20-24 yaş grubu takip etmektedir. Bu üç grubun toplam nüfus içerisinde payı %26,3’tür (Tablo 2.3, Şekil 2.3).

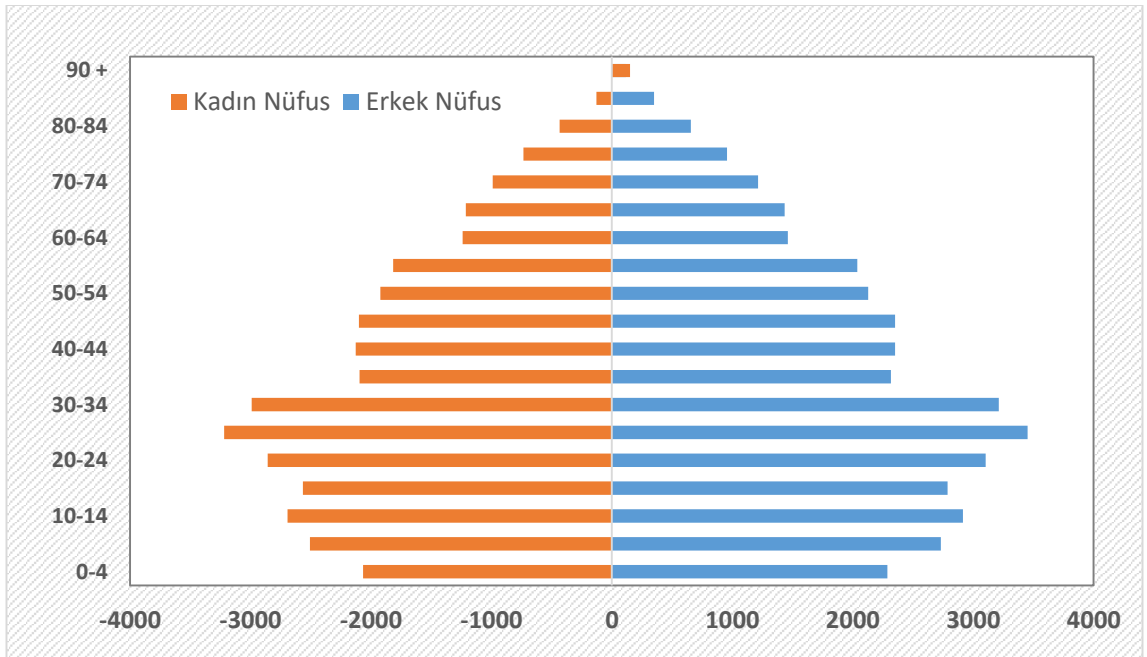
Tablo 2.3. Yüksekova Dar Aralıklı Cinsiyet ve Yaş Gruplarına Dağılımı (2020).

Yaş Grupları	Erkek Nüfus	Kadın Nüfus	Toplam Nüfus	Oran (%)
0-4	2287	2065	4352	6,1
5-9	2730	2508	5238	7,3
10-14	2914	2692	5606	7,8
15-19	2788	2566	5354	7,5
20-24	3102	2857	5959	8,3

25-29	3451	3219	6670	9,3
30-34	3213	2991	6204	8,7
35-39	2317	2095	4412	6,2
40-44	2350	2128	4478	6,2
45-49	2352	2100	4452	6,2
50-54	2128	1923	4051	5,6
55-59	2038	1816	3854	5,4
60-64	1461	1239	2700	3,8
65-69	1435	1213	2648	3,7
70-74	1213	991	2204	3,1
75-79	956	734	1690	2,4
80-84	656	434	1090	1,5
85-89	350	128	478	0,7
90 +	115	150	265	0,4
Toplam	37856	33849	71705	100,0

Kaynak: TÜİK verilerinden hazırlanmıştır.

Çocuk nüfusun tabanını oluşturan 0-4 yaş grubunun (%6.1), 5-9 yaş grubuna (%7,3) göre daha az değer göstermesi, doğum oranlarının zaman içinde azaldığını ifade etmektedir. Bununla beraber çocuk nüfusun geniş tabanlı olması, nüfus plânlama ve doğum kontrolü çalışmalarının pek olumlu sonuçlar vermediğine işaret etmektedir. Yüksekova nüfus piramidi yaş grubu arttıkça daralmaktadır. Üst yaş gruplarında genel olarak kadın fazlalığı gözükse de Yüksekova’da sadece 90+ yaş grubunda kadın fazlalığı mevcuttur. Çalışma sahasında genel olarak erkeklerin kadınlardan daha uzun yaşadığını kadınların ölüme sebebiyet veren hastalıklara yakalanma riskinin daha fazla olduğunu söylemek mümkündür.

Şekil 2.3. Yüksekova Nüfusunun Dar Aralıklı Yaş Gruplarına Dağılımı (2020).

2.2.3. Göçler

Doğumlar ve ölümler dışında nüfus değişimleri üzerindeki en önemli faktör göçlerdir. Göçler çeşitli sorunlara neden olsa da gerçekte nüfus ile kaynaklar arasında daha iyi bir denge sağlayan ve kendiliğinden meydana gelen bir çaba olarak değerlendirilmektedir (Tümertekin, 1994:160). Göç ikamet edilen yerin devamlı veya uzun süreli olarak değiştirilmesi olayını ifade etmektedir. Yer değiştirme bazen ülke dışına, bazen başka bir şehre ve bazen de kırdan şehre gerçekleşebilmektedir (Tümertekin ve Özgüç,2009:307). Dolayısıyla göç olayını insanların yaşam alanlarını kısa süreli veya sürekli olarak; kişisel olarak veya aileleri ile birlikte terk ederek başka bir yere gitmesi olarak tanımlayabiliriz. Kuşkusuz göç olaylarının temelinde çok çeşitli faktörler rol oynamaktadır. Bunlar arasında sosyal, ekonomik ve siyasal nedenler sayılabilir (Doğanay, 2014:193-194):

Yüksekova İlçe merkezine yönelik ve ilçe merkezinden dışarıya yönelik göç miktarları net olarak tespit edilemese de ilçe geneline ilişkin bilgiler mevcuttur. Bu veriler incelendiğinde 2008-2020 yılları arasındaki dönemde hemen her yıl ilçenin verdiği göç aldığı göçlerden fazladır (Tablo 2.4, Şekil 2.4). Bunun sonucu olarak göç farkları ve net göç hızları eksi değerler göstermektedir. Göç farkının en fazla olduğu yıl -959 ile 2016 yılı olup net göç hızı -13'tür. Göç farkının en az olduğu yıl ise -238 ile 2012 yılı olup net göç hızı -5,2 olarak gerçekleşmiştir.

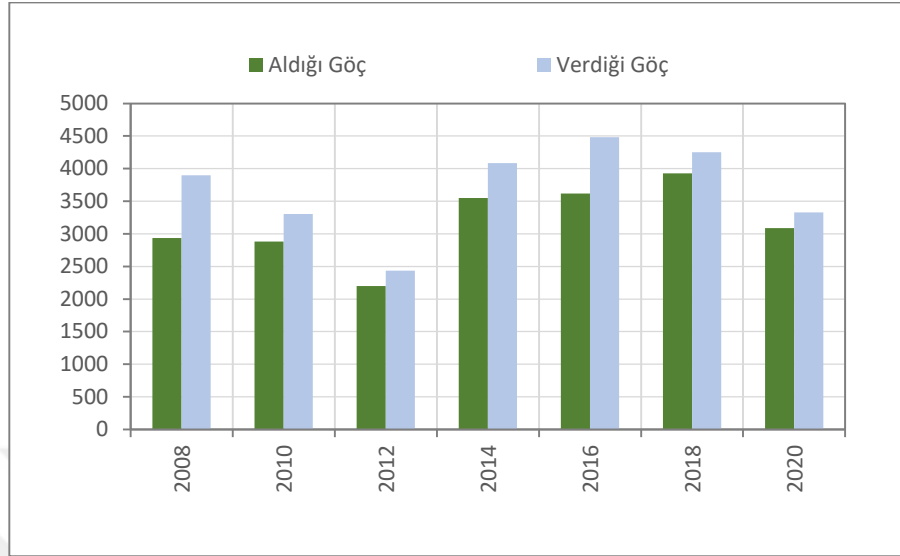
Tablo 2.4. Yüksekova İlçesinin Aldığı ve Verdiği Göç Miktarları ve Net Göç Hızı.

Tespit Yılı	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Göç Farkı	Net Göç Hızı
2008	2937	3896	-959	-13,0
2010	2883	3306	-423	-11,2
2012	2197	2435	-238	-5,2
2014	3551	4082	-531	-11,7
2016	3620	4482	-862	-12,5
2018	3927	4251	-324	-11,4
2020	3086	3329	-243	-9,1

Kaynak: TÜİK verilerinden hazırlanmıştır.

Yüksekova ilçe merkezinden dışarıya yönelik göçleri belirlemek amacıyla mahalle muhtarı ile mülakatlar yapılmıştır. Elde edilen bilgilere göre 2008-2020 yılları arasındaki

devrede Yüksekova'dan en çok İstanbul'a göç edilmiştir. İstanbul'a yönelik göçlerde buraya daha önceden göç etmiş akrabalar etkili olmaktadır.

Şekil 2.4. Yüksekova İlçesinin Aldığı ve Verdiği Göç Miktarları.

Göçe katılanların büyük bölümü daha yüksek gelire sahip iş bulma amacıyla İstanbul'a gitmektedir. Bunun yanında eğitim amacıyla gidenler ikinci sırada yer almaktadır. İlçe merkezinden göç edenlerin tercih ettiği bir diğer il Van'dır. Van iş imkânları, eğitim, sağlık ve yaşam standartları açısından Yüksekova'ya en yakın merkez olarak nitelendirilmektedir. Sahaya yakın olması nedeniyle Yüksekova ile bağlantı kopmamakta, yıl içerisinde toprakları işlemek üzere geçici dönüşler yapılmaktadır. Benzer şekilde Mersin İli'nde Yüksekova'ya yakın sahil şehir olarak görülmektedir. Van ve Mersin arasındaki tercihlerde genelde göç edenlerin mevcut maddi imkânları ve orada akraba ya da komşularının bulunup bulunmaması etkili olmaktadır. Mersin yılın her döneminde iş imkânları nedeniyle özellikle niteliksiz işgücü göçünde de ayrı bir yere sahiptir. Ankara ve İzmir illerine göç eden nüfus genelde kalıcı olarak Yüksekova'dan ayrılmaktadır. Bu illere gidenler kalıcı göç öncesinde iş ve barınma yerlerini önceden tamamlamış, bir düzen kurduktan sonra ailelerini götürmektedirler (Tablo 2.5).

Tablo 2.5. Yüksekova İlçe Merkezi'nden Ülke İçerisine Yönelik Göçler (2008-2020).

İl	Göç Eden Nüfus	% Oran
İstanbul	1846	17,0
Van	1263	11,6
Mersin	684	6,3
Ankara	397	3,7

İzmir	378	3,5
Bursa	332	3,1
Diğer iller	5964	54,9
Toplam	10864	100,0

Kaynak: Mahalle muhtarlarından elde edilen bilgiler.

2.2.4. Nüfusun Eğitim Özellikleri

Araştırma sahası nüfusunun eğitim durumu ve eğitim düzeyine göre dağılımını belirlemek üzere Yüksekova İlçe Halk Eğitim Merkezi verilerinden yararlanılmıştır. Mevcut verilere göre ilçe merkezinde yaşayan 6 ve üzerindeki yaş grubunda 65705 nüfus bulunmaktadır. Bu nüfusun 4043'nün eğitim durumu belirlenememiştir (Tablo 2.6, Şekil 2.5).

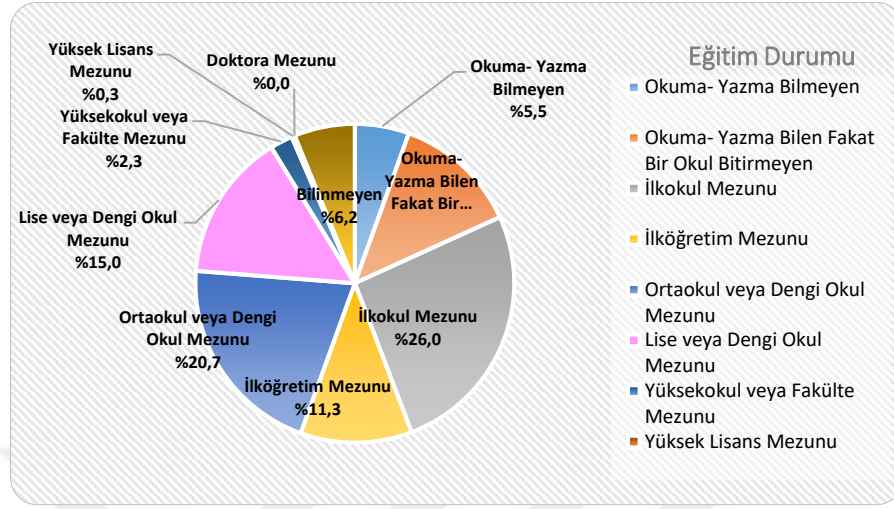
Tablo 2.6. Yüksekova Şehrinde Altı Yaş ve Üzeri Nüfusun Cinsiyete Göre Eğitim Durumu (2020).

Eğitim Düzeyi	Erkek	Kadın	Toplam	% Oran
Okuma- Yazma Bilmeyen	974	2648	3622	5,5
Okuma- Yazma Bilen Fakat Bir Okul Bitirmeyen	3763	4571	8334	12,7
İlkokul Mezunu	9361	7728	17089	26,0
İlköğretim Mezunu	4169	3265	7434	11,3
Ortaokul veya Dengi Okul Mezunu	7563	6055	13618	20,7
Lise veya Dengi Okul Mezunu	5021	4826	9847	15,0
Yüksekokul veya Fakülte Mezunu	870	635	1505	2,3
Yüksek Lisans Mezunu	115	83	198	0,3
Doktora Mezunu	12	3	15	0,0
Bilinmeyen	1256	2787	4043	6,2
Toplam	33104	32601	65705	100,0

Kaynak: Yüksekova İlçe Halk Eğitim Merkezi verileri.

Yüksekova ilçe merkezinde okuma-yazma bilmeyenlerin toplam nüfusa oranı %5,5'tir (3622 nüfus). Okuma-yazma bilmeyen nüfusun 2648'i kadın, 974'ü erkeklerden oluşmaktadır. Çalışma sahasında ilkokul mezunları %26 (17089 kişi) gibi oldukça yüksek orana sahiptir. Bu eğitim grubundakilerin cinsiyet dağılımı incelendiğinde, erkeklerin kadınlardan fazla olduğu görülmektedir. Zorunlu olmakla beraber ilköğretim mezunu nüfus içerisindeki erkek nüfus da kadın nüfustan fazladır. Yüksekova'da ortaokul veya dengi meslek okullarından mezun olanların sayısı 13618 olup, %20,7'lik oranıyla ilkokul mezunlarından sonraki en kalabalık eğitim grubunu oluşturmaktadır. İlçe merkezindeki en düşük orana sahip eğitim gruplarını lisansüstü mezunları (%0.3), ön lisans ve lisans mezunları (%2.3) oluşturmaktadır. Yüksekova'da Hakkâri Üniversitesi'ne bağlı bir

meslek yüksekokulu mevcut olup, özellikle başka şehirlerde okuma imkânı bulunmayan öğrenciler için önemli eğitim bir eğitim kurumu durumundadır.

Şekil 2.5. Yüksekova Şehrinin Eğitim Durumu (2020).

2.2.5. Çalışan Nüfusun Sektörel Dağılımı

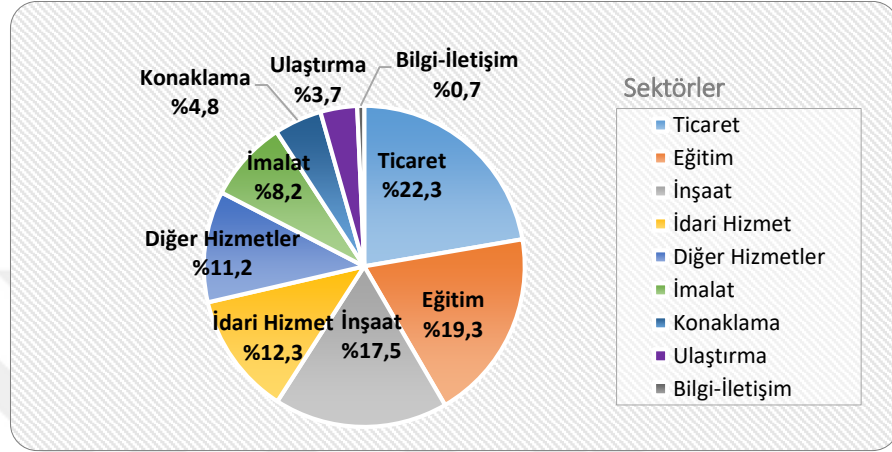
Yüksekova Şehri'nde çalışan nüfusun sektörlere göre dağılımı incelendiğinde çalışan nüfusun %23.9'unun toptan-perakende ticaretle geçim sağladığı görülmektedir. Bu sektörde çalışan kadınların oranı %9.1, erkeklerin oranı ise %23.8'dir. Araştırma sahasındaki istihdamın %19.8'lik bölümünü eğitim sektörü oluşturmaktadır. Bu alan kadın istihdamına uygun olduğundan, kadın çalışan oranı %51,3'e çıkmıştır. Eğitimde çalışan erkek personel oranı ise %11,2 ile sınırlı kalmıştır. Sahada inşaat sektöründe çalışanların oranı %16,4'ü, idari ve destek hizmet faaliyetlerinde çalışanların oranı %11,5, hizmet sektöründe çalışanların oranı ise %14.3'tür (Tablo 2.7, Şekil 2.6).

Tablo 2.7. Yüksekova Şehri'nde Çalışan Nüfusun Sektörel Dağılımı (2019).

Sektörler	Kadın İstihdamı (%)	Erkek İstihdamı (%)	Toplam İstihdam Oranı (%)
Toptan ve perakende ticaret	9,1	23,8	23,9
Eğitim	51,3	11,2	19,8
İnşaat	2,5	20,8	16,4
İdari ve destek hizmet faaliyetleri	16,4	12,7	11,5
Diğer Hizmet Faaliyetleri	8,3	12,9	14,3
İmalat	1,8	9,4	3,9
Konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri	6,2	4,6	4,5
Ulaştırma ve Depolama	2,7	3,5	3,8
Bilgi ve İletişim	1,7	1,1	1,9
Toplam	100	100	100

Kaynak: İŞKUR verilerinden hazırlanmıştır.

Yüksekova’da kadın istihdamının en az olduğu sektör %1.7 ile bilgi ve iletişim olup bunu %2.5 ile inşaat sektörü takip etmektedir. Konaklama ve yiyecek sektöründeki istihdam oranının düşük olması turizm faaliyetlerinin henüz gelişme aşamasında olduğuna işaret etmektedir.

Şekil 2.6. Yüksekova’da Çalışan Nüfusun Sektörel Dağılımı (2019).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA SAHASINDA SOMUT KÜLTÜREL MİRAS

3.1. GİRİŞ

Maddi ve maddi olmayan kültür kaynaklarının doğal çevre içinde dağılışı, insanların bu kaynaklara ulaşımını sebep- sonuç ilişkisi içinde ifade eden coğrafyanın alt bilim dalına Turizm Coğrafyası denilmektedir. Özellikle 1950 devresi sonrası gerek ulaşımında yaşanan gelişmeler gerek konaklamada kat edilen yol turizmin küreselleşmesine katkı sağlamış durumdadır (Doğanay ve Zaman,2014:17). Turizmin en önemli öğelerinden olan erişebilirlik ve sürdürülebilirlik günümüzde büyük oranda gerçekleşmiş ve turizm önünde engel olmaktan çıkmıştır.

Çalışma sahası olan Yüksekova gerek fiziki yapısı gerek maddi olmayan kaynakları bakımından çok çeşitli değere sahip bir yöre durumundadır. Buzul Dağlarında yer alan Neolitik Çağa ait kaya şekilleri, merkezinde yer alan Urartulara ait yazıtlarının yanında Sat Dağlarında bulunan sirk Gölleri ve Buzul Dağlarında bulunan güncel buzul şekilleri nedeniyle turizm kaynakları açısından zengin bir yöreyi temsil etmektedir. Bunun yanında sınır bölgesinde yer alması çeşitli turizm faaliyetlerinin gelişmesine olanak sağlamıştır. Yörede yaşanan terör olaylarının azalması, turizmin çekiciliğini arttırmış 2015 yılından sonra hızlı bir turizm faaliyeti görülmüştür. 2015 yılında hizmete açılan Selahattin Eyyubi Havalimanı ve 2022 yılında faaliyete geçen Hilton Oteli turizmin en önemli iki unsuru olarak, konaklama ve ulaşımı en üst safhaya taşımıştır. Hakkari İl Turizm Müdürlüğü'nün hazırladığı brifing raporuna göre 2022 yılında Yüksekova'yı toplam 101.000 turist ziyaret etmiştir. Bu sayı 2009 yılında 400 kişi olduğu düşünülürse artış oranı net bir şekilde görünmektedir.

Yüksekova İlçesi İran İslam Cumhuriyeti ile Irak Cumhuriyeti arasında stratejik bir konuma sahiptir. Bu konum ilçe genelinde sınır ticaretinin gelişmesine önemli katkılar sağlamaktadır. Yüksekova İlçesini İran İslam Cumhuriyetine bağlayan sınır kapısı olan Esendere Sınır Kapısı, Yüksekova'ya bağlı Esendere Beldesinde yer almaktadır. Bakanlar Kurulu'nun 15.09.1964 gün ve 6/13651 sayılı kararına istinaden açılmış bulunan *Esendere Sınır Kapısı* Esendere Beldesi'ne 2 km uzaklıkta olup E-24 karayolu üzerinde A sınıfı bir gümrük sınır kapısıdır (Fotoğraf 3.1). Bu yıl içerisinde sınır kapısında başlayan modernizasyon çalışmaları tamamlanmış olup, Esendere Gümrük

Müdürlüğü'nde giriş çıkış işlemleri, taşıt giriş- çıkış işlemleri, transit işlemleri ile sınır ticareti merkezi kapsamında ithalat ve ihracat işlemleri yapılmaktadır (Koday vd, 2019:27). Sınır ticareti kapsamında yöre halkı günü birlik girişler yaparak, ekonomik gelir sağlamaya çalışmaktadır. Bu durum neticesinde yöre ölçeğinde bölgenin tamamı için Esendere Sınır Kapısı birer maddi gelir kaynağını oluşturmaktadır.

Fotoğraf 3.1. Hem ticari hem de kültürel etkileşim açısından önemli yere sahip Esendere Sınır Kapısı.

3.2.SOMUT KÜLTÜR UNSURLARI

3.2.1. Beri (Taş) Kilisesi

Beri Kilisesi, Yüksekova İlçe Merkezinin 36 km kuzeybatısındaki Gökyurt Köyüne bağlı Yeşildere Mezrasında yer almaktadır. Yüksekova-Hakkâri karayolundan, kuzeyde Gökyurt Köyü'ne ulaştıktan sonra yaklaşık 1 saatlik yürüme ile tepelik bir alanın eteğinde inşa edilmiş kiliseye ulaşılabilmektedir (Fotoğraf 3.2). Kilisenin doğu ve güney cepheleri toprak seviyesinde yer alırken, kuzey ve batı cepheleri yıkıma bağlı olarak büyük ölçüde tahrip olmuştur. Kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlı inşa edilen yapı 15,4 metre x 10,5 metre ölçülerindedir. Yapının girişi batı cephenin güney tarafında bulunmakta olup, bu kısım yıkıldığından kapının yeri tam belli değildir. Güneydeki birinci avlu 8,9 metre x 2,5 metre ölçüsünde, doğu batı yönünde dikdörtgen planlı ve üzeri beşik tonozla örtülüdür. Batı tarafı yıkılmıştır. Bunun kuzey duvarına açılmış bir kapı ile ikinci avluya geçilmektedir. Asıl ibadet ve toplanma mekânı üst örtüsü dâhil olmak üzere büyük ölçüde

yıkılmıştır. 4,3 metre x 7,6 metre ölçülerinde beşik tonoz örtülü dikdörtgen bir mekândır (Top, 2010:232; Hakkâri İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü,2023).

Fotoğraf 3.2. Yüsekova Beri (Taş) Kilisesi (Kaynak: Hakkâri İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü arşivi).

3.2.2. Kerpil Kilisesi

Kerpil Kilisesi Yüsekova şehrinin yaklaşık olarak 18 km batısındaki Köprücük Köyü sınırları içerisinde yer alır. Köprücük Köyü, Hakkâri-Yüsekova karayolundan ayrılan 2,4 km'lik asfalt yol ile ulaşılabilir. Kerpil Kilisesinin plan ve mimari özelliklerine bir Ermeni Kilisesi olma ihtimali oldukça yüksektir. Yapıda herhangi bir yazıt bulunmadığından kimler tarafından ve ne zaman inşa edildiğine ilişkin bir bilgi mevcut değildir. Kilise Köprücük Köyü'nün merkezi kesimlerindeki eğimli bir alan üzerine kurulmuştur. Doğu-batı yönlü dikdörtgen planlı olarak inşa edilmiş yapı, dıştan 7 metre x 13,5 metre ölçülerindedir. Dışarıdan bakıldığında yapının batı, doğu ve kısmen güney cephesi görülebilmektedir (Top, 2010:233; Hakkâri İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü,2023; Şahin ve Kahraman, 2017:15). Batı cephesi düzgün kesme taşlarla kaplanmış ortasına üç dilimli kemer girintili bir kapı açılmıştır. Bunun tam üzerine çatı seviyesine yakın bir konuma mazgal penceresi açılmıştır. Yapının doğu cephesi kısmi olarak toprakla kapansa da düzgün kesme taşlarla kaplandığı ve bir mazgal pencere açıklığının bulunduğu kalan bölümden anlaşılmaktadır. Çatı seviyesine kadar toprakla dolan kuzey cephe ise toprağı temizlenmek suretiyle sonradan açılmıştır. Yapıya batı cephenin ortasındaki bir kapı ile girilmektedir. Üç dilimli kemerli bir girinti içerisinde,

üst kısmı yıkılmış sivri kemer açıklıklı bir kapı özelliğindedir. İç mekân 11,3 metre x 5 metre ölçülerinde, dikdörtgen bir nef ve doğusundaki yarım daire bir apsisten oluşmaktadır. Yapıda duvar kalınlıkları 1 metre olup, apsis kısmı daha kalın tutulmuştur. Dıştan düz toprak dam örtülüdür (Top, 2010:233-234; Hakkâri İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü,2023), (Fotoğraf 3.3).

Fotoğraf 3.3. Kerpil Kilisesi (Kaynak: Hakkâri İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü arşivi)

3.2.3. Orişe Kilisesi

Orişe Kilisesi Yüksekova İlçe merkezinin 24 km kuzeyindeki Dereiçi köyünde bulunmaktadır. Nasturiler tarafından inşa edilen kilise, köyün kuzeydoğusunda yer alır. Kuzeyden güneye eğimli bir arazide, tepenin yamacına yakın bir yere kurulmuştur. 11 metre x 6 metre ölçülerinde dikdörtgen planlı bir yapıdır. Avlu bölümü, 6 metre x 4 metre ölçülerinde doğu batı yönünde dikdörtgen bir mekândır. Üzeri aynı yönde beşik tonozla örtülüdür. Güney cephenin batısına kaydırılmış bir kapıdan girilmektedir. Giriş kapısı kısmen yıkılmış olup, kapı açıklığının özelliği büyük ölçüde kaybolmuştur. İç mekânda batı duvarının üst kesimine bir mazgal pencere açılmıştır. Kuzey duvarlarda bulunan iki kapı ile bema bölümüne (kilise önde gelenleri için ayrılmış ve normal halkın girişinin yasak olduğu bölüm) geçiş sağlanmaktadır. Bunlardan ortaya bölüme yakın bir yerde açılmış tören kapısı sivri kemerli olup, 0.87 m genişliğinde tutulmuştur. Güney köşeye kaydırılmış olan servis kapısı ise dikdörtgen bir açıklıktan ibarettir (Top, 2010:234; Hakkâri İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü,2023; Şahin ve Kahraman, 2017:15; Sadıkoğlu, 2021: 221).

3.2.4. Şavita Kilisesi

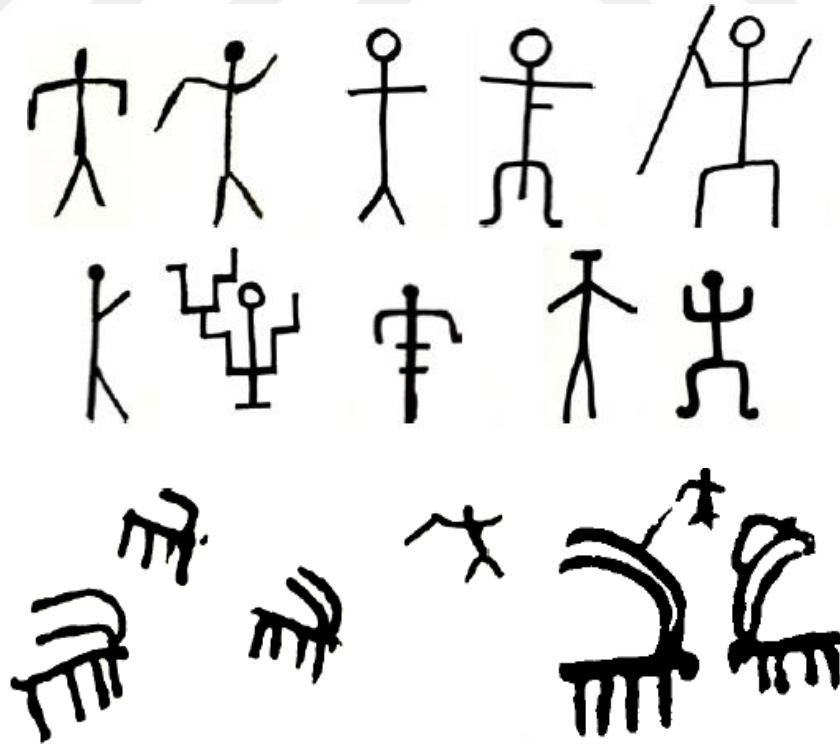
Şavita Kilisesi Yüksekova'nın batısındaki Kolbaşı (Şavita) Köyü'nde bulunmaktadır. Van-Hakkâri karayolundan itibaren 6,5 km'lik stabilize yol katedildikten sonra köye ulaşılmaktadır. Kilise köyün güney kesimindeki Şavita Deresi'nin kenarından yükselen sarp ve dik bir kayalık üzerine konumlandırılmıştır. Kayalığın sarp ve uçurum olan kuzey uç noktasına kurulmuş kilise, üç yönden doğal bir koruma oluşturmaktadır. Bu özellikleri nedeniyle Zap vadisi ve çevresini gözetlemek amacıyla yapıldığı düşünülmektedir (Şahin ve Kahraman, 2017:15) (Fotoğraf 3.4). Doğu-batı yönlü dikdörtgen bir alana oturtulan yapı, 6,9 metre x 10,7 metre dış ölçülere sahiptir. Yapının dış cephesi kayalıklar üzerinde olduğundan, yapıyı tam görebilmek için karşı taraftan bakılması gerekmektedir. Güney cephe ile doğu cephenin kaplamaları kısmen bozulmuştur. Batı cephede de iki mazgal pencere açıklığı ile sıva izleri seçilebilmektedir. Yapıdaki ek süsleyici unsur atkı taşı üzerindeki kazıma bir haç motifidir. Duvar uzunlukları değişmekle birlikte, kuzeydeki duvar 6,5 metre, güneydeki duvar 6 metre olup; doğudaki duvarı 4,7 metre, batıdaki ise 4,9 metredir. Duvarlar doğu-batı yönlü beşik tonozla örtülmüştür. Batı duvarına açılan iki mazgal pencere bulunmaktadır. Güney duvarına kapıdan başka doğuya doğru ortadaki derin iki dolap nişi açılmıştır. Define arayıcıları tarafından kilise içerisi kazı yapılarak tahrip edilmiştir (Top, 2010:235; Hakkâri İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü,2023).

Fotoğraf 3.4. Şavita Kilisesi (Kaynak: Hakkâri İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü arşivi)

3.2.5. Gevaruk Kaya Resimleri

Gevaruk Kaya Resimleri Yüksekova İlçe merkezinin güneybatısında İkiyaka ve Sat Dağları'nda yer alan Gevaruk Vadisi'ndeki yaylada yer almaktadır. Kaya resimleri ilk olarak 1956 yılında bir grup dağcı tarafından belirlenmiştir. Sonrasında 1956 ve 1958 yıllarında Gevaruk Vadisi'nde çalışan Uyanık ve Freh (Freh ve Uyanık, 1957:619-625; Uyanık, 1974:67) onlarca kaya resmini tespit etmişlerdir. 1968 yılında ise bölgeye gelen İngiliz dağcılar alanda 600 kaya resmi bulmuşlardır. Aynı yıl Alman dağcılar tarafından, Sat Gölü çevresinde 25 kaya resmi tespit etmiştir (Tümer, 2017:121). Gevaruk Yaylası'nda gnays kayalar üzerinde vurgu tekniğiyle resmedilmiş hayvan, insan ve sembolik bazı figürler bulunmaktadır. Figürlerde av sahnelerine, yaban koyunu, keçi, tilki, ceylan gibi hayvanlar resmedilmiştir. Günümüzden 10.000-12.000 yıl öncesine tarihlenen resimlerden bazılarında insan figürleri mızrakla bazılarında ise tekli veya hayvanlar ile birlikte temsil edilmiştir. Kayalara kazılan insan figürleri, önden ve çizgisel olarak resmedilmiş olup; çoğunlukla kollar yana açık bir pozisyonda gösterim yapılmıştır. Hareket halinde resmedilen insanlar elinde mızrak tutar biçimde betimlenmiştir (Tümer, 2017:121) (Fotoğraf 3.5, 3.6).

Fotoğraf 3.5. Geverok Kaya Resimleri Çizimleri (Tümer,2017:122: Bekiş, 2021:65)

Fotoğraf 3.6. Geverok Kaya Resimleri

3.2.6. Koç ve Koyun Heykelleri

Yüksekova İlçesi'ndeki arkeolojik amaçlı ya da temel kazılarında çeşitli tarihsel bulgulara rastlanmıştır. Bunlardan biri de koç heykelleridir. Koç, koyun ve at şekilli mezar taşları ülkemizde en fazla Tunceli, Van, Bitlis, Erzincan, Bitlis, Afyon, Muş illerinde bulunmaktadır. Türkiye'de 260 civarında heykel mezar taşı bulunmakta olup, bunlardan 5 adedi Hakkâri'de (1 adedi Van müzesinde) yer almaktadır (Danik, 1995:19-28). Yüksekova'da bulunan heykelin bir tarafında elinde karga motifi olan bir adam hayvan üzerinde resmedilirken ve arkasında dört adamın durduğu görülür. Heykelin diğer yüzüne ise üç koç, kama ile elinde silah olan bir insan figürü çizilmiştir. Bu tür süslemeler diğer illerde bulunan mezar taşlarıyla benzer özelliklere sahiptir (Fotoğraf 3.7).

Fotoğraf 3.7. Koç Heykeli (Kaynak: Hakkâri İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü arşivi)

3.2.7. Kent Kalıntıları, Tarihi Mezarlıklar ve Yatırlar

Yüksekova İlçe sınırları dâhilindeki diğer önemli maddi kültür öğeleri arasında *Büyükçiftlik (Hırvata Muşası)* Kent Kalıntıları, Güçlü Köyü'ndeki *Peylan Tarihi Mezarlığı*, *Karabey Köyü Tarihi Mezarlığı*, *Çukurca Mezrası Tarihi Mezarlığı* (Demirkonak-Beşbulak köyleri arasında) sayılabilir. İlçede ayrıca ziyaretgah olarak gidilen yatırlar da mevcuttur. Bunlar Şakitan Köyündeki *Derviş Halife*, Kadı Köyündeki *Pibal* (Hasen), İkiyaka Köyündeki *Derviş*, Büyükçiftlik Köyündeki *Şeyh Celal*, İkiyaka Köyündeki *Marime Sate (Hristiyan)*, Köşkün Köyündeki *Peyk (Avdel Ömer)*, Ortaç Köyündeki *Molla Ekrem* yatırıdır. Uratular tarafından inşa edilmiş Tuşpaya kadar uzanan Urartu Yolu, Karlı Köyü kuzeyinde ovalık alanda yer alan dört tepeden oluşan höyükler, Aksu köyünde yer alan tarihi asma köprü de diğer maddi kültür öğeleri durumundadır. Bölgede yaşanan uzun süreli terör olayları ve bölgenin daha önceleri sürekli el değiştirmesi bu tarihi kaynakların tahrip edilmesine yol açmış durumdadır. Yine yörede yaşanan terör olayları sebebiyle yeterli derecede araştırma ve inceleme yapılmamakta ve tarihi unsurların gün yüzüne çıkması engellenmektedir. 2015 yılından sonra araştırma ve incelemeler başlamış yeni yeni birden fazla tarihi kültür unsuru keşfedilmiş ve insanlık tarihine kazandırılmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA SAHASINDA SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS

4.1. GASTRONOMİ KÜLTÜRÜ

4.1.1. Keledoş

Yabani nane, mende (kengere benzer bir ot), nohut, dövülmüş buğday mısır karışımı, tere yağ ana malzemelerini meydana getirmektedir. Nohut ve dövülen buğday ve mısır karışımı den bir tencereye bırakılarak haşlanmaya bırakılır. Karışım piştikten sonra içine; yabani nane, mende karıştırılarak muhallebi kıvamını alana denk pişirilir. Daha sonra üstüne isteğe bağlı acı veya sade tere yağ dökülerek yenilir (Fotoğraf 4.1). Yemek çalışma sahasında yüzyıllardan beridir yapılmaktadır. Son zamanlarda Keledoş yemeği Van ve Ağrı illeri tarafından da üstlenilmiştir. Üç yörenin iklim, yer şekilleri ve etnografik yapıları incelendiğinde yemek ve damak tatlarının bu kadar birbirine yakın olmasının normal olduğu anlaşılacaktır. Fakat Keledoş yemeği yaklaşık 400 yıldan beridir, Yüksekova İlçesinde hamaratlı kadınların ellerinden yapılmaktadır.

Fotoğraf 4.1. Keledoş

4.1.2. Herise

Genelde bayramlar, düğünler gibi özel günlerde hazırlanan, yapımı çok zahmetli bir yemektir. Kuzu eti, aşurelik buğday, tereyağı, *gulank* denilen bir ot ve su temel malzemelerini oluşturmaktadır. Burada yemeğin önemli noktası *gulank* denilen ot ve

yemeğin tandırlarda pişirilmesidir. Tandırlara bir gün öncesinden konulan; buğday ve kuzu eti ertesi gün piştikten sonra çıkartılır ve gulank denilen ot ilave edilir. Ot ilave edildikten sonra tekrar tandıra bir gün süreyle bırakılır. En son çıkartılarak sade veya üstüne biberli tereyağı dökülerek yenilir (Fotoğraf 4.2).

Fotoğraf 4.2. Herise

Öte yandan Hatay, Tekirdağ, Kilis ve Gaziantep gibi şehirlerimizde de yapılan bu yemek tabiri caizse lezzetli bir tartışmaya sahne olmuştur. Ancak Yüksekova'da yapılan Herise yemeğinin içerisine gulank otu içine katılmakta ve bu yönüyle diğer illerdeki Herise yemeğinden ayrılmaktadır.

4.1.3. Sarma

Yüksekova İlçe merkezine 42 km uzaklıkta bulunan ve Yüksekova'dan farklı iklim koşullarına sahip Şemdinli İlçesinde yetişen üzümlerden toplanan asma yaprakları toplanıp kaynatılır. Kaynatılan yapraklar salamuraya yatırılarak toprağa gömülür. Yaklaşık 7 ay sonra topraktan çıkartılır yıkanır ve sarmaya hazır hale getirilir (Fotoğraf 4.3). Burada yapılan sarmanın diğer yörelerde yapılan satmadan farkı yaprakların toprak altında salamurada bekletilmesidir. Pirinç dolgulu sarmalar genelde azık olarak hazırlanmaktadır. Yaprak sarması araştırma sahasında ana yemek olarak pek tüketilmemektedir.

Fotoğraf 4.3. Üzüm Yaprağı Sarması

4.1.4. Kurutulmuş Biber ve Patlıcan Dolması

Yüksekova İlçesinde tarım uygulamaları daha çok polikültür şeklindedir. Bu nedenle bahçelerde patlıcan, dolmalık biber, fasulye, salatalık, domates, nane, kekik, turp, soğan ve maydanoz gibi ürünlerin bir arada üretildiğini görmek mümkündür. Mevsiminde tüketilmeyen ürünlerin bir bölümü ise kurutulmaktadır. Kurutulan sebzeler ise özellikle kış aylarında sevilerek tüketilmektedir. Özellikle kurutulmuş patlıcan, biber ve domatesler dolma yapılarak değerlendirilmektedir. Yüksekova İlçesinde düğünler üç gün üç gece sürmektedir. Düğünlerin birinci günü; amca, dayı hala ve teyze gibi yakın akrabaların geldiği gündür. Birinci günde evin hanımları tarafından yakın akrabalar için kurutulmuş dolmalar hazırlanmaktadır (Fotoğraf 4.4, 4.5).

Fotoğraf 4.4. Kurutulmuş Patlıcan Dolması

Fotoğraf 4.5. Biber Dolması

4.1.5. Şalo

Şalo aslında un helvasının biraz daha zenginleştirilmiş şeklidir. Hafif kıvamlı ve kuru olmak üzere iki çeşidi mevcuttur. Ana malzemelerini ceviz, un, tereyağı ve bal meydana getirmektedir. Tereyağı içinde kavrulan helvaya, dövülmüş cevizler ilave edilir ve kıvamını alana kadar karıştırılarak pişirilir. Daha sonra soğumadan içine bal katılarak karıştırılır. Balın her yerine nüfus etmesi en önemli noktasıdır. En son eğer kuru çeşidi yapılacaksa belli kalıplara bırakılarak kuruması beklenilir. Eğer yenilecekse soğuması sağlanır soğuduktan sonra tabağa boşaltılarak yenilir (Fotoğraf 4.6).

Fotoğraf 4.6. Cevizli Şalo

Şalo aslında bir tatlı kategorisinde olan yiyecek türüdür. Ama yöre halkı tok tuttuğu için her zaman tüketmektedir. Özellikle ekstansif tarımın yapıldığı sahada sabah evden tarlaya çıkan eşlere veya çocuklara azık olarak bırakılmaktadır. Yine Ramazan ayı boyunca tok tuttuğu için bolca tüketilmektedir.

4.1.6. Soğuk Baklava

Başka birçok şehirde yapılan soğuk baklava ile kıyaslandığında, Yüksekova soğuk baklavasını özel yapan şey Ramazan aylarında her ailenin çay keyfinde kendine yer bulmasıdır. Aslında birçok şehrimizde Sütlü Nuriye adıyla anılan bu tatlının, farkı kakao kullanılmasıdır. Tatlının baklavadan farkı ise su yerine keçi sütünün kullanılmasıdır. Yüksekova'da soğuk baklavanın fıstıklı ve cevizli olmak üzere iki çeşidi de yapılmaktadır (Fotoğraf 4.7).

Fotoğraf 4.7. Fıstıklı Soğuk Baklava

Yufkaları kesinlikle hazır olmayıp taze ve el açmasıdır. Taze açılan yufkalar aralarına isteğe göre fıstık veya ceviz dizilerek tepsiye yerleştirilir. Dizme işlemi bittikten sonra fırına pişirmeye verilir. Pişime tamamlandıktan sonra, sütle karışık şekilde hazırlanan bal şerbeti sıcakken üstüne dökülüp soğutmaya verilir. En son üstüne isteğe bağlı fıstık veya ceviz dökülerek yemeğe hazır hale getirilir.

4.1.7. Otlı Peynir

Belki de Van İli ile Yüksekova arasında en çok tartışma konusu olan konu Otlı Peynir konusudur. Her ne kadar Van Coğrafi işaretli olsa da otlu peynir Yüksekova İlçesinde de çok lezzetli bir şekilde yapılmaktadır. Van ili ile Yüksekova İlçesi otlu

peyniri arasında birden fazla fark mevcuttur. Bu farkları şu şekilde açıklamak mümkündür (Fotoğraf 4.8).

- Van otlı peynirinde sadece Rise denilen yabancı ot kullanılırken, Yüksekova otlı peynirinde Rise otu kullanılmamaktadır.
- Yüksekova otlı peynirinde; kurad, silke, soğ, bıhok, yabancı kekik gibi çeşitli otlar kullanılırken, Van otlı peynirinde bu otların hiç biri kullanılmaz.
- Yüksekova otlı peyniri genellikle daha az yağ içerdiği için büyük baş hayvanların sütünden tutulurken, Van otlı peyniri genelde yağlı koyun sütünden tutulur.
- Yüksekova otlı peynirinde ilkbaharda yağın yağmur suları ve strek denilen otun kökünden maya kullanılırken, Van otlı peynirinde daha çok kimyasal mayalar kullanılmaktadır.
- Yüksekova otlı peyniri toprak altında en az 6 ay bekletilmeden yenilmediği halde, Van otlı peyniri tutulduğu günde tüketilebilmektedir.

Fotoğraf 4.8. Yüksekova otlı peynirinin hazırlanışı

Yukarıda sıraladığımız maddelerden de anlaşılacağı üzere Van ile Yüksekova otlı peyniri arasında çok önemli farklar mevcuttur. Otlı peynirin kökeni ile ilgili olarak elde ettiğimiz bilgilere göre Van İlinde otlı peynir üretiminde faaliyet gösteren birçok işletme sahibi aslında Yüksekova ve bağlı köylerden göç ederek Van'a yerleşmiştir. Bu nedenle

aslında Yüksekova'ya ait bu yiyecek zamanla Van otlı peyniri olarak anılmaya başlanmıştır.

Yüksekova ilçesinde yapılan otlı peynir çok büyük zahmetlerle yaz aylarında yapılmaktadır. İlçede yapılan otlı peynirde kullanılan otlar arasında; kurad, silke, soğ, bıhok, yabani kekik gibi otlar mevcuttur. Yine kesinlikle küçükbaş hayvan sütü kullanılmayıp, büyükbaş hayvan sütü kullanılmaktadır. Maya ise az önce de değinildiği üzere ilkbahar yağmurlarından tutulan suyun sterk denilen otun kökleri ile işlenmesi sonucu ortaya çıkan tamamen doğal bir mayadır (Fotoğraf 4.9).

Fotoğraf 4.9. Toprağa gömülerek 6 ay kadar bekletilen otlı peynir

4.1.8. Arı Ürünleri

Yüksekova ilçesi, bulunduğu yüksek ve geniş ovası itibarıyla ballı bitkilerin bol olduğu bir alandır. Özellikle yaz aylarında dahi yükseklik sebebiyle karların geç erimesi çiçek varlığının devam etmesine ortam oluşturmaktadır. Yaylaların varlığı arıcılık için olması gereken ortamı oluşturmakta ve buraları polenin bol bulunduğu bir mekân haline getirmektedir.

Beşeri etkilerden uzak yoğun bitki örtüsüne sahip alanlar, Yüksekova'da hakiki balın üretilmesine öncülük etmiştir. Üretilen ballar ilçede ve Türkiye'nin birçok şehrinde satılmaktadır. Bunun yanında arı poleni ilçede, tüketilen önemli bir arı ürünü durumundadır. Özellikle boğaz ağrılarına iyi geldiği söylenen arı poleni balla karıştırılarak tüketilmektedir. Yüksekova'da yaklaşık 47 noktada bal satışı yapılmakta olup, satılan balların tamamı ilçenin geniş ova ve yüksek yaylalarında üretilmektedir (Fotoğraf 4.10, 4.11).

Fotoğraf 4.10. Bal ve polen satışı yapan bir işyeri

Fotoğraf 4.11. Ballı bitkilerin yoğun olduğu Karlı Köyü çevresinden bir görünüm.

4.1.9.Etnobotanik Kültür

Yüksekova yöresi yemeklerinde Doğu Anadolu ve Güneydoğu bölgeleri genelinden bitkisel unsurlara daha fazla yer verilmektedir. Özellikle yörenin kendine özgü iklim şartları ve doğal bitki örtüsüne bağlı olarak yetişen bitkiler hemen hemen bütün yemeklerde kullanılmaktadır. Yöre gıda ve tedavi amaçlı kullanılan bitkiler genel olarak *pancar* adıyla tanınmaktadır. Bitkiler hemen hepsi ilkbahar aylarında toplanmaktadır. Bir kısım türler yaş şekilde tüketildiği gibi bir kısmı da kurutulmaktadır. Kurutulan bitkiler bulgur pilavı, herise, keledoş, doyin pirinç pilavı gibi yemeklerde tüketilmektedir. Tedavi amaçlı kullanılan bitkiler toplanıp, temizlendikten sonra kurutulmakta ve ihtiyaç halinde bunlardan yararlanılmaktadır. Gıda olarak tüketilen ve tedavi edici etkisi iyi bilinen bitkilerin ekonomik değeri olup, piyasada satışı yapılmaktadır.

Kurad: Yüksekliğin 3000 metreyi geçtiği kesimlerde Nisan ayının hemen başında toplanan ince saplı, bol yapraklı ve yeşil renkli bir bitkidir. Peynir yapımında kullanılan Kurad peynire acımsı bir tat vermekte ve peynirin toprak altında bozulmasının önüne geçmektedir (Fotoğraf 4.12).

Fotoğraf 4.12. Kurad Pancarı

Lüşe: Yüksekliğin 2000 metreyi geçtiği, sulak alanlarda toplanan yaprak şeklinde ve yaprakları genişliği 20 cm'yi bulabilen bitkidir. Pirinç pilavının içine katılarak pilava mayhoş bir tat katmakta ve pilavın lapa olmasını engellemektedir (Fotoğraf 4.14).

Siyabo (*Diplotaenia cachrydifolia*): Yüksekliği 2000 metreyi geçen, genellikle sulak alanların etrafında, bakının kuzey olduğu yamaçlarda yetişebilen, tek dal şeklinde katmanlı bir bitkidir (Kaval, 2011:221). Bu tür sade, yağda kızartılmasın yanında, asıl kullanım alanı; Lor Peyniridir. Mayıs ayının hemen başında toplanan pancar, ayıkladıktan sonra bir haftalığına tuzlu suda bekletilir. Daha sonra yıkandıktan sonra pişirilir. Lor Peynirinin yapımı sırasında peynire katılarak toprağa gömülür. Özellikle kahvaltılarda tüketilen Siyabo'nun kanser gibi amansız hastalıklara iyi geldiğine halk arasında inanılır (Fotoğraf 4.15).

Fotoğraf 4.14. Pirinç Pilavında Kullanılan Lüşe

Fotoğraf 4.15. Lor peynirinde kullanılan Siyabo (*Diplotaenia cachrydifolia*)

Hingedan (*Ferula orientalis L.*): Genellikle birikim yelpazelerinde yetişebilen Hingedan çok ağır kokulu olup, kalın saplı, üst tarafı püsküllü bir bitkidir (Kaval, 2011:182). Egzama, kas ağrıları, mide ve böbrek ağrılarına iyi geldiği için

kullanılmaktadır. Bu ağır kokusunu pişirildiği zaman verdiği için bu pancar yerleşim yerlerinde pişirilmemekte, daha çok toplandığı yerde pişirilip getirilmektedir (Fotoğraf 4.16).

Fotoğraf 4.16. Hingedan (*Ferula orientalis L.*)

Kenger (*Gundelia tournefortii L.*): Dağların daha çok güneye bakan kesiminde hafif çakıllı, eğimin çok yüksek olduğu, kurak alanlarda yetişmektedir. İki çeşidi mevcuttur (Kaval, 2011:59). Birinci çeşidi *Kara Kenger* ismi verilen ve toprağın altındaki kısmının yenildiği genelde Mart ayı sonu gibi yetişen kısa kalın kök kısmıdır. Kara Kenger daha çok yağda kızartılarak yenilebilen bir kenger çeşididir. İkinci çeşidi ise *Sarı Kenger* denilen, genelde Haziran ayı gibi olgunlaşan, sarı renkli, kalın dikenli, iri yapraklı tatlı kengerdir (Fotoğraf 4.17).

Fotoğraf 4.17. Kara Kenger (*Gundelia tournefortii L.*)

Mende (*Pleurotus eryngii*): dağların daha çok 3000 metreyi geçen kesimlerinde, sırt veya boyun kısımlarında, küçükbaş ağılları etrafında yetişebilen bir bitki türüdür (Kaval, 2011:128). İnce saplı orta ve üst kısmında püskülleri olan, Mayıs ayı ortalarında olgunlaşan Mende; daha çok yoğurt içine katılarak tüketilebilen bir türdür. Toplandıktan sonra ayıklanan bitki kaynatılır, kaynatma işleminden sonra suyu sıkılır ve yoğurt için katılarak yoğurt süzülür (Fotoğraf 4.18).

Fotoğraf 4.18. Yoğurda katılarak tüketilen Mende (*Pleurotus eryngii*)

Işkın (*Rheum ribes L.*): *Yayla Muzu, Uskun, Ribes, Iskın, Esgin, Ohçur, Ribis* gibi isimler anılan ışkın Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölge'lerinde yetişebilen, bir bitki türüdür. Kırmızı ve kahverengi çiçeklere sahip olan ışkın dağların daha çok 2700 metre yüksekliğinden sonra yetişir. Çok yıllık bir bitki olan ışkın saplı bir bitki türü olup yaklaşık 30-40 cm kadar uzunluğa sahiptir. Yapılan çalışmalar ışkının içerdiği polifenol sayesinde kanser hücrelerini yok ettiği tespit edilmiştir. Pişirildiğinde etkinliği daha da artan ışkın, kanserle mücadelede etkili bir doğal ilaç olarak kabul edilmektedir. Yaprakları zehirli olan bitkinin sadece sap kısmı tüketilmektedir. İçeriğinde C vitaminin yanı sıra A, B1, B2, E ve K vitaminlerini de barındırır. Ayrıca yapraklarının astım hastalığına iyi geldiği yapılan araştırmalar sonucu ispatlanmıştır (Bulut, vd.2016:121; Kaval, 2011:131).

Yüksekova ilçesinde Mayıs ayında yetişen ışkın hemen hemen bütün halkın istisnasız kullandığı bir bitki türüdür. Yaylalarda yetişen ışkın bitkisi aynı zamanda yöre halkı için ilkbahar mevsiminde çok önemli bir geçim kaynağını meydana getirmektedir (Fotoğraf 4.19).

Fotoğraf 4.19. Kansere karşı etkili olan ışkın bitkisi (*Rheum ribes L.*)

4.1.10. Baharatlar

Yüksekova İlçesinde, konumu gereği çeşitli kültürlere ait baharatlar yoğun olarak kullanılmaktadır. Özellikle Fars yani İran İslam Cumhuriyeti'nden gelen baharatlar Yüksekova'da yemeklere tat vermektedir. Bu baharatların başında, zerdeçal gelmektedir. Hemen hemen her yemekte kullanılmakta olup hafif acımsı, mayhoş bir tadı olan zerdeçal, sarı renkte olup toz şeklindedir. Yine kurutulmuş ve toz haline gelmiş yabani kekik yörenin vazgeçilmez baharatlarından başka bir tanesini oluşturmaktadır. Irak Arap Kültürüne ait Bab-1 gruş ise sulu yemeklerin vazgeçilmez baharatı konumundadır. Yöreye ait ve sarımsağa benzer kokusu ile Bersir Yüksekova'nın geniş ovasında yaz aylarında toplanıp ezilerek köfte ve patates yemekleri gibi yemeklerde sıklıkla kullanılmaktadır (Fotoğraf 4.20).

Fotoğraf 4.20. Baharat satışı yapan bir işletmeden görünüm

4.2.GİYİM KUŞAM KÜLTÜRÜ

Yüksekova ilçesi giyim-kuşam geleneği ve takılar yönünden Türkiye'nin en renkli yörelerinden biridir. Araştırma sahasının sınır bölgesinde yer alması nedeniyle giyim-kuşam üzerinde Fars ve Arap kültürünün yanı sıra Nasturilerden kalma Hristiyan kültürünün etkileri belirgin bir biçimde hissedilmektedir. Diğer taraftan ülke genelinde olduğu Yüksekova'da da geleneksel giyim-kuşam unsurları popüler kültürün etkisi altındadır. Nitekim yöresel ve kendi kimliklerini yansıtan giysiler ve takılar daha çok düğün, nişan ve kutlamalar gibi belli özel günlerde kullanılmaktadır. Buna bağlı olarak ilçe merkezinde geleneksel kıyafet ve takıların satıldığı işyerlerin sayısı oldukça fazladır.

Eftelioğlu'nun (2006) tespitlerine Hakkâri yöresinde kadınlar genellikle kadife, pazen, basma vb. kumaştan dikilmiş *fistan* denilen ve ayak bileklerine kadar sarkan uzun entariler giyerler. Fistanın üstüne *kutik* denilen kollu veya kolsuz yelekler giyilir. Bu butikler imkân nispetinde ipek olur, sıрма veya simle işlenir. Alt kısma *kiras* tabir edilen patiskadan ve yaka kısmı işlemeli uzunca kollu, levendili elbiseler giyilir. Zengin aile kadınlar ise başlarına *kesrevan* denilen Bağdat işi ipekli ve sırmalı puşiler bağlarlar. Ayaklara ise yerli el sanatı renkli ve desenli yün çoraplar giyilir (Eftelioğlu, 2006:40). Hakkâri ve çevresinde geleneksel erkek giyeceği olarak *Seli Sepik* ön plana çıkmaktadır. Seli Sepik en iyi cins yünden yapılmış desenli ve renkli elbiselerdir (Izbrak, 1985:325-328). Seli Sepiklerin üstüne saldan (kuşak), kuzu yününden yapılmış *Kerik* denilen kolsuz cepkenler giyilir, iç çamaşırı olarak da renkli kadife veya basma gömlek giyilir. Gömlek

kollarında levendi denilen parçalar sarkıtılır. Başlık olarak bir çeşit sarık bağlanır. *Cemadani* denilen iki büyükçe mendil bu sarığa bağlanır. Ayaklarda yün çorapla *Sak* denilen püsküllü, renkli ve desenli tozluklar kullanılır. Ayakkabı olarak kışın keçi kılından yapılmış *Resik* yazında tabanı lastik kenarları örme yünden yapılan bir çeşit pabuç giyilir (Yalçın,1983:315; Eftelioğlu, 2006:41)

4.2.1.Yöresel Kadın Kıyafeti Kıras-u Fistan

Yüksekova'da geleneksel kadın kıyafeti *Kıras-u Fistan*'dır. Bununla birlikte günümüzde bu kıyafeti genelde düğün, nişan ve çeşitli merasimlerde görmek mümkündür. Tarihi yaklaşık 1000 senelik olan bu giysiler; uzun, alt ve üst olmak üzere iki parçadan oluşur. Alt kısma Kıras üst kısma ise Fistan ismi verilmektedir. Asıl kısmını üst kısım oluşturmaktadır. Hazır bulunmayıp her kadın kendi beden ölçülerine kumaş alıp terzilerde yaptırmaktadır. Alt kısmı tamamen kapalı olan Kıras ve üst kısmının önün açık olduğu Fistan hemen hemen kız çocukları dâhil her kadının kullandığı bir giysi türüdür. Bu giysi türünün üzerine ilerde de değineceğimiz gümüş ve altın kemerler kullanılmaktadır (Fotoğraf 4.21).

Fotoğraf 4.21. Yöresel Kadın Kıyafeti Kıras-u Fistan

Yüksekova’da 2010 yıllara kadar kadınlar gelinlik kullanılmamakta, bunun yerine yöresel kıyafet olan Kıras-u Fistan giymekteydiler. Yine damatlık yerine de ilerde değineceği üzere Şel-u Şepik giysisi tercih edilir durumdaydı. Ancak popüler kültürün hız kaybetmeden hemen hemen her yere yol alması, Yüksekova ilçesinde de etkisini göstermiş, yöresel kıyafetler yerine merasimlerde; popüler kültürün bir unsurları olan gelinlik ve damatlık kullanılmaya başlanmıştır. Kıras-u Fistan giysisinin bu denli kullanılması, Fıstancılar çarşısının açılmasına zemin hazırlamıştır. Fıstancılar çarşısında, Irak, İran İslam Cumhuriyeti ve Hindistan’dan getirilen kumaşlar asılarak alıcılarını beklemektedir (Fotoğraf 4.22). Bunun yanında aynı çarşıda; Kıras-u Fistan dikimini yapan terzilerde bulunmaktadır.

Fotoğraf 4.22. Fıstancılar Çarşısı

4.2.2.Yöresel Erkek Kıyafeti Şel-u Şepik

Şel-u Şepik, Kıras-u Fistan’nın tamamlayıcısı konumunda olan erkelerin giydiği bir giysi türüdür. Alt, üst, iç, dış ve şapka olmak üzere beş parçadan oluşan Şel-u Şepik de 1000 yıllık bir tarihe sahip kültür unsurudur. Alt kısmı geniş şalvardan oluşan, üst kısmında ise; dış kısmı açık iç kısmı kapalı durumda iki parçadan meydana gelmektedir. Dördüncü parçası ise *Şütke* denilen ve kemer niyetine kullanılan yaklaşık on metre uzunluğunda 30 cm genişliğinde ince saten bir bezden oluşmaktadır (Fotoğraf 4.23).

Bu on metre uzunluğunda ve 30 cm genişliğinde ki saten bez belli bir kurala göre bel etrafına sarılır ve kemer biçimini alana kadar bu sarma işlemi devam ettirilir. Beşinci parça aslında aksesuar olarak kullanılan *Şaşık* kısmından meydana gelmektedir. Şaşık

şapka niyetine kullanılan, bir şalın belli adımlar sonucu şapkaya benzetilmesi ile oluşur. Çalışma sahasında yer alan hemen hemen her erkeğin en az iki çift olmak üzere birden fazla Şel-u Şepik giysisi mevcuttur.

Fotoğraf 4.23. Yöresel Erkek Kıyafeti Şel-u Şepik

Kıras-u Fistan da olduğu gibi son zamanlarda çok olmasa da yerini; takım elbise, kot pantolon ve tişört gibi popüler kültür ürününe bırakmış durumdadır. Diğer taraftan ilçe merkezinde yöresel kadın ve erkek kıyafetlerinin hazırlandığı terziler mevcuttur (Fotoğraf 4.24).

Fotoğraf 4.24. Yöresel Kıyafet Dikim Evleri

4.2.3.Takı Kültürü

Özellikle Arap kültürünün etkisiyle Yüksekova ilçesinde takı kültürü bir hayli gelişmiş durumdadır. Takıları çalışma sahasında çoğunlukla kadınlar tarafından, düğün ve nişan gibi merasimlerde kullanılmaktadır. Son zamanlarda evlenecek olan bireylerin önüne büyük bir engel teşkil etse de şehirde takı satışıyla ilgili bir sektör oluşmuş durumdadır (Fotoğraf 4.25). Özellikle gelin takıları zamanla kültür unsuru haline gelmiş, gelenek olarak önem kazanmıştır. Bu durum evlenecek olan bireylere bir zorunluluk arz etmektedir. Düğünlerde gelinler için istenilen takılar şu şekilde sıralanabilir:

Fotoğraf 4.25. Yüksekova Kuyumcular Çarşısı

Malğırıp: Yaklaşık 350 gr 24 ayardan oluşan Malğırıp köken olarak kürtçe bir kelime olup *Ev-Yıkan* anlamına gelmektedir. Gerdanlık kısmını tamamen kapatan Malğırıp her gelinin takması gereken bir takı halini almıştır. Çok pahalı olması ve maddi olarak damat tarafını zorlaması sebebiyle ev yıkan ismini almıştır (Fotoğraf 4.26).

Fotoğraf 4.26. Malğırıp gerdanlıklar

Altın Kemer: Damat tarafının maddi duruma göre yer yer iki, yer yer bir sıra tam altından oluşan gelinin belini tam saracak şeklinde içinde altın zincir ve altın boncukların olduğu bir kemer çeşididir. Ülkemiz genelinde kullanılan bir takı türü olmakla birlikte altın kemer Yüksekova'da her geline götürülmesi zorunlu olan bir takı durumundadır (Fotoğraf 4.27).

Fotoğraf 4.27. Altın Kemer

Gümüş Kemer: Gümüş kemer özellikle Kıras-u Fistan üzerinde tamamlayıcı ve her kadının kullandığı 925 kırat gümüşten oluşan kemer türüdür (Fotoğraf 4.28).

Fotoğraf 4.28. Gümüş Kemer

Çok Katlı Altın Küpe: Üst Üste katlardan oluşan yaklaşık 125 gr 24 ayar altından oluşan küpelerdir. Bu küpeler *Malğırıp* ve *Altın Kemer* gibi her gelinin takması gereken ve her damadın alması gereken zorunlu takılar arasındadır.

14 Ayar; İran Kemer- Küpe- Bilezik: Maddi yetersizliği olan kadınların daha ucuz olduğu için kullandığı takılardır. Bu takılar İran İslam Cumhuriyetinden yasal olarak getirilip, ilerde değineceğimiz İran Pasajında satılmaktadır (Fotoğraf 4.29).

Fotoğraf 4.29. İran'dan getirilerek satışa sunulan düşük ayarlı takılar

4.3. EVLENME KÜLTÜRÜ

Belki de Yüksekova İlçesi deyince akla gelen en önemli kültür unsuru düğünlerdir. Çalışma sahasını oluşturan Yüksekova İlçesinde düğünler aşiretlere göre farklılık göstermektedir. Bu başlık altında düğünler, kız *isteme*, *yol verme*, *nişan*, *düğün yemekleri*, *takı törenleri*, *çeyiz*, *gelin ziyaretleri* ve *elbise kesme*, *hediye*, *sağdıç belirleme*, *arabandan gelin indirme*, *dini nikâh* ve *mehir ile halay konuları* ayrıntılı bir şekilde ele alınıp açıklanacaktır.

Düğünler evlenmelerinde herhangi bir mani durumun olmadığı, iki bireyin evlenmesi sırasında kutlanan merasimlerdir. Düğün merasimlerinin en renkli görüntülerine örnek teşkil eden Yüksekova ilçesinde, düğünler üç gün üç gece şeklinde devam ettirilir. İlk gün sadece yakın akrabaların toplandığı ve çeşitli halayların müzik eşliğinde oynandığı gün olup bir nevi ikinci ve üçüncü güne hazırlık aşamasını içermektedir. İkinci gün ise uzak akrabaların davet edildiği gün olup gelin evine gidilip

takı törenleri ve kınanın yapıldığı gündür üçüncü gün ise; gelinin gelinden uzun ve kalabalık konvoylar eşliğinde alındığı gündür.

Düğünler genel olarak kır düğünleri şeklinde tertip edilmektedir. Yerli müzik gruplarının yanında maddi olanakları yeterli olanlar, ulusal çapta ün edinmiş sanatçıları da davet etmektedir. Düğün alanına, düğün gününden yaklaşık 3 gün önce gerekli teçhizat taşınır. Bu teçhizatlar; müzik grubunun yer alacağı sahne, misafirlerin oturacağı sandalye, yemek yenilecek masa, çadır, gelin- damat çardağı, yemek yapılacak mutfak bölümü, kuru gıdalardan oluşan yemek malzemeleri, çay ocağının bulunduğu bölümdür. Düğünden yaklaşık iki ay önce düğün yemeğinde kullanılacak et için koyunlar alınır ve kilo alması için beslenir. Düğünden iki gün önce koyunlar kesilerek düğün yemeği için hazır hale getirilip bekletilir.

Damat tarafının sorumlulukları oldukça çoktur. Gelin tarafına da yukarıda saydığım teçhizatlar damat tarafından sağlanır. Bunların dışında gelinlik ve kuaför ayarlanır. Özellikle kuaförler için sıra almak oldukça zor olup en az 1 ay öncesinden sıra alınır. Gelinin kuaföre götürülmesi esnasında gelinin varsa iki kardeşi veya ablası damadın ise bir varsa kız kardeşi veya ablası gelinle beraber götürülür. Düğünün ikinci günü damat ve geline yöresel kıyafetler olan ve daha önce bahsettiğimiz; Kırasu Fistan ve Şel u Şepik, Üçüncü günü ise Gelinlik ve Damatlık giydirilir.

İkinci gün yakın ve uzak akrabaların katıldığı düğün merasiminde öğlen yemekleri yedildikten sonra gelin evine takı takılmak ve kına yapmak için uzun ve kalabalık düğün konvoyları yol almaktadır. Gelin tarafına varıldığında, yöresel şarkılar eşliğinde gelin tepsisi ile gelin çardağa oturtulur ve takı töreni başlar. Düğünün üçüncü günü sabah saat 10.00 saatlerinde gelini almak üzere yola çıkılır. Gelin baba evinden Narin denilen ve içinde gelinin güzelliğini öven, belirli nasihatlerin bulunduğu şarkıyla evden çıkartılır. Narin şarkısı şu şekildedir:

Kürtçe okunan şarkının Türkçe karşılığı aşağıdadır

Narin hey narin hey narin hey narin

Narin hey narin güzelim

Dağların güzelliği narin

Dağların güzelliği narin

Senle damat arkadaşsınız

Senle damat yoldaşsınız

Dağların güzelliği narin

Güzel gelinimiz ağlama narin hey narin

Geldiğin evi unutma

Dağların güzelliği narin

Daha sonra damat evine doğru yola çıkılır. Gelin düğün alanında daha önce kurulan çardağa oturtularak damat için takı törenine geçilir. Gelini arabadan indirildikten sonra şu şarkı söylenmektedir. Söylenen sözlerinde övgü, hüznün ve öğütlerin bulunduğu *gelin gelme* şarkısının Türkçe anlamı ise şu şekildedir:

Ay ay gelin ay bitanecik gelin kalk

Gözlerini sürmele ve hazırlan

Gelinin kalbi tık tık atar merak etme damat yakışıklı

Çabuk ol çabuk ol ay ay gelin narin gelin

Güzel gelin kalk ve hazırlan

Güzelliğini boyuna posuna yansıtarak kalk

Şerbet bardağını damada uzat

Damat şirin ve yakışıklıdır

Güzel gelin kalk ve hazırlan

Güzelliğini boyuna posuna yansıtarak kalk

Şerbet bardağını damada uzat

Damat şirin ve yakışıklıdır

Bu ne güzel gelindir ve şalı rengârenktir

*Zurna ve defin sesi niye gelmiyor
Gelin halaya gelin ey davetliler
Gelini çıkarın geçtir damadın sabrı azdır*

*Gelin güzel Kürt gelini
Dağlardaki nergis çiçeği gelin
Şirin ve heybetli gelin
Kalplerin en azizi sensin gelin*

*Düğün bitti elbiseler kirlendi herkes sırayla evlerine gitti
Gelin korkar ve kalbi tık tık eder
Damat deli gibi eğlenirken gelin hüznüldür
Ev kurmak en mübarek iştir*

*Güzel gelin sen ağlama
Gözyaşlarını akıtma
Annenin kalbini ağrıtm
Damat iyidir ve çok şirindir*

*Güzel gelin sen ağlama
Gözyaşlarını akıtma
Annenin kalbini ağrıtm
Damat iyidir ve çok şirindir*

Söylenen *Narin* ve *Gelini Attan* veya *Arabadan indirme* şarkıları geleneksel halk edebiyatına ait sözlü edebiyat türleri olup anonim bir yapıya sahiptir. Yüzyıllardır

düğünlerde bu ezgiler söylenir. Hatta özellikle narin şarkısı söylenmediği için iptal edilen düğünler dahi bulunmaktadır.

Damat için yapılan takı törenine kapalı bir sandık ve zarflar kullanılarak sadece erkek davetliler takı törenine katılır. Takı töreninden sonra yaklaşık saat gece 24.00'a kadar çeşitli halaylar çekilerek düğün sürmektedir. Düğün bitiminde iki şahit ve imam eşliğinde damat ve gelinin dini nikâhları kıyılarak ömür boyu mutluluklar dilenir ve düğün biter. Düğün içinde yer alan merasimler şu şekilde sıralanabilir:

4.3.1.Yol İsteme

Damat ve gelinin birbirini sevmesi ve artık işin ciddi boyutlar kazanmasını istemesiyle başlayan bir süreçtir. Damadın Aile büyüklerine söylemesi ve gelinin annesine söylemesi ile başlar. Gelinin annesi aile büyüklerine söyler. Damat tarafında ise; damat ailesin aile büyükleri konuyu istişare eder ve bir karar bağlanır. Karar alındıktan sonra gelin tarafı büyüklerinden hayırlı bir iş ismiyle yol istenir

Gelin tarafının damat tarafını araştırması ve damadı araştırması sonucu olumlu bir karar alınırsa damat tarafına istekleri yolun verildiği bildirilir. Daha sonra isteme için gidilecek tarih her iki aile tarafından karşılaştırılarak ortak bir tarih belirlenir. Damat tarafından aile büyükleri ve eşleri gelin evine gider ve isteme olayı yapılır.

İsteme sırasında gelin tarafı ve şartlarını söyler, damat tarafı ise bu şartlardan yapılabilecekleri ve yapılamayacakları beyan ederek bir anlaşmaya varılır ve gelin istenir. Aynı gün nişan tarihi belirlenir. Nişanın çok uzak bir tarihe sarkmaması e önemli hususu teşkil etmektedir. Yine aynı gün söz kesme yapıp damat tarafı uğurlanır. Daha sonra varsa anlaşmaya varılmayan huşular aileler arasında görüşülür ve olumlu bir sonuca bağlanır.

4.3.2.Nişan

Yol isteme ve söz kesme sırasında alınan ortak tarihte nişan töreni yapılır. Nişan töreni, gelin tarafından tutulan düğün veya nişan salonunda yapılmaktadır. Nişan esnasında yüzüklerin yanında, daha öncede bahsettiğimiz Malğırıp ve Altın Kemer takıları geline takılır. Nişan törenin de gelin Kırasu Fistan damat ise Şel u Şepık yöresel kıyafetlerini giymektedirler. Nişanlarda genel de yemek yenilmeyip, misafirlere sadece tatlı ve içecek ısmarlanır. Nişan törenine gelin ve damadın yakın akrabaları ve komşuları

katılır. Katılan misafirler tarafından geline takı takılır ve düğün kararı netleştirilerek nişan töreni sonlandırılır. Nişan törenlerine katılan davetliler, Kıras u Fistan ve üzerine takılmış gümüş kemerlerle nişana katılır (Fotoğraf 4.30).

Fotoğraf 4.30. Nişan Töreni Hazırlıkları

4.3.3.Gelin Ziyaretleri ve Elbise Kesme

Nişanla düğün arasında bayramlarda ve ya belirli aralıklarda gelin ziyaretleri başlar gelin ziyaretleri iki defa yapılmaktadır. Ziyaretler sırasında gelin tarına damat tarafından sadece kadınlar gitmektedirler. Bu ziyaretler sırasında geline; bilezikler ve başka bazı takılar götürülür. Takıların yanında gelin ve varsa abla ve kız kardeşlerine elbise hediye edilmek üzere götürülür. İkinci ziyarette ise elbise kesme gününü belirler.

Elbise kesme günü düğünde bir hafta önce yapılan sembolik bir gündür. Elbise gününde damat tarafı kadınları gelin tarafına giderek hiç işlenmemiş Kıras u Fistan kumaşının bir kenarına küçük bir çentik atar. Bu çentik düğünün başladığını, artık geri dönüşün olmadığını hazırlıkların biran önce başlaması gerektiğini ve artık gelin olduğunu simgelemektedir. Bu çentik atma merasiminden sonra zılgıtlar eşliğinde alkış tutularak damat tarafı evden ayrılır.

4.3.4.Hediyeler

Çalışma sahası olan Yüksekova İlçesinde çok uzun zamandan beridir süren bir gelenektir. Gelin ziyaretleri sırasında; gelinin abileri, ablaları, erkek ve kız kardeşlerine elbise götürülerek hediyeler takdim edilir. Bunun yanında gelin tarafı da erkek tarafına düğünden sonra verilmek üzere çeşitli hediyeler hazırlamaktadır. Bu hediyelerin içeriği; havlu, örme patik, yazma, gömlek, banyo lifi ve seccade bulunmaktadır.

4.3.5.Çeyiz

Yüksekova ilçesinde çeyiz hazırlama maddi olanaklar dâhilinde yapılan bir gelenektir. Maddi olanakları iyi olan aileler, çeyizi en kabasından en incesine kadar her şeyi dizerken, maddi olanakları sınırlı olan aileler çeyizi sadece kaba şekilde dizmektedir.

Gelinlik çağına gelen her Yüksekovalı kadın 23- 27 yaşları arasında çeyiz düzmeye başlar. Ancak son zamanlarda popüler kültürün küreselleşmesi ve bunun ekonomi üzerine etkileri sonucu çeyiz düzme artık düğünden önceki bir ay içinde hazırlanır duruma gelmiştir. Özellikle mağazalarda hazır çeyiz paketlerinin satılması maddi kaynakları yeterli olan aileleri kendine çekmektedir.

Çeyiz paketlerinin içinde bir ev için lazım olan yatak odası dışında her şey bulunmaktadır. Bu durum gelin ailelerini çok büyük külfet altına sokmaktadır. Daha önce damadın yapması gerekenleri sıralarken gelin ailesinin de büyük külfetler altına girdiğini belirtmiştik. Beyaz eşya, halılar, yemek takımları, koltuk takımları, yemek masa ve sandalyeleri, perdeler vb. kısaca bir evi baştan sona kadar düzmek gelin ailelerinin sorumluluğu altındadır.

Çeyizlik toplanması için gelin ailesi belirledikleri bir günü çeyiz günü olarak ilan etmektedir. Belirlenen bu günde gelin ailesinin yakın akrabaları ve komşuları çeyiz günü olduğu belirtilerek davet edilir. Gelinin abi, abla ve annesi kaba olan eşyaları (buzdolabı, çamaşır makinası, bulaşık makinası, yemek masa ve sandalyeleri, televizyon ve televizyon masası), yakın akraba ve komşuları ise ince ev eşyalarını (yemek takımları, perdeler, mikrodalga fırın, elektrikli süpürge, elektrikli semaver, havlu, battaniye vb.) düzmektedir.

Düğünden yaklaşık bir hafta önce yani elbise kesme gününden hemen sonra toplanan ve hazırlanan bu eşyalar, gelin ve damadın evlerine taşınır ve eşyalar yerlerine

yerleştirilir. Bu bağlamda şunu söylemek gerekir ki çeyiz düzme geleneği gelin ailelerini büyük bir maddi külfetle karşı karşıya bırakmaktadır. Ancak bu gelenek damat ve gelinin maddi anlamda yüklerinin az da olsa hafifletilmesi için uzun yıllardan beridir sürdürülen bir nevi, dayanışma ve destek geleneği niteliğinde olan bir gelenektir.

4.3.6.Sağdıç Belirleme

Yüksekova yöresinde çok eski bir gelenek olan sağdıçlık geleneği Anadolu'da ki Sünnet törenlerinde ki Kirveye benzemektedir. Düğünün yapılmasına bir hafta kala aile büyükleri ve yakın komşular damat ailesi tarafından sağdıç belirme için davet edilir. Sağdıç belirleme töreninde ailenin en büyüğü gönüllü olarak sağdıç olmak isterse o yapılır, istemezse; törene katılan herkesin ismi ayrı zarflara yazılarak kura çekilir, çekilen kurada kendi ismini çeken isim sağdıç olarak seçilir.

Tören başlangıcında herkese içi boş bir zarf ve kalem verilir. Herkes elinden geldiği kadar parayı içine bırakır ve zarfı kapatarak ismini yazar. İsim yazılan bu zarfların içinde bazen 1 bin TL, bazen 10 TL para bulunmaktadır. Bu işlemlerden sonra kura çekilir. Kurada ismi çıkan kişiye düğünde kullanılmak üzere zarflar teslim edilir.

Burada dikkat edilmesi gereken husus şudur; kura kesinlikle zarf işlemi sonucu çekilir. Bunun sebebi ise herkesin ben olabilirim düşüncesiyle elinden gelen en yüksek meblağı zarfa bırakmasıdır. Çünkü bu zarflardan toplanan para ne kadar çok ise sağdıç olan kişinin maddi yükümlülüğü o kadar aza inmektedir.

4.3.7. Gelin İndirme

Gelin tarafından düğünün üçüncü günü alınan gelin düğün konvoyla damat tarafına düğünün olduğu meydana getirilir. Daha sonra daha önce hazırlanan ve süslenen ata bindirilir ve düğünün ortasına götürülür. Burada gelin attan inmeyerek varsa damadın babasını ister. Yanına giden damadın babasından attan inmesi karşılığında kendisine ne vereceğini sormaktadır.

Damadın babası maddi olanaklarına göre; ev, araba, öküz veya koçu geline vereceğini davetlilerin önünde söz vererek söyler. Bunun karşılığında damadın babası gelinin eline içi şekerle bir toprak testi verir ve onu kırması halinde sözünün geçerli olduğunu belirterek gelinden testiye yere vurarak kırmasını ister. Daha sonra gelin attan

indirilerek az önce sözlerini yazdığım halk edebiyatına ait anonim şarkı eşliğinde çardağa götürülür.

4.3.8.Dini Nikâh ve Mehir

Düğünün üçüncü günü düğün bitiminde gelin ve damat ayrı bir odaya alınır. İmam ve iki tane erkek şahit eşliğinde dini nikâh kıyımına geçilir. İmam özellikle geline üç defa baskı altında olmadığı şahitlerin huzurunda beyan etmesini ister ve şahitlerin buna şahitlik ettiğini belirterek nikâh kıyımına geçer.

Nikâh kıyımı esnasında gelinden Mehir olarak ne istediği şahitlerin huzurunda sorulur. Gelin isteklerini söyledikten sonra damada bu istekleri yerine getirmeyeceği sorulur eğer yerine getirmeyeceğini beyan ederse nikâh iptal edilir. Yerine getireceğini beyan ederse şahitler de buna şahitlik ederse nikâh dini kurallara kıyılır ve geline Kuran-ı Kerim hediye edilir. Daha sonra gelin ve damada dini ve ailevi öğütler verilir.

Son zamanlarda da örnekleri olan; önceden dini nikâh kıyımına gibi bir olgu ortaya çıkmıştır. Bu olgu zamanla yayılmaya başlamış ve şu an Türkiye'nin hemen hemen her yerinde görülür duruma gelmiştir. Ancak bu olgunun doğru olmadığı düşüncesi, halk arasında yayılmakta ve gelenek- göreneğe bağlı kalınması gerektiği dile getirilmektedir.

4.3.9.Takı Törenleri

Takı törenleri Yüksekova ilçesinde en önemli düğün merasimidir. Çoğu zaman ulusal televizyon ve dergilere konu olan Hakkârî Yöresi'nin takı merasimleri düğünün en önemli merasimidir. Düğünün ikinci günü gelin tarafına giden davetliler burada götördükleri takıları geline takarlar. Takma esnasında kameraman her takının takılmasını ve kimin taktığını kayda alır.

Yöredeki düğünlerde çok fazla takı takıldığı bilinen bir gerçekliktir. Ancak bu takıların (malğırıp, altın kemer, altın katmanlı küpeler, burma bilezikler) damadın ailesi tarafından düğünden önce geline götürülen takılardır. Komşu ve uzak akrabalar ise maddi olanakları yeterli olanlar altın, maddi olanakları yeterli olmayanlar ise; olanakları dâhilinde para takarlar. Takılan altın takılar düğünün üçüncü günü gelin çantası denilen ve gelinin ziynet eşyalarının bulunduğu çantaya koyularak damadın annesine teslim edilir. Takılan paralar ise gelinin annesine hediye edilir.

Düğünün üçüncü günü damat tarafında erkelerin katılacağı takı töreni düzenlenir. Bu takı töreninde meydana bir kapalı kutu konulur. Daha sonra şeker ve kolonya eşliğinde gelen erkek davetlilere isteğe bağlı olmak üzere zarflar dağıtılır. Davetliler zarflara takmak istediği miktarı koyar ve zarfın üzerine ismini yazarak, kapalı olan kutuya zarfı atar. Kapalı olan kutu düğünün üçüncü günü saat akşam 21.00'a kadar meydanda kalır. Daha sonra kutu içeriye, güvenli bir yere düğün bitiminde açılmak üzere konulur. Düğün bitiminde sağdıç damat ve gelinin eşliğinde kutu açılır ve sayma işlemine başlanır. Sayma işlemi sırasında sağdıç, zarfların üzerindeki ismi ve ne kadar para koyduğunu yazarak not eder. Toplanan para düğün masrafları çıkıldıktan sonra geriye kalanı geline takdim edilir.

Damat tarında yapılan takı törenlerinin temel amacı düğünde harcanan masrafların ücretlerini toplamaktır. Bu gelenek yaklaşık 300 yıldır, Yüksekova ilçesinde devam etmektedir. Geleneğin sürmesi için de zengin fakir demeden herkes bu takı törenini muhakkak yapmaktadır.

4.3.10.Halaylar

Halaylar hem yörede hem de genel olarak Kürt nüfusun olduğu yerlerde en önemli kutlama faaliyetidir. Çalışma sahsında çok sayıda halay çeşidi yüzyıllardır oynanmaktadır. Her halayın müziği ritmi farklı olup oynanma şekilleri açısından farklılıklar göstermektedir. Daha önce değindiğimiz hemen hemen her aşirete özgü halaylar mevcuttur. Halaylar erkek ve kadınların yöresel kıyafetlerini giyip el ele tutuşarak oynadıkları oyunlardır.

Yüksekova ilçesinin bazı kesimlerde kadın- erkek halayına kısıtlama getirilmiş kadın ayrı, erkek ayrı halay çekmektedir. Bu tarz halaylara Cergebez olmayan halaylar denilmektedir. Cergebez; kadın ve erkeğin bir arada oynadığı halay çeşididir. Cergebez olmayan halaylar, daha çok dini kurallar açısından haram olduğu belirtilerek yapılmamaktadır. Oynanan başlıca halay çeşitleri; *sepi*, *şığani*, *tilyani*, *beyno*, *zerini*, *eyşo*, *gerzani*, *delilo*, *sincani*, *grani*, *milani*, *evdiko* ve *dolabani* halaylarıdır. Bunlardan bazılarını kısaca açıklayacak olursak:

Sepi: Çok eski bir halay olup, genelde Pinyanişi aşiretinin oynadığı halay çeşididir. Oynanışı ise şu şekildedir; halaya katılan insanlar serçe parmaklarıyla el ele tutuşur, halay başına uyularak iki adım ileri daha sonra yerinde sayarak iki defa yere ayak basılıp

kaydırılır. İki adım ileri atıldığı esnada kollar arakaya öne getirilir. Yere atılan basılan iki ayak darbesiyle eş zamanlı olarak kollar ön tarafta iki defa sektirilir. Nispeten ağır oynan kendine haz şarkı ve ritmi olan bir halaydır. Halay yönü sola doğrudur.

Şeğani: Hemen hemen her aşiretin severek oynadığı bir halay çeşididir. Sepi halayına göre daha hızlı ve seri ritimde oynanan bir halay çeşididir. Oyunun oynanma şekli şu şekildedir; oyuna katılan bireyler ellerini tamamıyla birbirine kenetleyecek şekilde iki adım yan dönerek ileri gider, daha sonra dönerek bir defa yere ayak basar ve iki defa olduğu yerde seker, sektikten sonra üç adım ileri atarak tekrar üç adım geri atar ve eski yerine gelir. Halay yönü sola doğrudur. İki çeşidi mevcuttur.

Şeğaniya Oremariye ve Şeğaniya Doskiya olarak oynanır ve yukarıda anlatılan Şeğani Doski şeğanisine örnek oluştururken, Oremari şeğanisi sağa yönlü olup diğer Şeğani'den tamamen farklı olup oynanışı şu şekildedir; el ele tutuşan bireyler elleri kenetlenecek şekilde olurlar, sağa doğru bir buçuk adım atılır ve ardından öne eğilerek eller arkaya götürülür. Ardından bir kere sekilerek öne doğru iki adım atılır, tekrar geriye iki adım atılarak eski yerine geri dönülür. Diğer Şeğaniye göre daha seri bir şekilde oynanan bir oyundur.

Tilyani: Gelin damat halayı olarak da bilinen halay ağır bir halay olup sol yönlüdür. Tüm düğünlerde en çok oynanan halay çeşidi olup oynanışı şu şekildedir; oyuna katılan bireyler serçe parmaklarıyla el ele tutuşur. Ardından ağır bir şekilde bir adım ileri atılır ve daha sonra iki defa yere ayak basılır. Bu esnada kollar vücuda paralel bir şekilde ağır olarak atılır. Belki de gelin damat halayı denilmesin en temek sebebi bu denli ağır ve sakın oynanan bir halay çeşidi olmasından ötürüdür.

Beyno: Sola doğru oynanan halayda eller kenetlenecek şekilde el ele tutuşulur. Daha sonra yana dönerek ileriye zıplar adımlara iki adım atılır ve ardından tekrar zıplayarak geriye iki adım atılır. Ardından öne doğru dönülüp bir defa sekilir ve yana doğru ritimli şekilde üç adım atılır. Oyun çok hızlı bir oyun olup kadın ve erkekler yapıları ve fiziksel özellikleri nedeniyle ayrı ayrı oyunu oynarlar.

Gerzani: Ritmi en yüksek olan halay çeşidi olup düğünlerin bitimine doğru oynanır. Öyle ki bu oyun oynandıktan sonra herkes ter içinde kalarak, oturacak yer arar durumdadır. Halayın oynanış şekli şu şekilde tasvir edilebilir; elleri kenetlenecek şekilde el ele tutuşan insanlar öne doğru omuzları birbirine geçecek şekilde başlar yerinde

sekerek omuzlar ve omuzla beraber bütün vücut ileri geri getirilip götürülür. Bu halayın en belirgin özelliği yerinde sekilerek oynanan bir halay olmasıdır.

Mıhani: Sola doğru gidilen ayak hareketleri ile Sepi halayına benzeyen halaydır. Sepi halayında farkları ise eller kenetlenerek şekilde el ele tutuşulur ve omuzlar birleştirilir. Omuzlar sürekli sektirilerek Sepi halayı gibi sola doğru gidilir.

Temel olarak Yüksekova ilçesi merasimlerde oynana halaylar bakımından oldukça zengin bir yapıya sahiptir. Kimi rivayetlere göre yörenin soğuk olması bu kadar halay çeşidini doğurmuştur. Soğuk olan yörede insanlar ısınmak için sürekli farklı figürlerle halay çekmiş ve bunun neticesinde zengin bir halay özelliği kendini göstermiştir. Yörede halayların hemen hemen tamamı sola doğru oynanarak oynanır. Bir iki halay dışında nispeten halayları hareketlidir. Hakkâri İline göre, Yüksekova İlçesinde çok farklı halaylar çekilmektedir. Bunun en temel sebebi sınır bölgesinde yer alan Yüksekova ilçesinin komşusu olan devletlerle kültür alışverişinde bulunmasıdır. Zamanla bazı halaylar unutulmaya yüz tutmuş olsa da yeni nesil diye adlandırılan z kuşağı bu halayları tekrar gün yüzüne çıkartarak oynamaktadır. Böylece çok önemli bir kültür unsuru olan halaylar gelecek nesillere aktarılmaktadır.

4.4. AŞİRET KÜLTÜRÜ

Arapça kökenli bir kelime olan aşiret, dil ve kültür yönünden büyük bir türdeşlik gösteren, birçok boydan oluşan, yapısındaki aileler arasında toplum, ekonomi, din, kan veya evlilik bağları bulunan göçebe veya yerleşik nitelikteki topluluklar için kullanılmaktadır (TDK, 2023). Araştırma sahasında yaşayan nüfusun önemli bir bölümü belirli bir aşirete mensuptur. Dolayısıyla saha çalışmalarında, yöredeki aşiretler belirlenmeye çalışılmış ve ileri gelenleriyle mülakatlar yapılarak aşağıda yer verilen bilgiler toplanmıştır.

Yapılan mülakatlarda Yüksekova ilçesinde toplam yedi aşiretin mevcut olduğu belirlenmiştir. Bu topluluklar gelenek ve görenekler açısından farklılıklar gösterebilmektedir. Aşiretlerin varlığı, beraberinde birlik ve dayanışma ruhunu getirir de zaman zaman çeşitli sorunlara da yol açmaktadır. Aşiretler arası anlaşmazlıklar, genelde kız alıp verme şeklindeki kan bağı olmayan hısımlıklar kurularak çözülebilmektedir. Günümüzde iletişim araçlarıyla hızla yayılan popüler kültür, aşiret ve benzeri yapıları olumsuz etkilese de Hakkâri yöresinde aşiret geleneği halen etkin olarak

sürdürülmektedir. Hakkâri’de aşiret aidiyeti kişisel meselelerde bazen bir kenara bırakılıyor olsa da toplumun genelini ilgilendiren konularda çok güçlü bir şekilde etkinliğini devam ettirmektedir. Nitekim farklı aşiretler arasındaki kız kaçırma, yayla-mera anlaşmazlıkları ya da daha basit olaylardan kaynaklanan küskünlükler hatta kavgaları görmek mümkündür. Yüksekova’da belirlenen başlıca aşiretler Doski, Oremari, Pinyanişi, Diri, Herki, Ertoşi ve Beyzade olarak sıralanabilir. Doski ve Pinyanişi aşiretleri Yüksekova İlçesinin yerlileri iken Diri ve Beyzade aşiretleri İran İslam Cumhuriyetinden, Herki Irak’tan, Ertoşi ise Beytüşebab (Şırnak) ilçesinden göç eden aşiretlerdir. Doski aşireti hem Irak hem de Türkiye de bulunan Yüksekova’nın en kalabalık aşireti konumundadır. Bu aşiretleri kısaca anlatacak olursak:

Doski Aşireti: Bu aşiret genel olarak Yüksekova ilçe merkezinin yaklaşık 20 km güneybatısında Rubarisin çayı vadisinde (Doski Vadisi) yerleşik durumdaki, Yüksekova İlçesinin en kalabalık aşiretlerinden biridir. Doski aşireti nüfusunun üç te biri Türkiye’de diğer bölümü ise vadinin Irak’taki devamında yaşamaktadır. Elde edilen bilgilere göre aşiretin Türkiye sınırları içerisinde 67 bin, Irak’ta ise 189 bin kişi nüfusu mevcuttur. Bu durum günümüzde çoğu Doski aşiretine mensup kişilerin, aynı zamanda Irak devletinde vatandaşlığı olmasına sebep olmuştur. Doski aşireti nüfusu 83 yerleşmede ve Yüksekova şehrindeki ise üç büyük mahalle yaşamaktadır. Güçlü akrabalık bağları olduğu için dışarıya kız-alıp verme son derece sınırlıdır. Aşiretin yaşadığı köy ve mahallelere dışardan, yani başka aşiretlerden kesinlikle yabancı kabul edilmemektedir. Zamanla kalabalıklaşan aşiret hemen hemen her dönem TBMM’ye bir milletvekili göndermektedir. Doski aşireti düğünleri ve gelenek göreneklerine son derece bağlı bir halktır. Ağalığın bittiği aşirette *her aile reisi kendi evinin ağasıdır* düşüncesiyle gelenek ve görenekleri benimsetme ve yürütme mesuliyetine sahiptir. Aşiretin en belirgin özellikleri; düğün ve taziyelerde ortaya çıkmaktadır. Taziyelerde Irak devletinde bulunan mensupları dâhil gelmekte, dayanışma ruhu kendini göstermektedir. Düğünlerde ise düğünü yapan ailenin hem maddi hem manevi anlamda desteklerini vermekte zorlu ve maliyetli süreçler el birliği ile atlatılmaktadır.

Pinyanişi Aşireti: Saha çalışmalarından elde ettiğimiz bilgilere göre, merkezi Hakkâri- Çukurca olan Pinyanişi aşireti Van, Ağrı (Doğubeyazıt, Diyadin, Patnos), Muş (Bulanık), İran İslam Cumhuriyeti’nin en büyük vilayetlerinden biri olan Urmiye’nin kuzeydoğusu ve Irak Devleti’nin Nerve bölgesinde yaşamaktadır. Büyük çoğunluğu

Türkiye’de olmak üzere yaklaşık nüfusu 130 bin civarındadır. Ancak bu nüfusun sadece 26 binine yakını çalışma sahası olan Yüksekova İlçesinde yaşamaktadır. Aşiretin tespit edilen kolları Zeydan, Barkeşan, Kenarberoj, Soretavan, bilican, Çeli, Goşi, Şuvelan, Musanan, Peyanis ve Nerveyi’dir. Pinyanişi aşiretinde ağalık sistemi halen en katı şekilde uygulanmaktadır. Aşiretin ağaları Zeydanlar soyundan olup Zeydan ailesi mensuplarıdır. Genelde Yüksekova ilçesinin kuzeydoğu bölümünde yaşayan aşiret nüfusunun son zamanlarda ilçe merkezine göçleri hızlanmıştır.

Ertoşi Aşireti: Nüfusu kalabalık bir başka aşiret ise Ertoşi Aşireti’dir. Türkiye’de; Şırnak, Hakkâri, Van, Ağrı, Irak’ta; Dhok ve Zaho gibi şehirlerde yaşayan aşiretin tahmini nüfusu 800.000 ila 1 milyon kişi olduğu arasındadır. Aşiretin büyüklerinde elde edilen bilgilere göre; Ertoşi Aşireti, Mendekan ve Hecimendan isminde iki ana kola, kollarda ise iki alt kola ayrılmaktadır. Yüksekova ilçesinde bulunan Mayinisi kolu sonradan ilçeye yerleşmiş, ilçenin yerli kesiminden değildir. Günümüzde Yüksekova İlçesinde ki nüfusu 5 bin kadardır. Daha çok pancarcılık ve seyyar satıcılık gibi iş kollarında çalışan Mayinisi aşireti gelenek ve göreneklerine bağlı birli ve beraberliğin yüksek olduğu bir aşiret olarak tanınmaktadır.

Diri Aşireti: Bu aşiret üyeleri daha çok İran İslam Cumhuriyetinin Urmiye kentinden Yüksekova İlçesine göç etmişlerdir. İran İslam Cumhuriyetinde kalanlar asıl lehçeleri olan Kürtçenin Lor lehçesini konuşurken, Yüksekova ilçesinde yaşayanlar Kurmanci lehçesini konuşmaktadırlar. Çevresinde başka aşiretlerle dostça geçinen ve sınır bölgelerinde sınır ticaretiyle geçim sağlamaları ile tanınmaktadırlar.

Herki Aşireti: Elde ettiğimiz bilgilere göre Herki aşireti nüfusunun bir kısmı İran İslam Cumhuriyeti’nde, bir kısmı Irak’ta ve kısmı da Türkiye’de yaşamakta olup yaklaşık 500 aileden meydana gelmektedirler. Bu sayı günümüzde çok fazla artmış durumdadır. Türkiye de çoğunluğu Hakkâri ilçesi olan Şemdinli İlçesinde yaşamaktadır. Ancak zaman içinde Yüksekova ilçesine de göç etmiş ve ilçede yaklaşık bin nüfusa sahip konuma gelmiştir.

Beyzade ve Oremari Aşiretleri: Yüksekova ilçesine İran İslam Cumhuriyetinden göç eden Beyzade Aşireti, 100 yıla aşkın süredir ilçede yaşamakta olup sayıları 4 bin civarındadır. Gelenek ve göreneklerine sıkı sıkıya bağlı olan aşiret dini kurallara da bağlılığı ile bilinir. Hemen hemen her aşiret ile dostça geçinen bir aşiret olup, ilçenin

çeşitli mahallelerinde yaşamlarını sürdürmektedir. Oremari Aşireti ise Yüksekova ilçesinin hem Irak hem de İran sınırlarında yaşayan, nüfusu 6 bin civarında olan bir aşirettir.

4.5. DİĞER KÜLTÜREL ETKİNLİKLER

4.5.1.Dini Bayramlar

Yüksekova ilçesinde bayramlar, birlik, beraberlik ve dayanışma duygusu içinde kutlanmaktadır. Kurban ve Ramazan bayramları Yüksekova ilçesi için bir manada baba ocağına dönüş diye de anlamlandırılabilir. Çalışmak veya başka sebeplerden ötürü başka şehirlere göç eden insanlar bayram için mutlaka geri dönerler. Bu gelenek yıllardan beridir sürmekte olan bir gelenektir.

Öte yandan bayram hazırlıkları bayramdan üç gün önce başlamaktadır. Üç gün önce baklavalar açılır, bayram alışverişleri yapılır. Bayram arifesinde özellikle geceleri hemen hemen bütün halk çarşı merkezine akın eder. Çarşı merkezinde eş- dost akraba ile buluşulur ve alışveriş yapılır. Yüksekova çarşı merkezi -iğne atsan yere düşmez- deyimini bayram arifesinde tam anlamıyla yaşatmaktadır. Çarşı merkezinde seyyar satıcılar, dükkânlar da bulunan ürünleri yere veya kurdukları masalara sererek satmaya çalışır. Gece geç saatlere kadar çarşı merkezindeki bu hareketlilik devam eder. Saat 01:00'de evlere dönüş başlar. Saat 02:00'da sokaklar boşalır ve belediye işçileri bayrama yetiştirmek için hemen temizlik işlemlerine başlar.

Sabah bayram namazında, yaşlısı-genci hemen hemen herkes camilere akın etmektedir. Camide bayram namaz kılındıktan sonra namaza gelenler, tokalaşarak bayramlaşır. Varsa küskünler, imam ve büyüklerin çabalarıyla barıştırılır. Bayram namazı çıkışında ziyaret edilen ilk yer mezarlık olmaktadır. Cami çıkışında, imam öncülüğünde bütün cemaat mezarlık ziyaretine gitmektedir. Mezarlıkta edilen dualardan sonra o gün bayram kahvaltısı veren evlere gidilir. Bayram yemeklerine *Dan* ismi verilmektedir. Hemen hemen her bayram maddi olanakları yeterli olan aileler tarafından verilir bu yemek ziyafetleri bayramın üç günü boyunca devam etmektedir (Fotoğraf 4.31, 4.32, 4.33).

Fotoğraf 4. 31. Bayramdan önce evlerde hazırlanan ev baklavaları.

Kahvaltı verilen evden döndükten sonra teker teker ayırım yapmadan, bütün cemaat evlere bayramlaşma için gitmektedir. Öğle yemeğine doğru bayramlaşma merasimi sona ermektedir. Daha sonra uzak akrabalarından yakınları, yakın tarihte ölmüş ailelerin bayram taziyesine gidilir.

Fotoğraf 4. 32. Evlere bayramlaşmaya giden köy cemaati

Bayramın ikinci günü uzak akrabaların bayramına gidilmektedir. Üçüncü günü ise uzak akrabaların evlerine bayramlaşmaya gelmesi için beklenir. Bayramın dördüncü günü; bayram boyunca evden çıkamayan ev hanımları veya evin kadın bireyleri bayramlara gitmektedir. Kadınların bayram ritüelleri de az önce saymış olduğumla aynı olarak yapılmaktadır.

Fotoğraf 4. 33. Bayramlarda verilen yemek ziyafetlerinden (*Dan*) bir görünüm

Özetle çalışma sahasını oluşturan Yüksekova İlçesinde bayramlar çok önemli bir yere sahip olup, birliğin, kardeşliğin ve küskünlerin barıştığı bir gündür. Tarihi yüzyıllar öncesine dayanan gelenek ve görenekler çerçevesinde bayramlar kutlanır. Yeni nesillere bu gelenek ve görenekler uygulamalı olarak öğretilir. Bu gelenekler maddi olmayan kültürün yeni kuşak vasıtasıyla gelecek kuşaklara iletilmesi için hemen hemen Yüksekova ilçesinin her noktasında kesintisiz ve eksiksiz bir şekilde yapılmaktadır.

4.5.2. Taziyeler

Taziyeler Yüksekova ilçesinde yüzyıllardır hep aynı şekilde tutulur. Ölünün gömülmesinden hemen sonra başlar camilerde üç gün ölü evinde ise üç ay devam eder. Ölünün gömülmesinden sonra taziye çadırı camilerin önüne kurulmaktadır. Ve taziyenin burada olduğu gelecek kişilere önceden bildirilmektedir. Taziyelere üç imam öncülük etmektedir (Fotoğraf 4.34).

Taziye kurulduktan sonra içlerinden bir sorumlu çıkartılarak yemek ve çay gibi gereksinimlerle uğraşılması için görevlendirilir. Kimi kesimlerinde bu görevliler önceden bellidir. Bu görevli yemek yapımı ve çay için gerek olan araç gereç ve ürünleri, aşçı ve çaycıyı ayarlayıp taziye yerine getirir. Yüksekova da hemen hemen her camide muhakkak mutfak bölümü bulunmaktadır. Taziye esnasında tutulan aşçı mutfak bölümüne girerek öğle yemeği hazırlamaktadır.

Fotoğraf 4. 34. Yüksekova’da bir taziyeh evi.

İlçede genel olarak öğle ve akşam yemekleri taziyeye gelen kişilere verilmektedir. Öğle yemeğinden hemen sonra akşam yemeği hazırlıklarına başlanır ve akşam yemeği verilerek o gün için taziyeh bitirilir. Ertesi gün aynı sırayla işlemler devam eder. Bu işlemler devam ederken, mezarlıkta iki gün boyunca geceleri sabah ezanına kadar Kur’an-ı Kerim okunmaktadır. Taziyenin üçüncü günü ise akşam yemeği verildikten sonra taziyenin artık bittiğini köy veya mahalle büyükleri teşekkür ederek gelenlere bildirmektedir.

Taziyenin üçüncü günü taziyeye gelen misafirler de dâhil olmak üzere bütün cemaat ve kadınlar mezarlığa giderek ölünün mezarı başında dua eder ve yanlarında getirdikleri kek, bisküvi, meyve suyu ve şekerlemeleri gelenlere ölünün hayrına ikram eder. Üçüncü günden sonra artık ölü evinde taziyeh devam ettirilir. Taziyeh boyunca yapılan çay ve yemek masrafları daha önce belirlenen görevli tarafında yakın akraba ve komşulara tebliğ edilir ve her eve eşit bir şekilde masraflar paylaşılır. Yapılan masrafların ücretleri taziyenin üçüncü gününde toplanıp alacaklılara teslim edilmektedir. Burada ki temel amaç taziyeh evine herhangi maddi bir külfet yüklenmenin istenmemesidir. Yakın akraba ve komşular bu masrafları karşılamadığı takdirde; kendilerinin de taziyelerinin olabileceği hatırlatılmakta, vermemeleri durumunda taziyeleri olduğu takdirde kimsenin yardımcı olmayacağı açıkça beyan edilmektedir.

Başta da belirttiğim üzere Yüksekova ilçesinde bulunan taziyeh geleni çok önemli ve farklı bir gelenek niteliğindedir. Taziyeh boyunca yakın akraba ve komşular hiçbir iş

yapmaz ve aile ile birlikte taziye girmektedir. Bu süreç taziye sahiplerinin taziyenin kaldırıldığını gösteren bir olay olan, herhangi birinin bir iş yapması ile son bulur. Taziye sahiplerinden biri genelde taziyenin onuncu gününde dışarı çıkarak bir iş için eylemde bulunur. Bunun amacı yakın komşu ve akrabalara taziyenin bittiğini bildirmesi olarak anlaşılmaktadır. Sakal kesme tıraş olma da taziyenin bittiğinin önemli göstergelerinden biridir.

Taziye boyunca yakın akraba ve komşular, tıraş olmazlar bu taziyenin herkese ait olduğunu göstermek için yapılır. Taziyenin onuncu gününde taziye sahiplerinin evine bir berber eşliğinde gidilir. Bir aile büyüğünün sakalı kesilir. Böylece bu tıraş olamama sürecinin sonuna gelinir. Yine çamaşır yıkama da on gün boyunca yakın akraba ve komşular tarafından yapılmaz. Onuncu günün taziye sahiplerinin, evlerinin birinde, sembolik olarak bir çamaşır yıkanarak dışarıya herkesin görebileceği bir yere asılır. Çamaşır asılmasından sonra yakın akraba ve komşular artık çamaşırklarını yıkamaya başlar. Bunların yanında taziye evi, yakın komşu ve akrabaların evinde; 40 gün boyunca televizyon ve radyo gibi kitle iletişim araçları açılmamaktadır. Ölü evinden kırk gün boyunca komşulara ölünün ölmeden önce yediği öğünler her gün kesintisiz olarak dağıtılmaktadır.

Kırkının dolmasıyla artık bu kitle iletişim araçları açılmaya izlenmeye başlanmaktadır. Kırk günün dolmasıyla artık yakın komşu ve akrabalar için taziye bitmiş yalnız ölü evinde taziye devam etmektedir. Ölü evinde devam eden bu taziye ölümünün bir yılı dolmasıyla bitmektedir. Ölünün Sene-i Devriyesinde yakın akraba ve ölü evi kurbanlıklar keserek merhumun ruhuna adar. Kesilen kurbanlıkların üçte biri ölü evinde pişirilerek davetiyeye gelen herkes davet edilir. Geriye kalanlar ise davetiyeye ve taziyeye gelenlere terazi ile ölçülerek verilmektedir.

Kısaca araştırma sahasını meydana getiren, Yüksekova ilçesinde, taziyeler birlikte yaşanmaktadır. Ölü ve ölü evine duyulan saygı yüzyıllardır devam etmektedir. Taziyeler uzun bir süreci kapsamakta olup, ölüye her manada huzur vermek amaçlanmaktadır. Yüz yüze yapılan görüşmelerde bazı kişilerin iki sene boyunca taziyede olduğu ve bu iki sene boyunca elbise değiştirmenin olmadığı, iki sene boyunca oruç tutulduğu ifade edilmiştir. Ancak yaşanan hijyen ve sağlık sorunları sonucunda bu geleneğe son verildiği birinci kişi ağzından kayıt altına alınmıştır.

4.5.3.Kıbale (Salma Usulü)

Kıbale veya diğer bir adıyla *Salma Usulü* çok uzun yıllardır süregelen bir gelenek olup, halen devam ettirilmektedir. Salma Usulü köyün ortak işlerinin bütün köylülerin katılımıyla elbirliği ile yapılmasıdır. Ancak çalışma sahasını oluşturan Yüksekova İlçesinde salma usulü normal tanımından sapmış durumdadır. Salma usulü yapılması iki şekildedir bunlar:

Çalışacak Kimsesi Olmayana Yardım: Çalışacak kimsesi olmayana akraba ve komşularının el birliği ile işini bitirmesidir. Her yerde olduğu gibi Yüksekova ilçesinde de yardıma muhtaç çalışacak, evin işini yapacak kimsesi olmayan aileler bulunmaktadır. Bu durumda olan ailelere akrabaları ve komşuları daha önceden belirledikleri bir günde toplanarak yapılacak işe gitmektedir. Toplanma da o işin o gün bitirileceği belirtilerek ona göre; toplanacak kişi sayısı belirlenir. Kişi sayısı belirlendikten sonra işe gidilerek bir günde bitirmeye çalışılır (Fotoğraf 4.35).

Taziyesi Olan Ailenin İşini Yapma: Taziyesi olan aile daha önce de belirttiğimiz üzere on gün boyunca çalışmazlar. Onuncu günde çalışma taziyesi kalkar, ancak bu taziyeye kalkma işlemi sadece yakın akraba ve komşular içindir. Taziye evi hala taziyede olup herhangi bir iş yapma durumları yoktur. Bunun sonucunda; akraba ve komşular toplanarak, taziyeye evinin acil yapılması gereken işlerini belirler. Diğer salma yönteminden temel farkı işin bir gün değil birden fazla güne yayılmasıdır. Aciliyet sırasına konulan işlerden, en acil olanı ilk sıraya konularak yapılmaya başlanılır. İşler yapılırken yemek ve çay gibi gereksinimler için önceden para toplanılmaktadır. Toplanan bu parayla iş yapılırken yenilecek, yemek ürünleri ve içilecek çay malzemesi alınır. Yemek yapımında yer alacak kadınlar gönüllü olarak seçilir. Sabah işin olduğu yere yemek malzemeleri ile beraber, yemeği yapacak kadınlarda götürülür. Sabah kahvaltısından sonra kadınlar yemek yapımına başlamaktadır. Saat 10:00 civarları çalışanlara ara öğün verilmektedir. Bu ara öğünde; Kade, Mast, Hıngıvin ve çay gibi kuvvet verici olduğu söylenen besinler verilmektedir. Öğle yemeğine kadar yani saat 13:00 a kadar işçiler durmaksızın çalışmaktadır. Daha sonra öğle yemeği yenilmekte ve akşam saat 18:00 a çalışma sürmekte 18:00 da paydos verilmektedir. Bu işlemler taziyesi olan evin acil yapılması gereken bütün işleri bitene kadar devam ettirilir (Fotoğraf 4.36).

Fotoğraf 4.35. Taziyesi olan bir ailenin ot biçimin salma usulü ile yapılması.

Fotoğraf 4.36. Salma Usulü ile pişirilen tandır ekmeği.

Sonuç olarak yörede yardımlaşmanın çok önemli olduğu ve herkesin yardımlaşmaya katkı sağladığı bir ortam doğmaktadır. Bu ortam binlerce yıldır çalışma sahasını oluşturan Yüksekova ilçesinde devam etmekte ve yeni nesiller vasıtasıyla gelecek nesillere aktarılmaktadır.

4.5.4.Divanlar

Divanlar Yüksekova ilçesinin her köy ve mahallesinde; karşılaşılan duruma göre toplanan önemli maddi olmayan kültür unsurları içinde yer almaktadır. Divan geleni tarihi yaklaşık 500 yıla dayanmaktadır. Geleceğe taşınması gereken bir kültür ögesi olan divanlar katılımcıların gayretleri ile toplanmaktadır.

Köy veya mahallelerde karşılaşılan olumlu veya olumsuz bir durum karşısında ileri gelenlerin toplandığı ve bir karar verdiği, önemli karar mercisidir. Divanlar genelde mahalle veya köyün ileri gelenin (aksakallı) evinde toplanır. Akşam yemeklerinden sonra

toplanan divanlara katılacak kişilere önceden haber verilir. Davet edilmeyen kişiler kesinlikle divana alınmamaktadır.

Divanın toplandığı mekân özel olarak hazırlanmış büyük bir odadan meydana gelmektedir. Odanın içinde; minderler dışında kanepeler veya koltuk bulunmamaktadır. Bunun en temel sebebi; divana katılan herkesin eşit olduğu ve herkesin söz sahibi olduğu, bu yüzden hiç kimse diğerinden yüksek bir yerde oturamaz mantığıdır. Divanın başucunda yaş olarak en yaşlı olanlar oturmaktadır. Kıyıp tarafına geldikçe yaş olarak daha genç olanlar oturmaktadır. Divanın ortası boş olup masa, sehpa, tabure, vb. herhangi bir şey bulunmamaktadır. Minder ve yastıklar özel olarak yaptırılmaktadır. Genel malzemeleri preslenmiş nispeten sert süngerin şekil verildikten sonra özel kılıflarla kılıflanmasıyla meydana gelmektedir (Fotoğraf 4.37).

Fotoğraf 4.37. Divanların toplandığı odadan bir görünüm

Divanlarda alınan kararlar oy birliği ile alınmak zorundadır. Oy birliği olmadığı sürece divanda alınan kararların hiçbir hükmü olmamaktadır. Divanda alınan kararlara uymayanlara manevi yaptırım uygulanmaktadır. Yakın zamanda Oremari aşiretinde; düğünlere yönelik bir divan toplantısı yapılmış olup; şu kararlar alınmıştır: Düğünlerde gelinlere takılan takılara sınırlama getirilerek düğün yapacak bireylerin işleri kolaylaştırılmıştır. Bu alınan kararlara uymayan olduğu takdirde düğünlerine taziyelerine kesinlikle katılım gösterilmeyecektir. Katılımcıların tamamı divan toplantılarının gündemi hakkında önceden bilgilendirilmektedir. Divan toplantılara yöre halkının birliği,

dirliği ve dayanışması açısından çok önemli bir konuma sahiptir. Bu nedenle divan geleneğinin sürdürülmesi önem arz etmektedir. Bunun bilincinde olan yöre halkı, toplantılara gereken önemi vermekte ve devamlılığı için çaba harcamaktadır.

4.5.5.Cemaat ve Şeriat Divanları

Cemaat ve şeriat mahkemeleri Yüksekova ilçesinde uzun zamandan beridir kurulan mahkemelerdir. Bu mahkemelerde temel olarak alacak- verecek ve kız kaçırma olayları görüşülüp bir hükme bağlanır. Özellikle alacak- verecek olayları ile ilgilenmesi günümüzde devlet tarafından yasal zemine oturtulan Arabuluculuk danışmanlığı ile benzerlik göstermektedir.

Alacak- verecek veya kız kaçırma olaylarına katılan bireyler önceden haber verilerek yukarıda bahsettiğim divana çağrılır. İki tarafın gelmesi zorunlu olup gelmeyenlere manevi yaptırım uygulanır. Mahkemede bir imam ve o kesimin ileri gelenleri başkanlık etmektedir.

Mahkeme şu şekilde devam etmektedir: ilk başta imam Kuran-ı Kerim'den bir ayet okuyarak ve dua edilir. Davacının istekleri ve söylemleri dinlenir ve bunlar not edilir. Davalı ve davacı ayrı ayrı divana alınır bunun sebebi laf sataşmalarını engellemektir. Daha sonra davalı divana alınır ve davacının istekleri ve söylemleri söylenerek davalının istek ve söylemleri de not edilir. Davalı da dışarı çıkartılarak divana katılan bireyler yalnız bırakılmaktadır. İmam davanın çözümü için Kuran-ı Kerim de ilgili yeri okur ve dava sonuca bağlanır. Kuran-ı Kerim de okunan yerle ilgili sonuçlanan davalar kesin hükmünde olup kesinlikle kimsenin itiraz veya öneri de bulunması yasaktır. Kuran-ı Kerim de konuyla ilgili hüküm olmadığı durumlarda imam sözü, divana katılan ileri gelenlere bırakılmaktadır. İleri gelenler hem davı hem de davalının haklarını gözeterek bir sonuca varmaktadır.

Davalı ve davacı birlikte salona alınıp alınan kararlar tebliğ edilir. İtirazlar dinlenir ve itirazlar haklı bulunursa itirazlar doğrultusunda kararlar değiştirilebilir. Ancak itirazlar 3 tane şahit eşliğinde yapılmaktadır. Şahidi olmayanların itiraz etme gibi bir hakkı da bulunmamaktadır. Şahitlerin şahitliği, yemin ettirildikten sonra kabul edilmektedir. Yemin etmeyen şahitlerin şahitliği kesinlikle kabul edilmemektedir. Kadın ve aynı aileden olan bireyler davalı veya davacı lehine hiçbir şekilde şahitlik yapamamaktadır. Alınan kararlar tebliğ edildikten ve itirazlar edildikten sonra davalı-davacı ve şahitler

tekrar dışarıya çıkartılmaktadır. Divan son kararı itiraz edilmemek üzere alıp kararı tebliğ eder. Divan bitiminde helallik alındıktan sonra dua ve Kuran-ı Kerim'den kesitler okunarak divan dağılmaktadır. Az önce anlattığımız üzere divanda alınan kararlara uyulmak zorunluluğu vardır. Uymayanlara manevi yaptırım olan; dışlama, topumdan uzak tutma, hor göreme gibi yaptırımlar uygulanmaktadır.

Cemaat ve Şeriat Mahkemelerinin yapısına bakıldığında; Anayasa da belirtilen mahkemelerin usul ve esaslarına oldukça uyumlu bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Bu mahkemeler Yüksekova ilçesinde suç oranını azaltmış durumdadır. Bunun sonucunda siyasi ve ağır suçlar hariç tutulmak kaydıyla hemen hemen mahkemelerde hiçbir alacak-verecek davası bulunmamaktadır. Bu durum mahkemelerin iş yükünü azaltmış, önemli davaların daha erken görülmesi için de önemli bir etken oluşturmuştur. Özellikle son zamanlarda Türkiye'nin sürekli değişen ekonomik yapısı bireylerin birbirine karşı olan borç edimlerini arttırmış, cemaat ve şeriat divanlarının iş gücünü fazlaştırmıştır.

4.5.6.Yayla Şenlikleri

Çalışmanın birinci bölümünde, yer şekilleri başlığı altında değindiğimiz üzere; Yüksekova ilçesi etrafı dağlarla çevrili bir dolgu ovasıdır. Ovanın etrafını saran yüksek dağlarda birçok yayla ve kışlaklar mevcuttur. Yaylara genelde yaz aylarında çıkılmakta sonbahara doğru da yaylalardan kışlaklara inilmektedir. Yörede ellinin üzerinde yayla yüzün üzerinde ise kışlak bulunmaktadır. Bu yaylalar rakımın 2500 metreyi geçtiği yüksek dağlık alanlarda bulunmaktadır. Yüksekova ilçesinin fiziki şartları nedeniyle çok sayıda yaylası mevcuttur (Tablo 4.1). Bu yayların hepsi kullanılmakta olup özellikle küçükbaş hayvan yetiştiriciliği için çıkılmaktadır. Yaylalara sıcaklığın yükselmesiyle mayıs ayı ortasında çıkılır Ağustos ayında inilmektedir. Ağustos ayında inilmesinin en temel sebebi yükselen sıcaklıklar neticesinde su kaynaklarının kurumasıdır.

Tablo 4.1. Yüksekova İlçesindeki Yaylalar (2023).

	Yayla Adı		Yayla Adı
1	Kepir Yaylası	18	Kesran Yaylası
2	İkiyaka Yaylası	19	Sore Yaylası
3	Deherdava Yaylası	20	Guran Yaylası
4	Mergezer Yaylası	21	Gurekan Yaylası
5	Mori Yaylası	22	Bage Yaylası
6	Kanireş Yaylası	23	Meydanbelek Yaylası
7	Kansipi Yaylası	24	Ceyter Yaylası

8	Deneg-u Ganemir Yaylası	25	Vargenim Yaylası
9	Çem Gelil Yaylası	26	Kanimasi Yaylası
10	Sırta Yaylası	27	Cehennem- Cennet Yaylaları
11	Herink Yaylası	28	Geverok Yaylası
12	Badeva Yaylası	29	Zeviya Direj Yaylası
13	Sırangil Yaylası	30	Mergan Yaylası
13	Zevesoran Yaylası	31	Hacyan Yaylası
14	Gıphe Yaylası	32	Şıtazın Yaylası
15	Kuçe Yaylası	32	Oruşe Yaylası
16	Berdereş Yaylası	33	Navdiyan Yaylası
17	Glord Yaylası	34	Gırvate Yaylası

Kaynak: Yüksekova Köy İdaresi Genel Müdürlüğü (2023).

Yayla şenlikleri yaylaya çıkıldığı sırada yapılmaktadır. Bu şenliklerde şarkılar eşliğinde halaylar çekilmekte ve çeşitli oyunlar oynanmaktadır. Şenlikler sırasında yemek ziyafetleri verilmekte ve senenin hayırlı ve bereketli olması için kurbanlıklar kesilmektedir. Kesilen bu kurbanlıkların etleri pişirilerek şenliğe katılanlara dağıtılmaktadır. Akşam saatlerine kadar devam eden şenlikler saat 18:00 dolaylarında bitirilir. Yaylara çıkacak olanlar dağılarak eksik kalan hazırlıklarını tamamlamaktadır. Bir sonraki gün, sabahın erken saatlerinde davul zurna eşliğinde yaylara yolculuk başlamaktadır (Fotoğraf 4.38).

Fotoğraf 4.38. Yüksekova da Geleneksel Yayla Şenlikleri (2023).

4.5.6.1.Koyun Kırpma

Yaylarda bulunan koyunlar temmuz ayı başlarında yüklerinin hafiflemesi ve yün elde etmek amacıyla kırılmaktadırlar. Kırpma işlemleri bütün köylülerin katılımı ile gerçekleştiği için bir şenlik havasında geçmektedir. Sabah erken saatlerinde koyun kırpma işleminin yapılacağı yere gidilmekte ve hazırlıklar yapılmaktadır. Koyun kırpma işlemlerinin yapıldığı yer dere kenarında bir yer olarak seçilmiş daha önce derenin önüne set çekilerek küçük yapay bir havuz oluşturulmuştur (Fotoğraf 4.39).

Fotoğraf 4.39. Koyun Kırpma

Sabah saatlerinde işlemin yapılacağı yere giden köylüler, ilk işi sürüsü kalabalık olanların adadığı kurbanlıkları kesmek ve tencerelere kaynamaya bırakmaktır. Tencereler kaynamaktayken koyun kırpma işlemi başlamaktadır (Fotoğraf 4.40). Geleneksel yöntemlerle yapılan kırpma işlemi sırasında, kırpma işlemi yapanlar arasında çeşitli iddialar ortaya konularak yarışmalar düzenlenir. Bu yarışmaların başında; koyunu kim daha önce kırpacak yarışması gelmektedir. Geleneksel kırpma yöntemleriyle koyunu en hızlı kırpan ve ilk bitiren yarışı kazanmış durumdadır. Bu yarışın temel amacı aslında öğlen olmadan koyun kırpma işlemini bitirmektir. Öğlene doğru koyun kırpma işlemleri bitirilmektedir. Daha önce derenin önü setle kapatılarak hazırlan yapay havuzda kırılan koyunlar yıkanır ve kuruması için salıverilmektedir. Öğlen yemeği zamanına kadar bu işlem bitmekte ve daha önce ateşe konulmuş etler de hazırlanmış durumda yemeyi beklemektedir. Yemek sofrası herkesin oturabileceği bir yere kurulur ve herkes aynı anda yemeğe başlamaktadır.

Fotoğraf 4.40. Koyun etlerinden yapılan kavurmalar.

4.5.6.2.Holani

Yayla işleri tamamlanıp yemekler yendikten sonra Kürt Beyzbolu olarak bilinen oyun olan Holani oyunu oynanmaktadır. Holani oyunu Beyzbola benzeyen bir oyun olup İlçede uzun yıllardır genç ve yaşlılar tarafından oynan bir oyundur. Bu oyunun temel mantığı Amerikan Beyzbolu ile aynıdır. Sadece oynadıkları araç gereçler farklıdır. Bir top ve elma ağacından yapılmış bir sopa ile oynanmaktadır. Top genelde çorapların iplikleri sökülerek yapılmaktadır. Sökülen iplikler sıkı bir şekilde sarılarak top haline getirilmekte ve oyuna hazır duruma sokulmaktadır (Fotoğraf 4.41). Holani oyunu akşam saatlerine kadar sürmektedir. Akşama doğru genel herkesin katıldığı çevreyi temizleme etkinliği gerçekleştirilip, kırpma şenliğine son verilmektedir.

Fotoğraf 4.41. Holani oyunun oynandığı top

4.5.7.Nargile Kültürü ve İran Pasajı

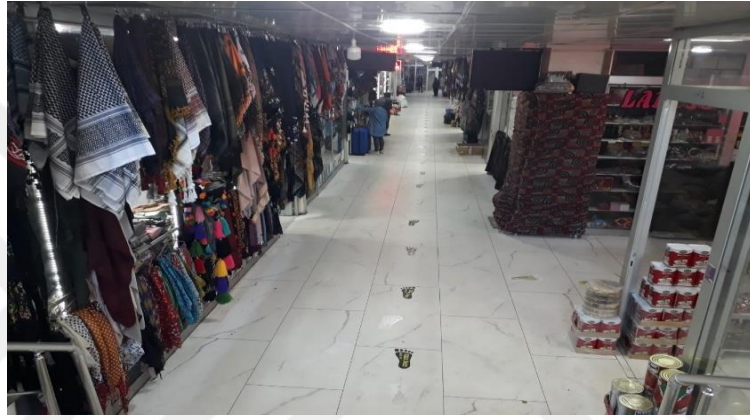
Nargile kültürü Yüksekova ilçesinin özellikle sınır kesimlerinde yaygın olmakla beraber, yakın yıllarda şehir merkezinde de yaygınlaşmaya başlamıştır. Fars ve Arap kültürünün bir unsuru olan nargile, Yüksekova’da bir sektör haline gelmiş durumdadır. Özellikle nargile tütününün İran İslam Cumhuriyetinden getirilmesi bu kültürün hızlı yayılmasını sağlamış durumdadır. İlçede yaklaşık on yedi adet nargile kafe ve bu kafelere malzeme sağlayan beş adet nargile mağazası bulunmaktadır. Özellikle akşam yemeklerinden sonra içilen nargile kafeler dışın da hemen hemen her evde bulunmaktadır. Son zamanlarda gerek Yeşilay gerek diğer sağlık kuruluşlarının uyarısı ve çabası ile az da olsa nargile kullanımı azalma göstermiştir. 1962 yılında faaliyete geçen İran Pasajı, Fars kültürünün Yüksekova ilçesi üzerindeki etkisinin somut bir göstergesi niteliğindedir. Yaklaşık 50 sene kadar Büyük Çay kenarında faaliyet gösteren pasaj, vadideki ıslah çalışmaları nedeniyle Ulu Cami altına taşınmıştır. Yaklaşık 71 dükkânın olduğu pasaj ayrı ayrı dört ana koridordan oluşmaktadır. Koridorların her iki yanında sıralı şekilde konumlanan dükkânlar Osmanlı’daki Bedestenlere benzerlik gösterir. İran pasajında satılan ürünlerin neredeyse tamamı ithal ürünlerden meydana gelmektedir. Şal, çay, kahve, kına, şeker, sabun, sırt ve kol çantaları, valiz, imitasyon takılar, heykel, pirinç objeler, nargile, nargile malzemesi, tütün ve hediyelik ürünler İran pasajında satılan ürünlerin başında gelmektedir (Fotoğraf 4.42, 4.43, 4.44, 4.46, 4.47).

Fotoğraf 4.42. Nargile mağazalarından bir görünüm.

Fotoğraf 4.43. İnan Pasajı girişinden bir görünüm.

Fotoğraf 4.44. İnan Pasajındaki işyerlerinden bir görünüm.

İnan pasajında satışı yasak olan ve ülkeye illegal yollardan sokulmuş sigara, telefon, telefon kılıfları, nargile tütünleri, elektronik nargileler ve taklit ayakkabılar bulmak mümkündür. Kaçakçılık olaylarına engel olmak üzere pasaj sürekli denetim altındadır. Özellikle kaçak sigara satışı konusundaki tedbirlerin artırılmasında fayda vardır.

Fotoğraf 4.45. İnan pasajında yiyecek-içecek satan bir işyeri.

Fotoğraf 4.46. İran pasajında hediyelik eşyalar satan işyerinden bir görünüm.

İran Pasajı aynı zamanda Yüksekova ilçesinin en fazla turist çeken mekânı unvanını elinde bulundurmaktadır. Bunun en önemli sebebi piyasada bulunmayan veya piyasa fiyatlarının biraz daha altında satışların yapılmasıdır. Pasajın işlerliğini kaybetmemesi için kaçak satışların önüne geçilmeli ve satılan ürünler üzerinde fiyat denetimi muhakkak yapılmalıdır.

Buraya kadar Yüksekova İlçesinin kültürünü meydana getiren maddi unsurlar üzerinde durulmuş olup; yeme-içme, giyim-kuşam, takılar ve belli bazı mekânlar anlatılmış olup bu anlatım sırasında, insan ile ilişkileri açıklanarak, dağılışı ilkesi gösterilerek neden-sonuç ilişkisi dâhilinde bazı saptama ve kanılara varılmıştır. Bundan sonraki bölümde, Yüksekova'nın maddi olmayan unsurları neden-sonuç ilişkisi içerisinde araştırılıp insanla ve insanlık tarihi ile olan münasebeti araştırılacak, çeşitli veri saptamalar yapılacaktır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma sahasının oluşturan Yüksekova, idari açısından Hakkâri İline bağlı Yüksekova İlçesinin merkezidir. Doğu Anadolu Bölgesi'nin Hakkâri Bölümü sınırları içinde yer alan Yüksekova İlçesi kuzeyde Başkale (Van), doğuda Hakkâri merkez, güneydoğuda Şemdinli (Hakkâri) ve güneybatıda Çukurca (Hakkâri) ilçeleriyle komşudur. Yüksekova İlçesinin kuzeydoğuda İran İslam Cumhuriyeti ile 56,3 km, güney-güneybatıda Irak Cumhuriyeti ile 36,3 km sınır komşuluğu mevcuttur.

Yüksekova Şehri, 1900 metreye yaklaşan ortalama yükseltisi ile ülkemizin en yüksek düzlüklerinden biri olan Yüksekova'nın kuzey bölümünde yer alır. Nehil Çayı'nın önemli kollarından Büyük Çay tarafından oluşturulmuş birikinti yelpazesi üzerinde gelişen şehri, kuzeybatıda 3008 metre yükseltisiyle Beyazdağ, kuzeydoğuda 2607 metre yükseltili Güveç Tepe ile çevrelemektedir.

Yüksek dağlık sahalarla sınırlandırılmış araştırma sahasında karasal iklim koşulları etkilidir. Deniz seviyesinden yükseklik ve denizel etkilerden uzaklık nedeniyle sıcaklık ve yağış koşullarındaki karasallık, başta tarım olmak üzere hemen hemen tüm beşeri faaliyetleri olumsuz etkilemiştir. Sahada yıllık ortalama sıcaklık 6,5°C, ortalama yıllık toplam yağış 791,8 mm'dir. Sıcaklığın yıl içerisindeki gidişi ve gösterdiği değerler sahada karasal termik rejimin tekili olduğunu, yağışların seyri ise yine karasal yağış rejimin etkili olduğuna işaret etmektedir. Yağışın mevsimsel dağılım düzeni karasal şartlara pek benzemese de bu karasal ana karakteri değiştirmemektedir.

Hydroğrafik açıdan Dicle Havzası içerisinde yer alan araştırma sahasının en önemli akarsuyu Nehil Çayı'dır. 1165 km² su toplama alanına sahip Nehil Çayı yıllık toplam 162 m³/sn debiye olup karlı yağmurlu akış rejimine sahiptir. Yüksekova'nın güneydoğu bölümünde düşük eğim koşulları ve bozuk drenaj nedeniyle Nehil Çayı'nın bu bölümündeki tabileri geçici göller oluştururlar. Nehil Sazlıkları olarak adlandırılan bu alan ulusal sulak alan koruma statüsüne sahiptir. İran-Turaniyen Fitocoğrafya Bölgesi içerisinde bulunan Yüksekova ve çevresinde, hâkim bitki örtüsünü step toplulukları oluşturmaktadır. Yörede izolasyon şartlarının kuvvetli olması nedeniyle, sahada dünyanın en nadide bitkilerinden biri olan Ters Lale (*Fritillaria Crassifolia*) yetişme imkanını bulmuştur. Günümüzde Ters Lale koruma altında alınmıştır.

Araştırma sahasının da içerisinde bulunduğu Hakkâri yöresinde yerleşimin dip tarihi Orta Paleolitik döneme kadar gitmektedir. Yöre hakkında İlk Çağ'a ilişkin ilk yazılı bilgiler Asur yazıtlarında ortaya çıkmaktadır. MÖ 1280-1261 arasında yaşayan Asur kralı I. Salmanassar dönemi bir yazıta göre yöreye Uriatri denilmektedir. Yörede Urartular MÖ 1000-560 devresinde egemenlik kurmuş, Kimmer ve Medler tarafından yıkılmıştır. Sonrasında sahada Persler, Partlar, Sasaniler, Romalılar, Araplar, Abbasiler, Eyyubiler, Selçuklular, Musul Atabeyleri, İlhanlılar, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Osmanlılar hâkimiyet kurmuşlardır. Hakkâri, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren, Van ve Hakkâri sancakları olarak Van Vilayeti adı altında Osmanlı idari yapılanması içerisinde yer almıştır. Yöre I.Dünya Savaşı esnasında üç yıl (1915-1918) Rus işgaline maruz kalmıştır. 1926 yılında yapılan Ankara Antlaşması ile Musul dâhil beş bölgesi ulusal hudutlar dışında kalan Hakkâri aynı yıl il statüsü kazanmıştır. 1933 yılında Van İline bağlanmış, 1936 yılında yeniden il statüsü kazanmıştır (Hakkâri Valiliği, 2023). Yüksekova'da 1936 yılında ilçe statüsü kazanmıştır. 2547 km² yüzölçümüne sahip bir ilçe, mülki ve idari bölümlere açısından Yüksekova ilçe sınırları dâhilinde Yüksekova şehri (10 mahalle) dışında, 62 köy yerleşmesi ve bu köylere bağlı 104 köyaltı yerleşmesi (mezra, kışla) mevcuttur. İlçede Yüksekova İlçe Belediyesi dışında, Büyükçiftlik (3 mahalle) ve Esendere (4 mahalle) belde belediyeleri bulunmaktadır. TÜİK verilerine göre 2020 yılında Yüksekova İlçesi'nde 119562, araştırma sahasını oluşturan Yüksekova Şehri'nde 71705 nüfus yaşamaktadır.

Araştırma sahasının içerisinde bulunduğu yöre çok farklı kültür ve dini inanışa sahip medeniyetlerin hâkimiyeti altında kalmıştır. Bu durum Yüksekova İlçesi'ni maddi kültür öğeleri açısından zengin bir alan haline getirmiştir. Kültür envanteri kayıtlarına sahada tescilli yapılmış başlıca yapılar; Beri (Taş) Kilisesi, Kerpil Kilisesi, Orişe Kilisesi, Şavita Kilisesi, Gevaruk Kaya Resimleri, Koç ve Koyun Heykelleri ve Büyükçiftlik (Hırvata Muşşır) Kent Kalıntıları'dır. Ayrıca sahada Güçlü Köyü Peylan Tarihi Mezarlığı, Karabey Köyü Tarihi Mezarlığı, Çukurca Mezrası Tarihi Mezarlığı mevcuttur. İlçede ayrıca ziyaretgâh olarak gidilen başlıca yatırlar Şakitan Köyü Derviş Halife, Kadı Köyü Pibal (Hasen), İkiyaka Köyündeki Derviş, Büyükçiftlik Köyündeki Şeyh Celal, İkiyaka Köyündeki Marime Sate (Hristiyan), Köşkün Köyündeki Peyk (Avdel Ömer), Ortaç Köyündeki Molla Ekrem'dir. Bunların dışından Uratular tarafından inşa edilmiş Tuşpaya kadar uzanan Urartu Yolu, Karlı Köyü kuzeyinde ovalık alanda yer alan ve dört tepeden

oluşan höyükler, Aksu köyünde yer alan tarihi asma köprü de diğer maddi kültür öğeleridir

Yüksekova ve etrafını çevreleyen yüksek dağlık alanlar, çok çeşitli bitki türlerinin yetişmesine ortam hazırlamıştır. Yüksekova'da, Doğu ve Güneydoğu Anadolu yemek kültürlerinden farklı olarak et yerin doğal ortamdan toplanmış bitkisel ürünler hemen her yemekte kullanılmaktadır. Yemeklerde kullanılan bitkiler yörede genel olarak pancar adıyla anılmaktadır. Kullanılan malzeme ve pişirme teknikleri açısından Yüksekova' özgü başlıca yemek ve tatlı türleri Keledoş, Herise, Şalo, Sarma, kurutulmuş biber ve patlıcan dolması, otlu peynir ve soğuk baklavadır. Sahada etnobotanik kültürde oldukça gelişmiştir. Gıda ve tedavi amaçlı kullanılan başlıca bitkiler Kurad, Lüşe, Siyabo, Hingedan, Kenger, Mende, Işkın'dır. Yörede yemeklerde kullanılan bitki türleri ticari amaçlarla toplanmaya başladığından tükenme riskleriyle karşı karşıya kalmıştır. Bu nedenle ilgili kurumların bitki toplanma alanlarını dönüşümlü olarak belirlemesi ve ticari satışların önüne geçmesi uygun olacaktır. Özellikle mevsimi dışında toplanan bitkiler üreme ve dolayısıyla çoğalma fonksiyonlarının yerine getirilmemesine neden olmaktadır. Diğer taraftan geçmişte sıkça yapılan yöresel yemekler de yavaş yavaş terkedilmektedir. İlgili kurumlar tarafından bu yemeklerin tanıtımlarına yönelik kermes, şenlik vb. etkinlikler düzenlenerek yöresel yemek kültürünün yaşatılmasına ön ayak olunmalıdır.

Yüksekova'da giyim-kuşam ve takı kültürü deyince akla gelen ilk şeyi belki de altın takılardır. Son zamanlarda yükselen altın fiyatları bu kültürün zayıflamasına sebep olmuştur. Özellikle evlenme çağına gelen erkek bireyler çok yüksek maliyetler sebebiyle evliliklerini sürekli ertelemektedir. Giyim konusuna geldiğimiz de yörenin en önemli yöresel giysileri; erkekler için, Şel u Şepık, kadınlar için, Kiras u Fistan'dır. Ancak batı kültürü dediğimiz giyim kültürü Yüksekova İlçesinde etkilerini en ağır şekilde hissettirmektedir. Yöresel kıyafetlerden, batı kültürü unsuru olan kıyafetlere yavaş yavaş kaymalar olmaktadır. Bunun önüne geçilmesi için; hem kanaat önderleri hem de aile büyükleri tarafından yöresel kıyafetlerin giyilmesi yönünde telkinler verilmeli ve özendirilmeler yapılmalıdır. Yörede en önemli kültür unsurlarından birisi de İran kültürüne ait ürünlerin satıldığı İran Pasajı'dır. İran pasajı çarşı merkezinde Ulu Caminin altında yer alan bir pasaj olup, bu pasajda; Fars- Arap kültürüne ait ürünlerin yanında, kaçak çay, tütün ve kaçak sigara satışı da yapılmaktadır. Yüksekova ilçesi için çok önemli ticaret merkezi olan İran Pasajı son zamanlarda sağlığa zararlı ürünlerin satılmasıyla eski

güvenirlilik ve huzurunu kaybetmiştir. Yetkililerin özellikle kaçak ürünlerin satışının önüne geçmesi ve ağır yaptırımlar uygulaması gerekmektedir. Bir başka maddi kültür ögesi ise nargile kültürüdür. Hemen hemen her sokakta hatta bazı sokaklarda birden fazla nargile kafe bulunmaktadır. Kafelerin bu denli çoğalması hem maddi olarak çökmesine hem çok fazla çevre kirliliğine sebep olmaktadır. Bu çevre kirliliğinin başına gürültü kirliliği gelmektedir. Yetkililerin kafelerin sayısına sınırlama getirmesi ivedilikle gerçekleştirilmelidir.

Gelenek ve görenekler bir toplumun en önemli yapı taşıdır. Yörede maddi olmayan kültürel unsurlarının başında, düğünler gelmektedir. Yüksekova'da düğünler eski adetlere göre yapılmaktadır. Ancak son zamanlarda maddi olanakların daralması, üç gün üç gece süren düğünlerin zamanla iki güne ve hatta tek güne indirilmesine neden olmuştur. Aşiretçilik ise yörede Doski Aşireti dışında diğer aşiretler tarafından son derece katı bir şekilde uygulanmaktadır. Aşiretçilik sistemi toprak ağalığını bu durumda yoksul halkın varlığına sebep olmaktadır. İlçenin Pinyanişi aşireti ve Ertuşi aşiretleri hala aşiretçiliğin devam ettiği ve bir nevi babadan oğula geçen saltanat gibi sürdürüldüğü gözlemlenmektedir. Aşiretçilik yörede büyük çapta kavgaların yaşanmasına da sebep olabilmektedir. Yakın bir tarihte iki çocuk arasında yaşanan kavga büyüyerek binlerce kişinin karıştığı silahlı çatışmalara sebep olmuştur. Bu kadar olumsuz yönlerinin yanında; birlik, beraberlik ve dayanışmanın öncülüğünü de yine aşiretçilik atmaktadır.

Özetleyecek olursak çalışma sahasını meydana getiren Yüksekova ilçesinde gerek sınır bölgesinde yer alması, gerekse çok eski bir kültüre sahip olması kültürel unsur varlığı bakımından zengin olmasını sağlamıştır. Yörenin fiziki şartları kültürün ana belirleyicisi konumundadır. Son zamanlarda popüler kültür diye nitelendirilen ve küreselleşen dünya ile etkisi artan kültür unsurları, çalışma sahasını etkisi altında bırakmıştır. Yörenin kanaat önderleri ve ilgili kurum olan Kültür ve Turizm Müdürlüklüleri, yöreye ait maddi ve maddi olmayan kültür unsurlarını koruma altına almıştır. Bu kadar zengin bir kültüre sahip olmasına rağmen turizm faaliyetleri oldukça azdır. Turizm faaliyetlerini arttırmak için tanıtım çalışmaları, konaklama ulaşılabilirlik gibi unsurlar devlet ve özel sektör eliyle bir an önce yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akın, İ. (2019). *Hakkâri Beyliği (1130-1849)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi): Van, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alaeddinoğlu, F. (2010). *Hakkâri'nin Coğrafi Özellikleri*, Top, M.,(Editör), Hakkari (s. 15-48), Anıt Matbaa, Ankara.
- Aliağaoğlu, A. Uğur, A. (2010). *Şehir Coğrafyası*. Nobel Akademi Yayınevi, Ankara.
- Alikılıç, D. (2010). *Hakkâri Tarihi*, Top, M.,(Editör), Hakkari (s. 55-76), Anıt Matbaa, Ankara.
- Altınlı, İ. E. (1963). *1/500 000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritası Cizre Paftası*, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Altınlı, İ.E. (1966). Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Jeolojisi, *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Dergisi*, Sayı 66, Ankara,34-77.
- Ardel, A. (1973). *Klimatoloji, Umumî Coğrafya Dersleri*. İstanbul Üniversitesi Yayınları, No:146, Coğrafya Enstitüsü Yayın No:7, İstanbul.
- Ardel, A. Kurter, A. Dönmez, Y. (1969). *Klimatoloji Tatbikâtı*. İstanbul Üniversitesi Yayınları, No:1123, Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü Yayın No: 40, İstanbul.
- Arı, Y. ve Köse, A. (2005). *İnsan Çevre Etkileşimini Yorumlamada Yeni Bir Alternatif: Kültürel Coğrafya*, Ulusal Coğrafya Kongresi 2005 (Prof. Dr. İsmail Yalçınlar Anısına) bildiriler kitabı içinde (s.51-59). İstanbul: Türk Coğrafya Kurumu Yayınları.
- Arıncı, K. (2007). *Türkiye'nin Coğrafi Bölgeleri II.Cilt, İç Bölgeler*, Biyosfer Araştırmaları Merkezi, Erzurum.
- Arvas, T. Z. (2010). *Hakkâri Nasturileri (1836-1936)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) :Van, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Atalay, İ. (1983). *Türkiye Vegetasyon Coğrafyasına Giriş*. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No:19, İzmir.
- Azizoğlu, E. (2013). *Yüksekova (Hakkâri) Nehil Sazlığı Ornitofaunası Üzerine Bir Araştırma*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) :Van, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

- Bakış, R. Göncü, S. Gümüşlüoğlu, E. (2013). “Nehil Çayı Havzasının Analizi Ve Hidroelektrik Enerji Potansiyeli”, *Anadolu Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi –A Uygulamalı Bilimler Ve Mühendislik*, Cilt/Vol:14-Sayı/No: 1, 1-28.
- Balcı, A. (2021). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara.
- Bekiş, Z. (2021). *Gevaruk-Tirşin Yaylaları Kaya Resimleri ve Tamgalar*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi): Denizli, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bulut, G. Biçer, M. Tuzlacı, E. (2016). “The folk medicinal plants of Yüksekova (Hakkâri-Turkey)”, *İstanbul Ecz. Fak. Derg.* 46(2), 115-124.
- Çakmak, Ö. (2008). “Eğitimin Ekonomiye ve Kalkınmaya Etkisi, Dicle Üniversitesi”, *Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı:11, 25-39.
- Danik, E. (1993). *Koç ve At Şeklindeki Tunceli Mezartaşları*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, No.130. Ankara.
- Danik, E. (1995). “Koç ve At Şeklindeki Anadolu Mezartaşlarının Dağılımı”, *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, Ankara. 19-28.
- Doğanay, H. (2005). *Coğrafya’ ya Giriş I Genel ve Fiziki Coğrafya*, Aktif Yayınevi, Erzurum.
- Doğanay, H. (2014). *Türkiye Beşeri Coğrafyası*. Pegem Akademi Yayınevi, İstanbul.
- Doğanay, H. ve Zaman, S. (2014). *Türkiye Turizm Coğrafyası*, Pegem Akademi Yayınevi, Ankara.
- Dönmez, Y. (1984). *Umumi Klimatoloji ve İklim Çalışmaları*, İst. Üniversitesi. Yay. No: 2506. Coğrafya. Enstitüsü. Yay. No: 102, İstanbul.
- Eftelioğlu, A. (2006). *Hakkâri-Van Yöresi Kadın Kıyafetleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi): Van, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Emekli, G. (2006). “Coğrafya, Kültür Ve Turizm: Kültürel Turizm”, *Ege Coğrafya Dergisi*, 15(1-2), 51-59.
- Erinç, S. (1953). *Doğu Anadolu Coğrafyası*. İstanbul Üniversitesi Yay. No:572, Coğrafya Enstitüsü Yayını No:15,İstanbul.

- Erinç, S. (1984). *Klimatoloji ve Metodları*, İstanbul Üniv. Deniz Bil. ve Coğrafya Enstitüsü Yay. No: 2, İstanbul.
- Erinç, S.(1971). *Jeomorfoloji II*, İst. Ün iv. Yay No: 1628, İstanbul.
- Erol, O. (2011). *Genel Klimatoloji*. 9. Baskı, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- Freh, W. Uyanık, M. (1957). “Hakkâri-Sat Dağlarında, Gevaruk Vadisi İçinde Bulunan Kaya Resimleri Hakkında Tebliğ”, *Belleten*, XXI, 84: 619-625.
- Güden, M.(2023). *Beşeri Coğrafya*, Çınar Yayınları, Sivas.
- Gümüşçü, O. (2006). *Tarihi Coğrafya Kavramlar-Tarihçe-Kaynaklar-Mekân-Metod*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Güner, Y. Şaroğlu, F. (1987). *Doğu Anadolu’da Kuaterner Volkanizması ve Jeotermal Enerji Açısından Önemi*. Türkiye 7. Petrol Kongresi, TMMOB Petrol Mühendisliği Odası Yayınları, Ankara.
- Güveç, B. (2020). *İnsan ve Kültür*, Boyut Yayınları, İstanbul.
- Işık, Ş .(2010). “Türkiye’de Eğitim Amaçlı Göçler”, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 2010, Cilt:7, Sayı:1, 27-37.
- Izbırak, R. (1985). *Hakkâri Maddesi*, Ana Britanica Genel Kültür Ansiklopedisi, Cilt.8, İstanbul, 325-328
- Kamacı, S. (2015). *Hakkâri İlinde Ekoturizm Olanaklarının Araştırılması*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi):Van, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Kaval, İ. (2011). *Geçitli (Hakkâri) ve Çevresinin Etnobotanik Özellikleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi): Van, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Kaya, F. (2008). *Yüksekova Şehri Kuruluşu Gelişmesi ve Fonksiyonları*, Aktif Yayınevi, Erzurum.
- Kayserili, A. Gök, Y. (2010). “Cumhuriyet Döneminde (1927-2008) Erzurum İlinin Kır-Şehir Nüfus Değişimi”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, Sayı:24, Erzurum, 1-17.
- Koçman, A.(1993). *Türkiye İklimi*, Ege Üniv. Edebiyat Fak. Yay. No:72. İzmir.

- Koday, S. Koday, Z. Karakuzulu, Z. (2011). “Van, Hakkâri, Şırnak ve Siirt Arasında Coğrafi Gözlemler”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 7(6), 103-124.
- Koday, S. Koday, Z. Kızıllan, Y. (2019). “Coğrafi Özellikleri Bakımından Esendere Gümrük Kapısı ve Sınır Ticareti”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(4), 1535-1549.
- Koday, S. Yılmaz Akçaözü, E. (2017). *Osmaniye Türkülerinde Coğrafi Motifler*, Türkiye Coğrafyası Araştırmaları, (Aslan, F. Editör Prof. Dr. Mesut Elibüyük’e Armağan, s.527-544.), Pegem Akademi Yayınevi, Ankara,
- Koşay, H. Z. (1962), *Doğu Anadolu Mezarlıklarındaki Koç ve Koyun Heykelleri*, Milletlerarası I. Türk Sanatları Kongresi (Ankara 19-24 Ekim 1959) Kongreye Sunulan Tebliğler, Ankara.
- Köktürk, M. (2006). *Kültür Bilimi Yazıları*, Hece Yayınları, No 153, Felsefe No:7, Ankara.
- Köse, A. Arı, Y (2005). *İnsan-Çevre Etkileşimini Yorumlamada Yeni Bir Alternatif: Kültürel Coğrafya*, Ulusal Coğrafya Kongresi 2005 (Prof. Dr. İsmail Yalçınlar Anısına) bildiriler kitabı içinde (s.1-10). İstanbul: Türk Coğrafya Kurumu Yayınları.
- Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü, (1987). *Hakkâri İli Verimlilik Envanteri Ve Gübre İhtiyaç Raporu*. TC Tarım Orman ve Köyişler Bakanlığı Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınlar TOVEP Yayın No:44, Ankara.
- Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü, (2000). *Hakkâri İli Arazi Varlığı*, TC Başbakanlık Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları No:30, Ankara.
- Özcan, Y.Z. (1998). *İçgöçün tanımı ve verileri ile ilgili bazı sorunlar*, Türkiye’de İçgöç Konferansı (Bolu-Gerede, 6-8 Haziran 1997, s.78-90). Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Özgen, Ö.(2016). *Hakkâri Vilayetinin Sosyo-İktisadi Ve Siyasi Yapısı (1923-1960)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi):Uşak, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Özipek, K. (2016). *Hakkâri'deki Nasturi Kiliseleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi): Van, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özkan, H. (2002). *Erzincan/Çayırılı ve Çevresinde Heykel Biçimli Mezar Taşlarından Birkaç Örnek*, VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu (03-10 Nisan 2002) Bildiriler, Kayseri, 611-619.
- Perinçek, D. (1989). *Hakkâri İli Ve Dolayının Stratigrafisi, Yapısal Özellikleri, Petrol İmkânları*, TPAO Arama Grubu. Rapor No:2545, Ankara.
- Perinçek, D. (1990). “*Hakkâri İli Ve Dolayının Stratigrafisi*”, GDA Türkiye. *TPJD Bülteni*, No.2, 21-68.
- Sadikoğlu, B. (2021). *Hakkâri İlinin Beşeri Ve Ekonomik Coğrafyası*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi): İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sançar, T. (2018). “Yüksekova Havzası'nın (Güneydoğu Türkiye) Yükselim Hızı Tarihçesi'nin Araştırılması”, *Türkiye Jeoloji Bülteni*, 61, 207-240.
- Saraçoğlu, H. (1989). *Doğu Anadolu Bölgesi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları Öğretmen Kitapları Dizisi No.176, İstanbul.
- Sırrı, M. Sırrı, G. (2020). “Hakkâri ilinde Gıda Olarak Tüketilen Yabani Bitki ve Yabancı Ot Türlerinin Güncel Durumu”. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi* Sayı.19, 393-409
- Şahin, G. Kahraman, Ş. (2017). “Hakkâri'nin Turizm Yönelik Potansiyelleri Hakkında Bir Değerlendirme”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi*, 34, 1-21
- Şaroğlu, F. Emre, Ö. Boray, A. (1987). *Türkiye Diri Fayları ve Depremsellikleri*, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Raporu No:8174, Ankara.
- Şaroğlu, F. Yılmaz, Y. (1986). “Doğu Anadolu'nun Neotektonik Dönemdeki Jeolojik Evrimi ve Havza Modelleri”, *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Dergisi* Sayı:107, Ankara, 73-94.
- Tan, H. (2017). *Hakkâri Beyleri'nin Tarihi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi): Mardin, Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Tandoğan, A. (1998). Demografik Temel Kavramlar ve Türkiye Nüfusu, Eser Ofset, Trabzon.
- Tanyürek, Ö. (2019). *Hakkâri'de Urartu İzleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi): Van, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,1-84.
- Top, M. (2010). Hakkâri, T.C. Hakkâri Valiliği, Yayın No: 6, Anıt Matbaa, Ankara, 1-294.
- Tümer, H. (2017). *Van-Hakkâri Dağlık Bölgesi Kaya Resimleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi): İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tümertekin, E. (1994). *Beşeri Coğrafya'ya Giriş*. İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 3819, Fakülte Yayınları No: 2464, İstanbul.
- Tümertekin, E. Özgüç, N. (2014). *Coğrafya: Geçmiş Kavramlar, Coğrafyacılar, Çantay Kitabevi, İstanbul.*
- Tümertekin, E. Özgüç, N. (2015). *Beşeri Coğrafya İnsan, Kültür, Mekân, Çantay Kitabevi, Ankara.*
- Türkunal, S. (1951). "Hakkâri Dağları Hakkında Jeolojik Not", *Türkiye Jeoloji Bülteni*, 3(1), 25-44.
- Uyanık, M. (1974). *Petroglyphs of South - Eastern Anatolia*, Akademische Druck und Verlagsanstalt, Graz. 1-130.
- Uzun, S. Uzun, A. (2001). "Gömme Ekmek Kültürü ve Toprak Pilekiler", *Doğu Coğrafya Dergisi*, 7(5), 375-389.
- Yalçın, O. (1983). *Hakkâri Maddesi*, Gelişim Hachette, Genel Kültür Ansiklopedisi, Cilt.8, İstanbul.
- Zaman, M. (2007). *Doğu Karadeniz Kıyı Dağları'nda Yaylalar ve Yaylacılık*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No.960, Fen-Edebiyat Fakültesi Yay, No.105, araştırma Sersisi No:75, Erzurum.

İNTERNET KAYNAKLARI

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, 14. Bölge Müdürlüğü, (Erişim 11.10.2023)

<https://bolge14.tarimorman.gov.tr/Menu/41/Ulusal-Oneme-Haiz-Sulak-Alanlar>

T.C. İçişleri Bakanlığı Mülki İdari Bölümleri, (Erişim 23.09.2023)

<https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>

Harita Genel Müdürlüğü, İl ve İlçe Yüzölçümleri (Erişim 18.07.2023)

<https://www.harita.gov.tr/il-ve-ilce-yuzolcumleri>

Hakkâri İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü,2023. (Erişim 16.04.2023)

<https://hakkari.ktb.gov.tr/TR-159094/klise-ve-manastirlar.html>

Resmi Gazete, 2020 (Hakkâri Cilo ve Sat Dağları Milli Parkı Hakkında 25/9/2020 Tarih ve 3017 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı), (Erişim 09.07.2023)

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/09/20200926-1.pdf>

Hakkâri Valiliği, 2023. (Erişim 14.05.2023)

<http://www.hakkari.gov.tr/ilimiz-tarihi>

Türk Dil Kurumu (2023). *Kültür Maddesi* (Erişim 13.01.2023)

<https://sozluk.gov.tr/>

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı-Soyadı	Kübra AKARSU
Doğum Yeri Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	
Y. Lisans Öğrenimi	
Bildiği Yabancı	
Diller Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyim	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	17/12/2023